

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Benes József emlékezete

Tolnai Ottó verse:

Térségünk egyik legjobb festőjéről

Géczi János, Zalán Tibor,

Szűgyi Zoltán versei

Szarka Mándity Krisztina, Füzi László,

Faragó Kornélia, Virág Zoltán tanulmánya

2018

MÁJUS

forrás

50. ÉVFOLYAM 2018. 5. SZÁM

Tolnai Ottó	3	Térségünk egyik legjobb festőjéről (vers)
Szarka Mándity Krisztina	5	Benes József modern realizmusa Zentán
Faragó Kornélia	9	Következetes stratégiák, variációs nyitottságok (Benes József szerb recepciójához)
Géczi János	14	Hűség (vers)
Füzi László	17	Kátrány és ezüst (Újabb fragmentumok Benes Józsefről és művészetéről)
Zalán Tibor	65	Sál és bádognokcsma (vers)
Szűgyi Zoltán	68	Gyászpillangóvers (vers)
Virág Zoltán	69	A lágyrészek kifordítása: természetlogika és álanatómia (Benes József művészetéről) * * *
Marno János	77	Csoportkép kúttal és egy szerelőkúttal; Miért ne (versek)
Illyés Gyula	80	Félbe-szerbe II. (Közreadja Illyés Mária)
Bodosi György	88	Belém hullottak szavaid (vers)
Grecsó Krisztián	89	Örök más; Ha szeretne (versek)
Juhász Tibor	91	Lehetett volna otthonom (Részlet a Lyukóvölgy című készülő szociográfiából)
Petőcz András	96	Gondolat, mindennap; Minden mozdulatlan (versek)
Péter Márta	99	kérdés; posta; éjszakai kert; füzet; művelet; lábbeli; múltrepülő; nagykerék; lépcső; kötél (versek)

Szörényi László	106	A Daliás idők változatai mint nem a Toldi szerelméhez vezető eposzi kísérletek
***	113	„Bugac mindig is fontos volt, mert reprezentálni lehetett vele” (Kriszko János beszélget Székelyné Kőrösi Ilonával, Lucza Márkkal és Kovács Zoltánnal)
A. Gergely András	125	Hogyan természet a társadalom, s miként társadalom a természet?
Bakonyi István	131	És újra vers (Petőcz András: ...és arcára álarcot teszen)
Murzsa Tímea	136	A konyha szűk, a bor kevés (Kemény István: Lúdbőr)
Kozma Huba	139	Múltkereső kiskaté (Kurucsai Pál – Wéber György: Regionális Családkönyv)
Kovács Krisztina	141	„Mélységes mítoszok” (Mohai V. Lajos: A drága váza)

Benes József munkái a Zentai Városi Múzeum anyagából

Benes József munkái (A műveket válogatta és a felvételeket készítette: Gerle Margit)

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma: 76/482-223;** Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozí Eszter**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu **WEBSHOP**-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu **WEBSHOP**-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Tolnai Ottó

Térségünk egyik legjobb festőjéről

*Különben is volt valami
izgalom az osztályban
56 volt
egy menekült fiúval ültem
szaglásztam
amikor is ő betoppant
úgy toppant be mint egy könnyű
karcsú vad mint egy antilop
az arabok élénk ügyesen ugró
békeszerető gazellája
és aztán a városban¹ is
éppen úgy mozgott
mint egy nemes
mint egy békeszerető vad
és tán éppen ebből kifolyólag
mindig vadásztak is rá
ha nem a városban
a tantestületben
akkor amikor először betoppant
diavetítő volt a hóna alatt
és már be is kapcsolta
és már mondta is lassan
az ő puha
utánozhatatlan hangján
ez itt a notre dame
néhány éve elvittük három
leány unokánkat párizsba
a notre dame elé vezettem őket
és azt mondtam nekik
akárha egy csehov-drámában
ez itt a notre dame
jóllehet nem értették
miért könnyezem*

1 zenta

egy kis sufniban festett
csapkodva
ez a tasizmus mondta
mesélte 55-ben
amikor is henry moore
ellátogatott volt a belgrádi
akadémiára
az ő képe előtt állt meg
és azt mondta very good
a zentai csatát éltük
a magunk módján mind a ketten
ő áccsal² fel is vetítette
a royal szálló falára
(mostanában sokat gondolok
előző rajztanárunkra is
félve
mellére szorított naplóval
háttal jött be az osztályba
nem tudom milyen képeket festett
fel kellene kutatni festészetét
ha festett)
aztán magyarországra menekült
felfoghatatlan
milyen idiotizmusokkal vádolták
minden rezsím kihordja saját
idiotizmusát
egyedülálló plánokba képezte le
világunkat
egy új lényt kreált
korunk emberét
a kezetlen akárha galandféreg
sívát
aztán ott láttam arabok gazelláját
a zsilettdrót függöny felett
– uraim én a térségek egyik legjobb
festőjéről
benes józsefről beszéltem
említett térségünk
a balkán-félsziget
és a kárpát-medence egy pillanatra
most elszégyellheti magát
akárha egy végtelen pipacsmező
elpirulhat.

Szarka Mándity Krisztina

Benes József modern realizmusa Zentán

„Soha nem egy képzőművészeti irány jelentősége teremti a nagy egyéniségeket, hanem jelentős művészek teremtenek fontos irányzatokat egyéni vagy kollektív felismeréseik megfogalmazásával.”¹ Benes József 1971-es, ma is érvényes gondolatai ezek, melyek egyértelműen vonatkozthatók a Zentai Művésztelepre és annak legelső irányzatteremtő résztvevőire, Milan Konjovícra, Ács Józsefre, de magára Benes Józsefre is. Ács József kezdeményezésére 1952-ben létrejött Zentán a művésztelep, amelynek munkájába rövidesen Benes is bekapcsolódott. 1956-ban, a belgrádi Képzőművészeti Akadémia elvégzése után költözik a Tisza-parti városba, és először gimnáziumi tanárként², majd 1958-tól a művésztelep aktív résztvevőjeként és szervezőjeként van jelen Zenta képzőművészeti életében.

Több mint két évtized Vajdaságban, majd csaknem négy évtized Magyarországon, mégis egyetlen kiállítási katalógus vagy monográfia, amely méltó emléket állítana a gazdag életműnek. Bela Duranci művészettörténész szerint Benes műveinek tolmácsolásához „bizonyos fokú bátorság és tisztelet szükséges”³. Ezt az úrt egyetlen írással természetesen nem volna lehetséges betölteni, így legfeljebb ahhoz gyűjthetünk bátorságot, hogy egy adott időszak alkotásai felé forduljunk tisztelettel. A Zentai Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteménye Benes József kilencven művét őrzi, közülük néhány a művésztelepi munka emlékeként került a múzeumba, a többi pedig a zentai származású Thiel Tóth Margit gyűjteményeként. Az adományozó első alkalommal 1970-ben, a nagy tiszai árvíz évében kereste fel városát az ajándékozás szándékával. A múzeum akkori igazgatója, Tripolsky Géza, Ács József és Benes József társaságában már a következő évben Németországba utaztak, hogy elkészítsék a művekről a szükséges dokumentációt, a művésztelep huszadik évfordulóját pedig már a hazakerült gyűjtemény bemutatásával ünnepelhette a város. 2011-ben a Zentai Városi Múzeumnak lehetősége nyílt megvásárolni a gyűjtemény másik részét, így további, a művésztelephez kötődő alkotások kerültek a múzeumba.

1 Benes József gondolatai az EK-csoport kapcsán. In: Új Symposion, 1971. 79. szám, 370.

2 Ninkov Kovacev Olga: *A zentai gimnázium rajztanárai*. Múzeumi füzetek 1. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 1996. <http://www.zetna.org/zek/konyvek/18/gimi.html> (utolsó megtekintés: 2018.03.03)

3 Bela Duranci: *Szétesés* (a zentai Benes József tárlatának alkalmából), Rukovet, 1961. 2. szám. A teljes szöveget idézi, valamint Papp Erika fordításában közli: Olga Šram (szerk.): *Benes*. Képzőművészeti Találkozó Modern Galéria, Szabadka, 2011. (oldalszám nélkül)

Benes József zentai műveinek jelentős része az 1960-as évekre datálható. A művésztelep első évtizedében a zentai motívumok festése volt általánosan jellemző, Benes esetében ez leginkább egy-egy Tisza-parti mozzanatot jelent. A folyótól és környezetétől persze a későbbiekben sem tudott, és nem is akart elszakadni. *Tisza-part*⁴, *Két part között*⁵, *Fekete part*⁶, *Szakadékos part* – néhány jellemző képcím a hatvanas évek elejéről. Látszólag témák és technikák számtalan variánsáról van szó, de alaposabban megfigyelve egy-egy képet, láthatjuk, hogy csupán a kiindulópont azonos, a megoldás mindig más. Két alkotás is viseli a *Szakadékos part* címet, kékeszöld égbolt alatt húzódó súlyos, vaskos földrétegeket látunk az egyiken⁷, a másik pedig a víz melletti szakadékot ábrázolja⁸. Azonos cím, más-más téma és festői probléma, hiszen az első kép Benes informellel való ismerkedésének tanúja, míg a másik az akvarellfestés technikájának nehézségével szembesíti az alkotót és a befogadót egyaránt. Viszonylag szegényes szín- és motívumkészlet alkalmazásával gazdag értelmezési lehetőséggel rendelkező képek születnek ebben az időszakban. A szakadékos part fölött megjelenik a telihold (*Folyópart holdfényben*⁹, *Telihold a szántók fölött*¹⁰), majd egyre hangsúlyosabbá válik a két part (*Két part között*¹¹, *Hullámos völgy és nap*¹²), fölötte pedig a holdat egy lebegő, kéz- és lábfej nélküli robusztus alak helyettesíti, vagy éppen a hold takarja, esetleg pótolja a figura fejét (*Lehajtott fejű*¹³).

A *Tisza télen*¹⁴ című műve áll a legközelebb azokhoz a Tisza-part ciklushoz tartozó alkotásokhoz, amelyekről Tolnai Ottó az *Új Symposion* első évfolyamának 6–7. számában ír. „Benes a folyónál a statikumot keresi. Ezt a választást igen összetettnek, mondhatnám, csodálatosnak tartom. És talán nem tévednénk, ha mégis egyszerűen filozofikus festőnek neveznénk, ellentétben éppen azokkal a festőkkel, akik éppen ezt vászon vagy papíron deklarálják.”¹⁵ Talán éppen a statikum keresése miatt láthatjuk rendkívül kiegyensúlyozottnak Benes téli Tiszáját, egy nyugtalan folyó egyetlen részletét tudja a durva, goromba festécsomók és a lágy, finom vonalak ellentétével úgy megragadni, hogy azt áll(and)ónak érezzük.

Benes Józsefnek nem célja a gyönyörködtetés, ő ugyanis sohasem áll meg a felszínnél, bátran néz szembe a mélyebb rétegekkel, és állít emléket a folyóhoz kapcsolódó tragikus természeti vagy történelmi eseményeknek (*Áldozat*¹⁶, *Valamit*

4 *Tisza-part* 1960. Akvarell, 29×41 cm. Zentai Városi Múzeum (4. kép)

5 *Két part között*, 1960. Akvarell, 29×41 cm. Zentai Városi Múzeum (6. kép)

6 *Fekete part*, 1960. Akvarell, 29×41 cm. Zentai Városi Múzeum (2. kép)

7 *Szakadékos part*, 1963. Olaj, vászon, 34×50 cm. Zentai Városi Múzeum (1. kép)

8 *Szakadékos part*, 1960 k. Akvarell, 24×35 cm. Zentai Városi Múzeum (3. kép)

9 *Folyópart holdfényben*, 1960 k. Akvarell, 19,5×25 cm. Zentai Városi Múzeum

10 *Telihold a szántók fölött*, 1960 k. Akvarell, 29×41 cm. Zentai Városi Múzeum

11 lsd. 5. lábjegyzet

12 *Hullámos völgy és nap*, 1965 k. Linómetszet, 38×54 cm. Zentai Városi Múzeum

13 *Lehajtott fejű*, 1965 k. Linómetszet, 38×54 cm. Zentai Városi Múzeum

14 *A Tisza télen*, 1962. Olaj, vászon. 60×76 cm. Zentai Városi Múzeum (5. kép)

15 Tolnai Ottó: *Adalékok Benes József festészetéhez*. In: *Új Symposion*, 1965. 6–7. szám. 18.

16 *Áldozat*, 1965. Linómetszet, 27×34 cm. Zentai Városi Múzeum (8. kép)

1. Szakadékos part

2. Fekete part

3. Szakadékos part

4. Tisza-part

5. *A Tisza télen*

6. *Két part között*

7. Fekvő figura

Benigno 1955

8. Áldozat

Benigno

9. Valamit visz a víz

*visz a víz*¹⁷, *Fekvő figura*¹⁸). Modern realistiként definiálta önmagát, amely realizmus a természettől, még tágabban a valóságtól történő kiindulásként, a létkérdésekkel való folytonos szembesülésként és szembesítésként, a modernség pedig a tárgyához társított változatos kifejezőeszközök alkalmazásaként értelmezhető.

Már az utóbbi három mű is jelzi, hogy a következő időszaknak, majd lényegében az egész életműnek központi témája maga az ember lesz. Soós József, aki elsőként végzi el Benes József műveinek tematikus csoportosítását, a Tisza-part után Motoros-bukósisakos sorozatról beszél.¹⁹ Valóban találkozunk a hatvanas évek második felében sisakos figurákkal Benes grafikáin, akik a legváltozatosabb környezet szereplői, a tudományostól (*Téli sport*²⁰) a hétköznapi (Sisakosok²¹) keresztül egészen a játékosig (*Görkorsolyázók*²²). Elképzelhető, hogy a *Téli sport* néven jegyzett 1968-as datálású grafikán egy aktuális tudományos kérdésre, az úrutazásra reflektál, a zsúfolt kompozíció középpontjában egy széttárt karú, különös öltözetet viselő figurát látunk, körülötte beazonosíthatatlan motívumokkal, amelyek az elképzelt ismeretlen világra utalhatnak. A címadás ebben az esetben nem a művésztől, hanem Thiel Tóth Margit gyűjteményének összeírójától származik, így az értelmezés lehetősége valóban nyitott. Sajnos Benes József műveihez gyakran társítanak túlságosan egyoldalú értelmezést, ahogyan ez az említett Soós József esetében is történt, pedig a súlyos, nehéz témák még nem jelentenének kellő megalapozottságot, hogy az alkotót a „fájdalom festője”-ként határozzuk meg. Ebben az esetben ugyanis nem vennénk tudomást az életműben előforduló humorról, amely, ha néha groteszk, de mindenképpen jellemző sajátosságá egy-egy alkotásnak.

Az 1968-as év a Zentai Művésztelep életében mozgalmas időszakot indít. Happeninget szerveznek, amelyen Ács József, Benes József, Guelmino Valéria, Petrik Pál és a Csurgó Ifjúsági Művésztelep tagjai, valamint Domonkos István és Tolnai Ottó vesznek részt.²³ A következő évben *E-dúr világ ellen* címen nyílik kiállítás, ahol egy-egy kortárs vers ihletésére született képzőművészeti alkotással találkozhat a közönség. 1969-től formálódik a később Erőt Kölcsönző²⁴ néven működő csoport, amelynek célja a környezet aktuális kérdéseit képzőművészeti témává emelni. Az 1970-es árvíz foglalkoztatja a társulás tagjait, Benes *Tisza* című grafikája ismert ebből az évből.

A művésztelepi tevékenység mellett monumentális megrendeléseket is teljesít Benes József, 1967-ben készítik el Ács Józseffel közösen a zentai Royal

17 *Valamit visz a víz*, 1965. Linómetszet, 19×46 cm. Zentai Városi Múzeum (9. kép)

18 *Fekvő figura*, 1965. Linómetszet, 32×25 cm. Zentai Városi Múzeum (7. kép)

19 Soós József: *A fájdalom festője*. In: *Új Symposion*, 1969. 55. szám, 20–21.

20 *Téli sport*, 1968. Linómetszet, 54×76 cm. Zentai Városi Múzeum

21 *Sisakosok*, 1968 k. Linómetszet, 38×54 cm. Zentai Városi Múzeum

22 *Görkorsolyázók*, 1968 k. Linómetszet, 38×54 cm. Zentai Városi Múzeum

23 Ninkov Kovacev Olga: *A Zentai Művésztelep programtevékenységének genézise*. In: Hajnal Jenő (szerk.): *Ötvenéves a Zentai Művésztelep*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2002. 29.

24 Az EK-csoport tagjai megalakulásakor: Ács József, Baráth Ferenc, Benes József, Kapitány László, Maurits Ferenc, Markulik József és Petrik Pál. Később Csernik Attila is csatlakozik.

Hotel falképeit. A zentai csatát és egy kocsmai jelenetet ábrázoló művek ma is eredeti helyükön találhatóak, a *Tiszavirág* című sgraffito azonban átkerült a hotel forgalmas fogadóterébe, ahol kedvezőbb elhelyezése folytán többen szemügyre vehetik. Benes József így paradox módon éppen a *Tiszavirággal* véste be magát örökre a város történetébe, lakóinak emlékezetébe, akik az általa idézett költő²⁵ sorait olvasva, újragondolva csendesen már őt is kérdezik, vajon szebb-e most a másik part?

Irodalom

Ács József és Benes József: *EK, a művésztelepek krízise*. Új Symposion, 1971. 79. szám, 369–370.

Ninkov Kovacsev Olga: *A zentai gimnázium rajztanárai*. Múzeumi füzetek 1. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 1996.

Ninkov Kovacsev Olga: *A Zentai Művésztelep programtevékenységének genézise*. In: Hajnal Jenő (szerk.): *Ötvenéves a Zentai Művésztelep*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2002. 26–36.

Olga Šram (szerk.): *Benes*. Képzőművészeti Találkozó Modern Galéria, Szabadka, 2011.

Soós József: *A fájdalom festője*. In: Új Symposion, 1969. 55. szám, 20–21.

Tolnai Ottó: *Adalékok Benes József festészetéhez*. In: Új Symposion, 1965. 6–7. szám, 18–19.

25 Thurzó Lajos: *A Tiszánál*, 1946

Faragó Kornélia

Következetes stratégiák, variációs nyitottságok

Benes József szerb recepciójához

Benes József nemzedéke egyik legkiválóbb alkotója, különutas művészete gazdagon érintkezett az *Új Symposion* vizuális tendenciáinak eredményeivel és jól beazonosítható perspektívái nyíltak a jugoszláv grafika világában is. Túlnyomóan figurális alapú művészet az övé, topografikus identitásának kirajzolásában mégis a Tisza-part-képeknek van a legnagyobb szerepük, azoknak az időknék, amikor a meglehetősen durva faktúra révén, mint Miloš Arsić írja képzőművészeti esszékönyvében¹, a tájelemek anyagisága, felületi egyenetlensége szinte áthelyeződik a vászonra. Szemléleti váltást az jelent, amikor a pointillista ihletésű színes foltok már nem törekszenek ilyen illuzionisztikus egybeesésekre, faktúrájuk már nem feltűnő. A relief jellegű kidolgozás az 1966-os újvidéki tárlat kritikusat, Đorđe Jovićot is foglalkoztatta, aki a strukturális ekvilibrisztika fogalmát vezeti be a Tisza-impulzusok szerkezeti megragadására. Az új tájszemléletet közvetítő fakturális megoldásokról beszélve azt fejt ki, hogy különleges és kreatív látásmódú megközelítése ez az évszázadok folyamán átítatódott, csatakoszázott, átfagyott, szétszabdosott és összetiport bácskai-bánati síkvidéknek.²

A szellemi-alkotói hasonlóságokat jelezve jegyzi meg Arsić, hogy Benes a feletébb eredeti szerigrafikus elgondolásaival szinte azonos kérdéseket vet fel, mint a zágrábi szerigráfiai iskola. Meggyőző autonomitással kezeli, és sajátos optikai strukturalizmusával, szabad, plasztikus értelemszerkezeteivel, erős hatású, színes viszonylataival, vizuális következetlenségeivel még el is mélyíti ezeket a kérdéseket. Benes Józsefnek az 1968-as belgrádi tárlat alkalmával, majd az 1970-es IV. Jugoszláv Képzőművészeti Triennálén (IV Beogradski trijenale jugoslovenske likovne umetnosti) nyílhatótt szélesebb betekintése az iskola tagjainak munkáiba, de ugyanebben az évben Miroslav Šutejnek (akinek már 1963-ban volt alkotása a *Symposionban*, majd 1965-ben az *Új Symposionban* is, 1975-ben pedig a címlapra került) az újvidéki Ifjúsági Tribünön is rendeztek kiállítást, majd pedig válogatást is bemutattak az iskola képviselőitől. Közelebbről szemlélve, annyi bizonyos,

1 Miloš Arsić, *Optičke strukture* = M. A. *Vizuelni tragovi. Likovne beleške*, Srpska čitaonica i knjižnica Irig, Novi Sad, 1978, 55–60.

2 Đorđe Jović, *Videnje Tise. Uz izložbu u novosadskom salonu Tribine mladih*, Dnevnik, 1966, márc. 20.

hogy Benes úgy oldja meg a grafikai tradícióból való kiszabadulást, hogy a maga figurális hatású, szabálytalan megnyilatkozásaival távolságot tart a zágrábiak (Juraj Dobrović, Ivan Picelj, Ante Kuduz stb.) szigorúan geometrikus absztrakcióinak problémavilágától: leginkább talán Eugen Feller felfogásában találhatnánk nyelvi rokoni mozzanatokot, amikor itt kevésbé működnek a racionális programozottság formái.

Benes József munkái az említett Arsić-könyvben olyan művészek alkotásainak társaságában kerülnek elemzésre (mint Milan Stanojev, Petar Ćurčić és Maurits Ferenc – az 1966-ban indult „újvidéki trojka” tagjai –, valamint Cvetan Dimovski, Sterjos Arvanitidis, Dušan Todorović, Milan Kešelj, Vladimir Tomić, Vladimir Bogdanović stb.), akiket a vajdasági képzőművészet mítoszában lebontói között tartanak számon. „A lokálisan szűk motivikus kötődések”³ művészete az ő fellépésükkel mozdult ki egyfajta általános célorientáció felé, és nyert egy szélesebb művészeti indoklást: a látásmódot, a motivikus anyagot, a kompozíciós és színezési technikákat is revízió alá vették. Azon művészek ellenében, akik nem tudták kikérdezni a TÁJAT, s így nem tudhattak eljutni „a tájból kimerített EMBER definiálásához”.⁴ Sava Stepanov meglátásai szerint az első gesztussor mindenképpen az újvidéki hármaké, de később már ilyen értelemben tűnik fel Benes és Dimovski is (aki 1973-tól élt Újvidéken), s a második áramlattal a már említettek közül többen is. Benes publikációs helye az *Új Symposion* (már a mellékletként megjelenő *Symposion* is hozta a képeit, 1962-ben és 1963-ban) többszöri közléssel, de 1973-ban megjelentetett néhány munkát az újvidéki *Poljában* is, ahol évekig Cvetan Dimovski volt a műszaki, majd a művészeti szerkesztő. Itt 1973 októberében (167-es szám) színes kivitelezésű szerigrafíák kerültek közlésre a folyóiratban fekete-fehér változatban, de a hátsó borítón színesben. 1973-ban az országos napilapnak számító *Politika* is megjelentetett egy Benes-képet *Tükör előtt* címmel. Egy katalógusban közzé tett recepció bibliográfia, tévesen a *Politikának* ugyanebben a számában (1972. május 20.), egy Benesről szóló cikket is megjelöl Dragić Kačarević nevéhez fűződően, *Umetnost Beneš Jožefa*⁵ címmel – Kačarević itt közölt szövegének témája azonban, sajnálatos módon, nem Benes művészete. A Benes kezdeti lépéseit követő – már az 1976-os újvidéki tárlatáról is hírt adó⁶ – Miloš Arsić is a *Polja* szerzői köréhez tartozott, hosszú ideig Képzőművészeti jegyzetfüzet (*Likovni notes*) címmel kritikarovata volt a lapban, ebben a grafikusművész színes szitanyomatairól is szólt az 1973-as újvidéki kiállítás kapcsán. Az alkotó váratlan viszonylatait, izgalmas optikai provokációs képességeit méltatja, és a többi között arról beszél, hogy Benesnél a szín autonóm és egyenrangú

3 Sava Stepanov, *Kontinuitet vizuelnih formi. Beleške o petorici novosadskih slikara*, Polja, 1980/okt., 251. sz., 30–31.

4 Lásd: Szombathy Bálint, *Új figurálistika = Benes József festményei és grafikai*, (Katalógus), Közművelődési Közösség, Zenta, 1973.

5 *Benes József képzőművész kiállítása*. A katalógust szerkesztette: Pilaszanovich Irén, Budapest, Műcsarnok, 1994.

6 Miloš Arsić, *Stari oblici u novom skladu. Uz izložbu slika i grafika Jožefa Beneša u galeriji Radničkog univerziteta u Novom Sadu*, Dnevnik, 1976. III. 9. Ez a kritika képezte később a szerző kötetében, átdolgozott és kibővített formában megjelentetett szöveg (*Optičke strukture*) alapját.

alkotótárs, amely irányítja a ritmusok kinetikus mozgásfolyamatait. Az effektív színes viszonylatok olykor szembe kerülnek egymással és mint ilyenek, nagyon erős hatású *pszichodelikus* momentumokat állítanak elő.⁷ Az *Optikai struktúrák* című szövegből kivehetően, a kritikus pontosan érzékeli, hogy a benesi nagyforma dramatikus ritmusú összetettsége megtartja az egyes elemek integritását. Gondolkodásának háttérében ott van a sokszor vertikális hangsúlyú gradáció, az időről és térről mit sem tudó testek vízszintes, sávos ritmizálásának ténye is. Egyébként Arsić mutatta be Benes Józsefet és társait a *Vajdasági grafikák* című, 1978-as ljubljanoi kiállítás katalógusában is⁸, amelyben 25 szerigrafikus munkával szerepelt, közöttük volt a *Kettészelt paprika*, a *Zöld figura*, vagy például a *Piros figura a térben* is. Ez éppen egy Ćurčićyal – az emlékezetes *Camera obscura-sorozatát* állította ki – és Cvetan Dimovskival – tőle a *Karmester* és a *Délebéd* szerepel a kiadványban – közös tárlat. És ezeken túlmenő együttállási viszonylatokat is beengedhetünk a mai értelmezéseinkbe, amikor a Tolnai Ottó által már korán megjelölt⁹ *paysage-festőkkel* (Sava Šumanović, Oton Gliha), vagy éppen Dado (Miodrag) Đurić imaginárius tereivel való rokonságok karakterjegyeit azonosítjuk. Gliha kietlen, sziklás felületeit (a *Gromače*-ciklus darabjait) nemcsak a korai Tiszapart-képekkel, hanem például a jóval későbbi, az 1990-es *Feltárással* is érdemes együtt olvasni, s így megérteni a benesi figurális nyomokban kirajzolódó, megrázó effektusokat. Gliha a felület teljességét kívánja érvényesíteni, mindenféle hangsúlymozzanat nélkül, úgy tűnhetne, hogy a Benes-kép is ezt a koncepciót sugallja, ha nem lepné meg a tekintetet, a felületi anyaggal már szinten azonosuló, és mégis világosan *feltáruuló* figurális tartalommal, amely a tragikus érzelmek szintjén is hat.

Miloš Arsić könyve az áttelepülés évében jelent meg, és ekkor volt a ljubljanoi *Vajdasági grafikák* című kiállítás is, innentől számítva lazulnak a kötetlékek, és ritkulnak az itteni publikációs, illetve kiállítási alkalmak. Valószínűleg ez, s nem a véletlen indokolja azt is, hogy Benes József kimaradt a Jugoszláv Képzőművészeti Enciklopédiából (*Likovna enciklopedija Jugoslavije*), amelyben pedig az eddig említett nevek közül, néhány kivétellel, Dimovskitól kezdve Mauritson át Vladimir Bogdanovićig és Milan Kešeljiig, mindenki kapott szócikket, s ezek egy részében szakirodalmi utalásként éppen Arsić *Vizuelni tragovi* című kötete tűnik fel. A ritkuló kiállítási alkalmak egyike az 1961-ben megrendezett első önálló tárlat – Bela Duranci a *Rukovetben* (1961/2) írt erről a tárlatról – fél évszázados évfordulóján megrendezett kiállítás ugyancsak Szabadkán, ezúttal a Képzőművészeti Találkozó Modern Galériában. Egyébként a szerb nyelvű recepció másik legkorábbi szövege is éppen az 1961-es tárlat vonatkozásában született meg, méghozzá Bányai János tollából.¹⁰ Az évfordulás kiállítást Bela Duranci nyitotta meg. Duranci

7 Miloš Arsić, *Sitoštampe Jožefa Beneša* (Galerija Tribine mladih, decembar, 1973), Polja, 1974/febr., 180. sz., 31. Ezen írás meglátásai is beépültek a később kötetben megjelenő, *Optičke strukture* című szövegbe.

8 *Vojvodinski grafiki. Beneš, Ćurčić, Dimovski*. Mestna galerija Ljubljana, Ljubljana, 1978.

9 Tolnai Ottó, *Adalékok Benes József festészetéhez*, Új Symposion, 1965/6–7., 18–19.

10 Ivan Banjai, *Slikareva literatura. Prikaz izložbe Jožefa Beneša*, Index, 1961/35., 7. A Polja révén Tolnai Ottó is korán belép a szerb nyelvű befogadástörténetbe: *Uz slikarstvo Jožefa Beneša*, ford. Judita Šalgo,

a kezdetektől kapcsolatban állt ezzel a vizuális világgal, egy tanulmányában még azt az 1961-es adai alkotótábort is felidézte, ahol Benes Faragó Endrével és Szilágyi Gáborral faliszőnyegterveket készített. A szabadkai tárlat apropóján készült, retrospektív jellegű szövege visszapillant Benes jugoszláviai korszakára, a „bomlás morbid világát” idéző alkotásokra, és azzal zárja mondanivalóját, hogy a benesi képi beszéd a sikoly, a sejtelen, a szorongás, a figyelmeztetés poétikáit dolgozza ki. A szöveg azt kívánja sugallni, hogy a sokkoló élményszerű gyermekkorú útravaló, hogy Benest mindvégig a háborús idők emlékezete tartotta a megkérdőjelezhetőség állapotában. A *Már az anyaméhben* darabjai, a *Túlélők*, a *Félelemgyár*, a *Feltárás*, vagy a *Pannon Babel* nem a Vajdaságban készültek, mint ahogyan a nagy intenzitással terebélyesedő *Husika*-figurák sem, így nincsenek jelen a szerb nyelvű kritika tudatában. Bela Duranci megtekinti egy kecskeméti kiállítás válogatását, és így érzékeli Benes gondolati következetességeit, de a kétezres évek elején készült, és alapos katalógussal dokumentált *Figura*-sorozat darabjairól – ebből a műcsoportból Benes a 2006-os sziváci Szenteleky Napokon is bemutatott néhány nagy formátumú digitális printet, Füzi László megnyitójával¹¹ – már csak a katalógusbeli¹² megjelenés nyomán szól. A Fogarassy Miklós által akárki-figuráknak nevezett alakokban a tehetetlenség félelmetes jeleit látja, a figyelmeztetés víziószerű kreatúráit. Úgy ítéli meg, hogy Benes e kollázsokat illetően is ragaszkodik saját jól felismerhető, személyes jelszerűségeihez, amelyek művészi módon definiált vallomásként működnek. „Megrendítő létpoétika ez, teljes összhangban mindnyájunk sorsával.”¹³

E sorozat képei is – fűzhetnénk hozzá – mind az identitásában folyton változó figura belső tartományára koncentrálnak. Az alakokat nem a viszonyaik határozzák meg, ilyen értelemben a saját egyediségükben megragadott, meglehetősen független szereplők. Sorozatosságukban viszont az általuk hordozott gondolat egysíkúsága ellen harcolnak, feltárják a kapcsolódások változatait is, s ily módon a formák dialógusának azt a tapasztalatát mutatják fel, amire ilyen nagy lehetőséggel csakis a sorozatok képesek. E különleges látványosságú anyag némely darabja felszámolja a mintázatszegény formaképzést, és színekkel felerősítetten bontakozik ki. A meglehetősen intenzív felületek a különbség elvét leginkább a sorozat színhiányos testiségű figurái ellenében érvényesítik. Az újabbnál újabb figurák, kvázi dekorativitásukkal, mindig viszonyulnak az előzményekhez, bizonyos elemeikben újrahasznosítják, másokban ellentmondanak ezeknek. Az ötletszerűen mintázott testek közül a legszínesebbek akrilfestékkel készültek, vagy olajjal. A minták hatásvilága változó, s olykor szinte csak a belső mintázat különbözteti meg az alakokat egymástól. A figurák színsémája legfeljebb ha rokonságot mutat. Az organikus és a torzítottan geometrikus mintázatok keve-

Polja, 1966. febr., 90. sz., 13. p

11 Füzi László, *Tájképek – Figurák*, Híd, 2006/11.

12 Benes József, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 2006. A katalógusban: Tolnai Ottó, *Két új jegyzet Benes Józsefről* és Fogarassy Miklós: *Benes József képei elé*.

13 Bela Duranci, *Znamenja i strašila. Izložba Jožefa Beneša u Modernoj galeriji Likovni susret u Subotici*, Rukovet, 2011/5–8., 43–47.

redése határozza meg őket, némelyeknek csak testük van, míg másoknak „öltözöttségük” is, vagy nyilvánosságra tett szervi rendszerük, érezi díszítettségük stb. S ami lényeges, hogy olykor valamiféle közegük is, hiszen a háttér is nyer némi meghatározottságot. Bár még így sem von el jelentős figyelmet az alakról. A hatalmi diskurzustól átjárt, dermedt tartású figurák átkötözöttségük – Benes művészetében a kezdetek óta nagy szerepet játszik ez a motivikus gesztus –, a formakeretbe való beszorítottságuk ellenére olykor mintha mégis a kitörekvés reménylehetőségét közvetítenék. A helyzeti túldetermináltságból való kiszakadását. A belső tartományok feltárulása, a kitüremkedések, a megnyílási részletek, a lazuló átfűzések és a magasba nyúlások, nem kevés bizonytalansággal, de mintha emlékeznének, emlékeztetnének valami olyasmire, amit kibontakozási jelzésnek lehetne nevezni. Pontosabban, mutatnak valamit, amit szeretnének ilyenként is azonosítani.

Bizonyos szempontból sajnálatos, hogy Benes József mindkét közegében csak kevesek ismerhetik közelről, finom alakulási mozzanataiban a teljes életművet, e pálya képeinek mikrorezdüléseit, hiszen ez nehezíti az egyes alkotások életműben elfoglalt pozicionális jelentéseinek megértését. Annak kell ugyanis aprólékos pontossággal beépülnie az értelmezésbe, hogy Benes időből-térből kiragadott, határozatlan háttérű, reprezentatív figuraváltozatai hogyan jutottak el a viszonyban lét hiányától, a teljes kontextusvesztettségűtől a környezeti viszonyokban alakuló identitás képi megfogalmazásáig. A szabadsághiány megdöbbenő reprezentációjától a lehetségesség, majd a szabadulásban levés felmutatásáig. Annyi bizonyos, s ezt már a kezdetektől tudjuk, Tolnai Ottó korai felismerései nyomán is, hogy Benes művészi koncepciójának jellegzetessége: a végső konklúziók mindig, minden új képi gesztus esetében mélyen összefüggnek a kiindulási pontokkal. A *Vakrepülés* című sorozat darabjai vállalkoztak a minden korábbinál politikusabb asszociációk megnyitására is, olyan horizontokéra, amelyek a társadalmi aktualitásokra való közvetlen reflexiónak is teret adnak. A mozdulati dinamizmussal telített, könnyed szépségű szabadságlények, megteremtve a viszonylati összefüggések atmoszféráját, átformálják a kép szerkezetiségét, és ezáltal prezentálják saját másságukat, de mégis visszamutatnak minden korábbi benesi figurális gondolatra, e gondolatok fázisaira – egészen a kezdetekig.

Géczi János

Hűség

Az égető napsütéstől tarolt sziget a kopársága révén látható. Gyökérzet nem köt, szuhaar nem nő. Kákatorzsa, ha fedi, olykor a szőr a csupasz állatbőrön is előtör.

Északról érkezve meg, a hegygerincen át, tisztán látható, mint tükör tálján ragyogó tojás-sárgája. A tengerről, felpúposodva a bőséges víztől, a hullámok parkettalécei közül emeli fel, fel a horizontot, arasznyival közelebb az égboltozathoz.

Kétséget kizárva, bármelyik némaság jelenléthez jut, amiként lebeg s magabiztos mind-egyik nyugalma, ahogyan széttérül halikraként, milliárd, apró szemű kavics az öbölben, ahol a part elhagyható. A tengerszél harasztosa olyan jelen, amely sosem részesül a múltból.

*Mindig hiányzik valami, aztán mindig meglesz. A szirt bűdös teste alatt habzik a meleg. A sót lesepri a mészkőlapról a halfarkastoll, ahová fészket rakta a madár, ahol tojást tojt, ahol csibéit neveli, tisztára, miként márványkőből rakott teraszt pucolja gépezetével a vegytiszta jelen-
idő.*

A tócsába hasaló ég az
elképzzelhetőnél több kontúrú.
Kártyalapjait a világ egyre-
másra kirakja s összekeveri.
Nincs kusza repedése egyetlen
sziklának sem, amelynek aljába
égetett agyag-árnyalatban ne
húzódna résnyi rend.

Ahogy ha-
tározottan átömlik a sötét
a nappalba, tudható, hogy melyik
mondatban nyílik meg a fény. Kezdet
nélkül, mivel létezik, aminek
nincs kezdete s egyszer csak a nyelven
át belép a létbe, hogy legyen.

A
legtöbb déli vidék fecsegésre
képtelen. Szélkürtön, sziklakürtön
keresztül szólal meg, nyög némelykor.
Vihog, olykor törpe oratiót
deklamál, ha esik, s ha távoli
a kontinens a vízhez lecsúszott
várossal, és a bozót marad hát-
ra a hegyen s az ösvények kecské-
nek, viperáknak, égnek.

Ami ki-
mondja magát, annak lecsiszoló-
dik a pereme, kiszögellése,
metsző késéle, durva rücsök, az
összes bántó elem, a felszín
valamennyi anyagfeleslege.
Átradírozza kemény formáját
a sokdombú sziget, összes felü-
letét, darabját, mindmegannyi rész-
letét. Hogy eltávolodva, a föld-
darab teljesét a tekintet be-
fogadja. Nem marad az aljzatnak
mellékes része, nem a hátának mel-
lékárnya, leégeti, csirkeko-
pasztáskor perzseléssel a pelyhe-
ket. Lássa egytömbűnek, miként te-
remtő az univerzumot.

*

*Idővel arra ébredsz, katalogi-
zálni sem a veszteséget, sem a
gyarapodást nem érdemes, s egyre
inkább állatformára lel az elnyúlt
sziget. Kutya alakját veszi fel,
amely leroskad, ahogyan tiszta
küszöb előtt a hűséges felmo-
sórongy. Hason fekszik, mellső lábait
oldalra félig kinyújtva, fara
a két hátsón nyugszik. Lesunyt fejjel
liheg, szemét ráhunyva magába
zárja, ami látványként egykor mélyen
beléhatolt. Vár, hiszi, hogy a gazda
visszatalál. Beledől a kikapart
gödörbe, szóvá változtatja a
jelentéstelenséget, mint aki
vizet ivott már, de táplálékot
falni időt szükséges hosszasan
gyűjteni. Meghatározza a meg-
határozatlant.*

Füzi László

Kátrány és ezüst

Újabb fragmentumok Benes Józsefről és művészetéről

Benes József kettőezer-tizenhét november huszonharmadikán hunyt el.

A sors ajándékának tartom, hogy talákoztam vele, s majdhogynem három évtizeden keresztül figyelhettem, hogy mit és hogyan fest, rajzol. Katalógusainak, egy-egy képének ajánlásában barátjának nevezett. Számos új képét mutatta meg nekem, szinte abban a pillanatban, amikor már úgy gondolta, hogy elkészült vele. Felhívott, elmentem hozzá, beszélt a képről, s én is elmondtam, mit gondolok róla. Beszélt a festészetéről is, az életéről, barátairól. Beszélgettünk minden másról, történelemről, politikáról, családról, a kertről, napi ügyekről, mindenről.

Utoljára kettőezer-tizenhét májusában jártam nála. Készülő könyvem borítójának tervét mutattam meg neki. A borítón, mint majdnem mindegyik könyvem borítóján, az ő munkája szerepelt, a *Vakrepülés* című kiállításának számomra legfontosabb képe. Mint annyi más Benes-képet, ezt is egyfajta frivolitás jellemzi, a címlap tervezője, Hrapka Tibor viszont fordított egyet a képen, a lebegést zuhanássá alakította át, ezzel a képet keményebbé tette. Ezért tartottam is ettől a látogatástól, Benes viszont, amikor ránézett a kinyomtatott tervre, csak annyit mondott, érdekes, látod, mennyire jó így is, hogy egy kicsit hozzányúlt.

Aggodalmamat inkább az állapota igazolta, gyenge volt, s miután kendőzetlenül beszélt a betegségéről, érezni lehetett, hogy már a végső kérdésekkel néz szembe.

A hozzánk közelálló ember halála egyetlen pillanattá rántja össze a közösen megélt időt, ebben a pillanatban együtt, egymásra rámutatva látszik az élet és a mű, arra kényszerítve az itt maradót, hogy újragondolja mindazt, amit barátja életéről és művéről addig gondolt. Benes József halála semmit nem változtatott azon, amit róla, életútjáról és művészetéről korábban gondoltam, viszont rám ruházta annak a felelősségét, hogy a korábbiaknál erősebben gondoljam végig mindazt, amit az életéről és munkásságáról tudok. Azt mondják, a halál átírja a világot, új, addig rejtve maradt összefüggéseket tár fel a túlélő előtt, eltüntet az esetlegességeket, kiemeli a kiemelendőket, az egyszeriben megmutatja az általánost, az esetlegesben a mindennapokon túlmutatót. A magyar irodalomban ezzel kapcsolatosan József Attiláé az örök példa, halála tette rá a pontot a költészetére, halála felől értelmeződött költészetének egésze.

Benes József halála után azt érzem, hogy a korábnál nagyobb rálátás nyílt munkásságára. Minél több képét idézem fel magamban, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy rendszer teremődik a motívumai, képei között, életművét szigorú törvények fogják össze – mint a nagy alkotókét minden esetben.

Beszélgéseinkről soha semmilyen feljegyzést nem készítettem, nem is gondoltam, most sem gondolom, hogy feljegyzéseket kellett volna készítenem róluk, a baráti beszélgetések, megjegyzések nem arra valók, hogy rögzítsük őket.

Rögzülnek azok egyébként is, csak éppen nem a papírlapokon, hanem az emlékezetünkben.

Az alábbi írásban, ha töredékesen is, a magam emlékei alapján írok róla és a munkáiról, úgy, hogy közben segítségül hívom íróbarátai, így leginkább Tolnai Ottó és Domonkos István írásait, ők majdhogynem az indulásától figyelhették pályájának alakulását, és idézem majd Bacsa Gábor és Virág Zoltán velem folytatott beszélgetéseit is. Benes beszélgetve fejtette ki esztétikai nézeteit, mondta el mindazt, amit az életéhez és a képeihez tartozónak gondolt, társaságban, baráti körben sokszor érintette ezeket a kérdéseket. Az említett két beszélgetés számos fontos tételét rögzítette, de nemcsak ezért idézem őket, hanem azért is, mert szeretném, ha Benes hangja is hallatszana ebben az írásban.

Nyilvánvalóan a véletlen is közrejátszott abban, hogy közel kerültünk egymáshoz.

Az ismert festő és a kezdő irodalmár, szerkesztő.

A véletlen is, s talán a szükségszerűség is, mondom ma.

Először Szegeden találkoztam vele, mint annyi más embernek, neki is Ilia Mihály mutatott be. Álltunk a Dugonics tér és a Kárász utca találkozásában, a könyvesbolt és az újságáros közötti sávban, egyszer csak jött Benes, ott találkoztunk először. Másokkal is ott találkoztam először, Pataki Ferencsel, Darvasi Lászlóval, ha a Benessel való első találkozásomat említem, mindig az ő neveik jutnak eszembe. Bakával máskor és másutt találkoztunk, Lengyel Andrásához általában mentünk, először az Egyetemi Könyvtárba, később a Fekete Házba. Bakával beszélgettünk is Benesről, jó festő, mondta, kár, hogy mindig ugyanazt festi.

Ebben nem volt igaz, mondom most.

Ha ugyanazt is festette, mindig máshogy festette azt, amit festett. Arról, hogy milyen szerepe volt Benes munkásságában a változatoknak, s hogy egyáltalán változatok voltak-e azok, külön tanulmányt kellene írni. Baka írt is Benesről, éppen a *Forrásban*. Azonosult Benes világával, ami azt jelenti, hogy a maga világát és Benes világát összekapcsolta. „A bácskai, majd csongrádi tájak ponyvával takart, súlyokkal rögzített szénakazlai, kötelekkel megfékezett, röpködni vágyó fóliásátrai, a télire papírzsákba bújtatott rózsfák, s ezek óriási másai, a moszkvai Lomonoszov Egyetem parkjának irtatlan védőburokba zárt fái – mind-mind ugyanazt mondják, dadogva és szinte kivehetetlenül, de akinek füle van a hallásra és szeme a látásra, nem megy el közömbösen mellettük, hanem számba veszi, rendszerezi és mondatokká rakja össze őket. Sivár és szomorú világ ez, fenyegető és fenyegetett, folyton változó, és lényegét tekintve változatlan – csak a kitérkedései tűnnek el, bukkannak fel másutt, csak a kötelékek feszesebbek-lazábbak,

csak a bugyrai mélyülnek-sekélyesednek, Bábel és Ninive – az égre törő, mégis parlagi gőg és a selymek, tüllök alatt megrothadó életerő szimbólumai.”

„Benes József képeiről hiányzik a cukormáz – elvontnak tetsző alakzatai a hazugságaitól megfosztott valóságot mondják, ezért ez a művészet mélyen realista. Realista és prófétikus. Az apokalipszis realizmusát mutatja fel nekünk. Azt mondja: Babelben élünk, ne feledjük a palota falára írt szavakat!” – ezt is Baka István írta.

Akkor, amikor a költő Baka Benesről, annak művészi alapállásáról írt, a festő művészi eszközeit említetlenül hagyta.

Feltehetően azért hagyta említetlenül őket, mert erre az időszakra a verseinek az eszköztára már végletesen leegyszerűsödött.

Álltunk a Kárász utca elején, akkor jött arra Benes, fekete nadrágban, fekete trikóban, fekete hajjal.

Minden fekete volt rajta és körülötte.

Dedikációit is fekete tollal írta katalógusainak hófehér lapjára.

A katalógusokat mindig fekete tollal dedikálta, a nyomtatokat, képeket ceruzával.

Tolnai Ottó, aki a zentai gimnáziumban a tanítványa volt, a rúttól indult el, Ritoók Emma szavait idézte Benes képei kapcsán: „A rút által marad a művészet minden időben úgyszólván közelebb az emberihez...”

Tolnai Benes első képeinek a megszületésétől figyelte ennek a festészetnek az alakulását. „Emlékszem – mondta –, akár valami misztikus tárgyakhoz, totemekhez tértem vissza szinte naponta Belgrádból hozott képeihez, amelyek egy nagy hideg, kék-sárga kövezetű, üvegezett folyosón lógtak.”

Tolnai egy zentai gimnazista fiú emlékeit idézte fel, a képek a rajztanárának a képei voltak. Én nem a rúttól indultam el, amikor a Benes munkáival való ismerkedésem megkezdődött, s bár nem tudtam azt mondani, hogy, példaként említtem, a sűrű, vastag, a vérre utaló barnásvörös színnel nyomott *Már az anyaméhben* című képe a maga összevarrt szemű-szájú magzatával szép volt, abban azonban már akkor is biztos voltam, hogy az a kép jó és hiteles kép. Benes újabb tájképei, a pusztulás utáni derűt sugárzó újabb tájképei, valójában ezeknek a születésekor kerültünk egymáshoz közel – viszont számomra már az első rájuk tekintésem pillanatában szépek voltak, s szépek azóta is.

Nem tudjuk, hogy az ifjú festőjelölt milyen szándékkal, elképzelésekkel vágott neki a tanulásnak, erről soha nem mondott semmit, csak azt, hogy már gyerekkorában is mindig csak rajzolni szeretett volna. Benes akadémiai éveiről Tolnai Ottó többször ír, legrészletesebben a *Rothadt márvány* című kötetében: „A belgrádi Művészeti Akadémiát és az 50-es évek Belgrádjának képzőművészeti életét a szerb festészet legnagyobb nemzedékének tagjai határozzák meg, akik a két háború között Párizsban élnek (Czóbel nemzedéktársairól, barátairól van szó: Dobrović, Lubarda, Tabaković, Čelebović), majd a háború után egész az abszt-

rakcióig törve nagy releváns opusokat realizálnak. Benes második tanára nem ezek közül a robusztus egyéniségek közül való, az ő tanára: Gvozdenić, müncheni diák, aki Münchenben különösképpen Hofmann-nál tanult, annál a Hofmann-nál, aki majd emigráns éveiben az új amerikai festészet, a lírai absztrakció elindítója lesz.” Hiányos műveltségünk mindennek az értelmezését lehetetlenné teszi, tény azonban, hogy Benes mindig büszke volt arra, hogy a belgrádi akadémián végzett. A belgrádi képzés nyitott szemléletű volt. Benes nagy érdeklődést mutatott a nyugati szellemi-művészeti irányzatok iránt, főképpen a francia világ kötötte le. Tolnai mesélte Benes búcsúztatásakor, neki, a gimnazista diáknak a Párizsból hazatérő Benes, aki akkor már a zentai gimnáziumban tanított, az utca másik oldaláról kiáltotta át: Láttam Sártrét!, így, ezzel a hangsúlyozással mondta. Párizst állandóan emlegette, hozzá képest Londont nagy falunak tartotta.

Így, ezzel az óriási kíváncsisággal, szellemi-művészeti éhséggel végezhetette Benes Belgrádban az akadémiát, s ezzel kezdhette művészi-tanári munkáját is.

„...már ötödéves voltam, amikor Zentáról meglátogattak, olyan tanárt keresve, aki két nyelven, tehát szerbül és magyarul egyaránt tudna tanítani a gimnáziumban. A rektorátusról hozzám irányították őket. Leültünk, szerződést kínáltak, meg ösztöndíjat, amennyi évre szükséges, s minimum annyi esztendeig kell majd tanítanom a gimnáziumukban. Nekem az akadémián viszont már csak egy évem maradt hátra. Mondtam is nekik, hogy miért nem jöttek pár évvel előbb, megoldották volna anyagi gondjaimat. Mert az első évben például szenet is lapátoltam, kávéházakban rajzoltam, persze nem ingyen. Ösztöndíjat sehonnan nem kaptam, a nehéz helyzetben élő szüleim anyagilag nem támogathattak, nekem kellett fölhalálnom magam. Egyik módja volt tehát, hogy a belgrádi vasútállomás környéki kocsmákba jártam egy rajzfüzettel a kezemben, és rajzolgattam az embereket. Ki egy vacsorát fizetett, ki pénzt adott. Szóval nem volt ez túl könnyű dolog, s meg kellett felelni a rendelőknek: kicsit szebbre kellett rajzolni a személyt, esetleg fiatalabbnak nézzen ki, de azért amellett hasonlítson is...”
(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Benes zentai életszakaszáról történetek, anekdoták őrződtek meg, de nem tudom, hogy hogyan és mennyit tanított, azt sem, hogy az óráit miképpen építette fel, ahogyan azt sem, hogy a tanári és az alkotói munka kettősségéből származó feszültségeket miképpen dolgozta fel. Bartuc Gabriella, aki már kései diákja volt, s akit valójában nem is tanított, így emlékezett rá: „Engem a zentai gimnáziumban 1975-ben már csak úgy tanított, hogy a szürrealizmusból írtam az érettségi dolgozatomat, és őt kérték fel mentornak. Orosz művészettörténész tanárnőnk volt ugyanis, aki nem értett magyarul. Olyan életszakaszomban találkoztam Benes Józseffel, amikor az ember szinte ráveti magát a példaképekre. S bár sok rendkívüli tanára volt a zentai gimnáziumnak, ilyen eredeti művésze azóta se.”

Nem ismerem az ottani művésztelepek világát, sem a zentaiét, sem a topolyaiét, écskaiét, csurgóiét. Nem tudom, mit jelentett az, hogy az akkori Jugoszlávia

legjobb festői megfordultak ezeken a művésztelepeken. Nem tudom, most is csak példát említek, milyen volt az ezerkilencszázhatvannyolc június tizenötödikén a zentai főtéren megrendezett művészeti happening. Nem tudom, milyen volt a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek elejéig az akkori Jugoszlávia szabadságot sugárzó légköre.

Innét, az ottani világtól az idő és a tér által elválasztva minderről semmit nem tudok mondani. Sem Jugoszláviáról, sem a Vajdaságról, sem Benesről. Amit mondani tudnék, az az olvasmányaimból származna, azt pedig mások is ismerik.

„Mindennél fontosabb az új keresése. Minden eddigit meg kell vizsgálni, és csak úgy szabad belőle valamit elfogadni. Újra fel kell találnunk, fel kell fedeznünk mindent. A kollektív munkát pártolnunk kell. Egyszerűsége törekedjünk, minden sallang nélkül. Soha nem egy képzőművészeti irány jelentősége teremti a nagy egyéniségeket, hanem a jelentős művészek teremtenek fontos irányzatokat egyéni vagy kollektív felismeréseik megfogalmazásával. A provincializmustól nem kell rettegnünk. A provincializmus nem egy vidékhez kötődik, hanem az emberhez, aki élhet akárhol, földrajzi meghatározottsága soha nem lehet rá döntő befolyással” – mindezt Benes ezerkilencszázhetvenegy szeptember huszonhetedikén mondta a vajdasági magyar művésztelepek helyzetéről, jövőjéről rendezett tanácskozáson. A tanácskozás három hozzászólása, rajta kívül még Ács József és Szombathy Bálint szólalt fel, az Új Symposion hetvenkilencedik számában jelent meg. Benes megjelent hozzászólását szó szerint, elhagyások nélkül idéztem. Ennyi jelent meg tőle, feltehetően ennyit is mondott, de amit mondott, azt máig hangzóan mondta. Az említett tanácskozáson elhangzottakat nyilván az adott viszonyok közé helyezve, a politikai-kultúrpolitikai összefüggéseket figyelembe véve kellene elemezni, ezt én most nem teszem meg, ahogyan Benesnek a művésztelepekkel kapcsolatos és a művésztelepeken végzett munkájáról sem beszélek, hanem erős leegyszerűsítéssel önvallomásnak, alkotói önvallomásnak tekintem az idézett mondatokat. Ezekkel a mondatokkal önmaga helyzetéről beszélt, művészként szólalt meg, önmaga előtt elismerten is annak tartotta magát, ebből a nézőpontból mondta, hogy nem az irányzatok teremtik a művészeket, hanem a művészek az irányzatokat. Ebből a nézőpontból említette a provincializmus kérdését is, mondván, az adott hely önmagában nem határozhatja meg az alkotót, ahogyan az alkotó sem zárkozhat be az adott hely sajátosságaiba. Ott és akkor fontos volt ennek a kérdésnek a felvetése és megválaszolása, hiszen a vajdasági magyar író- és művészvilág – ahogyan ez pár Benessel foglalkozó akkori írásból is kiderül – a provincia provinciájában, más megfogalmazásban kettős provinciában élőnek tudta magát.

Láttuk, Benes túllépett ezen a kérdésen. Bízott az erejében és a tehetségében, tudta, hogy azok kiemelik a szűkös provinciából.

Így volt ezzel akkor is, amikor már ismertem. Kötődéseiről sokszor beszélt, az Alföld tájélményként számára adottság volt, ám ha keresett valamit, akkor azt kereste, hogyan tudja ezt az élményt az önmaga világába beemelni, s úgy megragadni, ahogyan azt más még nem tette meg.

Akkori képeit a mából nézzük, azt keressük bennük, amit a későbbi Benesből megismertünk, mint mindent, így a művész pályáját is folyamatnak látjuk, folyamatos fejlődésnek, állandó előrelépésnek. A számomra reprodukciók, folyóiratokban megjelent fekete-fehér másolatok alapján elérhető képek eleget tesznek ezeknek az elvárásoknak, a későbbi alkotó jól megfigyelhető bennük. Az *Új Symposion* ezerkilencszázhatvanhétben megjelent huszonnyolcadik számában lévő öt linómetszetét nézve azt mondom, hogy az ötből négynek a struktúrájával később nem találkoztam, ötödikként viszont ott van az egyik legkarakteresebb munkája, az arcát a kezével eltakaró nőt ábrázoló metszete, ennek a képnek később külön története lesz majd. Ha az *Új Symposion* ezerkilencszázhatvankilencben megjelent ötvenötödik számában közölt grafikáit nézem, akkor azt mondom, hogy ezek a pár vonallal megrajzolt figurák egész későbbi pályáján megfigyelhetők lesznek majd. A Zentai Városi Múzeumban döntően a Thiel Tóth Margit-gyűjtemény anyagából kilencven kép található. A Vajdasági Digitális Adattárban közzétett huszonnyolc kép közül talán csak pár olyanra figyelünk föl, amelyik így vagy úgy nem folytatódott a későbbiekben. Tisza-partok, meredélyek, szakadékok vannak a képeken, figurák is, a későbbi páriaként megtaláljuk már akkor az *Áldozat* címet viselő munkájának egyik változatát is – mégis, ezek a képek egészen mások, mint a későbbiek, ezeken a természeti formák erőteljesebbek, hangsúlyozottabbak, mint a későbbi képeken, s a színek is erőteljesebbek, nyersebbek, mint később.

A *Megfeszített* című linómetszet vonalvezetésével később is találkoztam.

Azt, hogy önmagukban miképpen léteztek ezek a képek, s hogy miképpen hatottak akkor, ma, amikor a számítógép képernyőjén látom őket, nem tudom megmondani.

Benes művészként is akkor, a hatvanas-hetvenes években teremtette meg magát. Nem egyszerűen grafikusként, festőként vagy képzőművészként, ahogy később mondta, hanem művészként – a művész öntudatával és a művének való elkötelezettségével. Mindebben nagy szerepet játszott az, hogy képeivel írások foglalkoztak, értelmezték azokat, a művészeti világban való jelenlétét ezek az írások erősen hangsúlyossá tették.

Az írások közül kettőt idézek fel. Az első felidézett írás Tolnai Ottóé, az írás ezerkilencszázhatvanötben jelent meg az *Új Symposion*ban. Tolnai ezzel nyitja a Benessel foglalkozó írásai sorát, ezek az írások, ma már jól látszik ez, kiegészítve mindazzal, amit Benesről tud, s amit Benessel megélt, valósággal predesztinálják a nagy Tolnai-összes Benes-tömbjének megírására.

Tolnaiék akkor már túl voltak az *Új Symposion* elindításán, azt megelőzően a Symposion-mellékleten. Lapjuk volt, hazai viszonylatban ez elképzelhetetlen lett volna, Magyarországon pár év múlva a Kilencek költői az antológiájuk megjelentetéséért küzdenek majd. A vajdasági fiatalok indulásai később is korábban történtek, mint az itthoni fiataloké. Amikor a hetvenes évek közepén, egyetemistaként Újvidéken jártunk, az ottani fiatalok szellemi pozíciója már pontosan ismert volt, mi akkor még az első recenziókat sem jelentettük meg. Azt, hogy később sem az *Új Symposion*, sem az általunk megismert fiatalok sorsa nem volt irigylésre méltó, most nem említem meg.

Az említett írást egy huszonöt éves költő írta egy harmincöt éves festőről, a tanítvány a tanáráról. Később ez a költő írja le az elégszer nem ismételtető mondatot: „Benes olyan szerepet játszott a Symposium indulásánál a vizualitás terén, mint az irodalomban Koncz István.”

Tolnai pontosan írta le Benes festészetének karakterét: „Főleg a dombok, partok vonala foglalkoztatja. A dombvonal melódiája, annak lassúsága, levegőt-lensége. De mégis egy nyugtalanabb, feketébb sorozat ez. (Topolyán készülnek.) A sötét festék (abban az időben »béka-hátnak« neveztem) csomósodni kezd, rezgése, lefojtott színskálája a bartóki muzsikával rokon.” A Bartókra való visszautalást magam az utak elágazását megmutató grafikáit szemlélve éltem meg, nagy feszültségeket éreztem azokon a képeken, akkor szinte önkéntelenül sokat hallgattam Bartókot. Figyelemre méltó Tolnai személyes utalása is: „...minket nemcsak ezek a partok, szegélyek, nem csak Benes fúgája, nem csak ez az illúzió-mentes szürkeség érdekel. Érdekel bennünket az az ember is, aki már egy évtizede provinciánk egyik provinciájában aszkétikusan dolgozik, keresi szubsztanciáját.”

A másik idézendő írás szerzője Soós József, írása *A fájdalom festője* címmel jelent meg az *Új Symposiumban*, ezerkilencszázhatvankilencben. Soós József először Benes akkori Tisza-partjait írja le: „Elsődleges szerepe a földnek, a meleg-barna elnyelő porhomoknak van, belőle árad a statikusság, az elindíthatatlan, megtolthatatlan szorító nyugalom. Ezek azonban csak az első benyomások, több kép megvizsgálása után ugyanis mintha megfeszülne és elernyedne előttünk a föld, hátán pattanások ugranak (kúpos fejű papucsszegek a vászon alatt), vizet, eget – pillanatokra mindent kiszorít duzzadásában. A föld öntörvényű hatalma ez mindenekfelett Benes képein.” Felfigyel Benes új sorozatára, a jobb híján bukósisakosnak nevezett képekre is. A sisak Benes számos figurájának a fején ott lesz majd később is, még a *Vakrepülés* című sorozat repülő-lebegő figuráinak fején is. Soós József az első, aki leírja, hogy Benes képei egy történet bemutatásának részeként is értelmezhetők, ez a gondolat tőlem sem áll távol. „Nehéz szabadulni attól a gondolattól – írja Soós József –, hogy Benes (mellékes, hogy tudatosan vagy sem) egy általunk életnek nevezett épülő-beomló folyamat főbb állomásait festette meg a művészi transzponáltság olyan aktuális általánosságában, amely lassan már túllombosodik kétszeres provinciának nevezett itteni valóságunk gyökér-voltán.”

Látjuk, milyen komoly kihívásnak kellett megfelelniük azoknak, akik elsőként tettek kísérletet Benes képeinek értelmezésére. Változás ezen a területen azóta sem történt.

A valamikori jugoszláviai világ valóban szabadabbnak tűnt a miénkénél, s itt ne csak a világvételekre gondoljunk, hanem arra is, az eddig említetteken belül maradva, hogy az *Új Symposiumban* számos itthon közölhetetlennek tartott írás jelent meg, de ott sem éltek dogmák nélkül, ahogy a feldolgozatlan történelmi események az ő életüket is kísértették. A legújabb törekvések iránti nyitottság és a történelmi tapasztalatok tudatosítása Benes világában egyszerű volt jelen. Tolnai Benesnek egy nyilatkozatából idézi a *Már az anyaméhben* című kép eredetét: „Kicsit kötődik ez a zentai élményekhez is, mert egy Tisza-parti halász

mesélte el nekem azt, hogy annak idején az apjának és az ismerőseinek a száját is összevarrták. Összedrótozták az emberek száját, mielőtt a Tiszába, a másvilágra küldték őket. A történelem igazolja a karkai szorongást... Variálok persze, elvonatkoztatom, de annyira szorongatott helyzeteket hozhat elő a bevarrt száj, amit nem lehet elmondani, amit nem lehet látni – s jobb is nem látni.” Az ugyancsak a Vajdaságból elszármazott Péter László búcsúztatójában a következőket írta: „Szitanyomózás, alkotás közben Lendván 2003-ban mondta el a gúzsba kötött figurái egyik történetét. Hogy figurái nem kitaláltak, hanem nyugodni képtelen kósza lelkek: a partizánok által Tiszába lőtt délvidéki ártatlanok lelkei. Piszmogásaink közepette ezek után rájöhetnénk, hogy mi mindent jelenhettek számára e kötözött bábok, bábuk, figurák.” Benesnek persze voltak más történetei is gólemjei eredetéről, a kis infánsnői testét összefogó varratokról, kötelekről, eredetüket tekintve nekünk is vissza kell nyúlnunk a második világháborúig. Valószínűleg ezek az egymást erősítő eredetek és magyarázatok formálták-alakították az összetettséget.

Észrevehetik, mindegyik motívumának adottak a külső világbeli megfelelői. Ennek kapcsán Tari Istvánt idézem még, aki másokkal közös éjszakai élményüket írta le, azt, hogy az autó fényszórója elé állva árnyékuk az éjszaka végtelenjébe nyúlt. Mindez ürügyet teremtett Benes számára ahhoz, hogy árnyékként ábrázolt figuráit megnyújtsa, végtelen hosszú kezekkel, lábakkal ábrázolja, mondja Tari. Valóban ürügyet, vagy inkább lehetőséget, hiszen már akadémistaként az árnyékszerű ábrázolásra törekedett. Megnyúlt emberi alakok, összefogott szájú emberek, a levetkőztetett nő bomló testét összefogó fűzők és zsinetek, a Tisza-part, a folyópartok ugyancsak árnyékként létező fái és bokrai, ezekből az alapelemekből építkeznek Benes képei, ezekből az elemekből teremtett magának öntörvényű vizuális világot.

„...a Tiszát nem tudom elfelejteni, ezt meg kell mondanom. Itt, Zentán lettem szerelmes a Tiszába, és nagyon sok képem kapcsolódik a folyóhoz. Érdekes módon maga a víz csak nagyon picit jelenik meg a képeken; a kimosott part fogott meg engem, ez a sivár, réteges, sáros, agyagos part. S mivel a zöld színt nem nagyon szerettem, a tájképeket illetően inkább az őszi meg a téli tájat kedveltem.”

(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Benes Tisza-partjairól írja Tolnai Ottó: „Egyik napról a másikra Benes Tisza-partján találtam magam. Benes Tisza-partjára vettem. Egyfajta kiüzetés volt, az kétségtelen. Emlékszem, szinte fizikai fájdalmat éreztem a zöld, a klorofill hiánya, kiiktatása miatt. A radikális váltás ebben a dimenzióban játszódott le, mert különben, mint jeleztem, volt táj, tájfestészet, volt figura, figuráció.”

„A Tisza-partnál én kimondottan a partra koncentráltam, Zentánál is, ott szerettem meg a Tiszát. A part kimosott rétegeit szerettem figyelni meg ábrázolni, a sár, a sárga föld, a fekete, a humusz meg a mindenféle rétegek érdekesekek voltak számomra, és ezt próbáltam a képeimben is megcsinálni.”
(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

„Igen, ősszel meg télen szerettem csinálni ezeket, mert akkor nem zavar a növényzet. Mindannak ellenére, hogy imádom a természetet, nyáron nagyon élvezem a tanyánk melletti kiserdőnél a fák lombjait, a zöld leveleket, de festeri nem. Nekem a zöld problematikus, ami a színeket illeti a képen. Jobban szerettem, meg szeretem ma is a sárgás, barnás, okkeros színeket. Meg a csupasz Tisza-partot. Ha van is növényzet, én azt kihagyom, persze.”
(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

Képei önállóak, saját nyelvük, jelrendszerük van, ezért üzenetükről, „tartalmukról” nehéz szavakkal beszélni, annak viszont, aki valamennyire is ismeri a képeit, nem kell külön magyaráznunk, hogy azok történelmi-társadalmi területekhez kapcsolódnak. Még a közvetlen társadalmi szerepvállalás is megfigyelhető nála. Ninkov K. Olgának a zentai művésztelep hatvanas évekbeli tevékenységéről írott tanulmányában olvastam a következőket: „Az EK csoport a zentai művésztelep programtevékenységének kezdetén jött létre, 1969-ben. Az elnevezés az »erőt kölcsönző« szavak kezdőbetűiből ered, és a művészi cselekvés közvetlen társadalmi akcióvá való transzformálását jelképezi.” A csoport tagjai Benes József mellett Ács József, Baráth Ferenc, Kapitány László, Maurits Ferenc, Markulik József és Petrik Pál voltak, álláspontjuk szerint „a korszerű művész csak aktív hozzájárulással válhat a társadalom funkcionális részévé”. Nem idézem itt a csoport tevékenységéről írtakat, közös témájuk közül is csak egyet, a sertésstenyészést(!) emelem ki, s utalok arra, hogy Benes absztrakt informel rövidfilmjét az 1969-es szabadkai Képzőművészeti Találkozón több alkalommal is vetítették. Ezt Ninkov K. Olga már egy másik, történetesen Benest búcsúztató írásában említi, ebben az írásában mondja a következőket is: „A rút, a szorongás, a magány, a veszélyeztetettség esztétikai és érzelmi tartományából merülnek elő a képek, és mindig érezhető az autentikus aktualitás, az angazsáltság.” Írtam már, munkásságával Benes hatni akart, feltehetően ezért választotta a sokszorosítással élő műfajokat, munkái így több helyre eljuthattak. Ebbe az irányba mutatott a képek sokszor szokatlan mérete is. Ennek kapcsán ugyancsak Ninkov K. Olga írja: „Az alkotások mérete is váltakozik, az átlagostól a gigantikus méretekig, ami főleg a grafika területén eredményez meglepő, provokatív hatást.”

Sokáig tanított, képeit bármikor és bárkinek elmagyarázta, mindezek azt jelzik, de hát ezt tudtuk is, hogy a világban jelen akart lenni.

A művész számára lehetséges módon akart jelen lenni a világban.

„Nem l'art pour l'art-t akarok csinálni. De persze ne is legyen szájbarágós vagy illusztratív. Például a levegőszennyeződésre utaló dolgok, figurák, maszkokban arra utalnak, hogy mennyire nem vigyázunk a levegő tisztaságára, tönkreteszünk mindent, és ebből aztán betegségek is származnak.”
(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

„Nem utánozok senkit. Sajnos sok magyar művésznél látom, meg láttam, hogy az amerikai, a menő, a mostani divatos irányzatokat próbálják utánozni. Nem lehet. Lehetetlen Hortobágyon például, vagy itt, Bácskában a sívóár

földön azt csinálni, amit New Yorkban, vagy Washingtonban, vagy nem tudom, hol csinálnak. Akadnak festők, köztük sikeresek is, akik folyóiratokból meg ma már az internetről lopkodják össze a dolgokat, s úgy tesznek, mintha a sajátjuk lenne. Engem ez nem érdekel, én ezt nem csinálom. Járom a magam útját.”

(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Meglehet, az írókkal azért szeretett együtt lenni, mert ők talán a képzőművészeknél is erősebb társadalmi jelenléttel bírtak. Az *Új Symposion* Katolikus portabeli szerkesztőségének falára felakasztott egyik, korábban már említett képének valóságos irodalma van. A képet leváltásakor Sziveri János akasztotta le, s vitte magával. Pestre is áthozta, amikor Benes a beteg költőt meglátogatta, a képet Sziveri ágya fölött találta. Ez az önmaga szemét saját tenyerével eltakaró alakot ábrázoló metszet került Sziveri János *Bábel* című kötetének címlapjára, s ennek egy változata szerepel a *Pasztorál* című kettőezer-tizenégyes Sziveri-kötet borítóján. Tolnai Ottó így foglalta össze ennek a képnek a történetét: „Megdöbbsentőek ezek az első linók. Mondhatnám, én fedeztem fel őket, címlapon, plakáton közöltem az *Új Symposionban*, majd be is kereteztetem őket, s Maurits képeivel azok határozták meg az ún. hőskor ambientusát. Mondhatnám, én fedeztem fel őket, hiszen amikor a rendőrség megszállta a szerkesztőséget, a falnak támaszkodva sápadtan, hogy össze ne essek, emlékszem, jóllehet másra nemigen, aki rajtam kívül még jelen volt ott a Katolikus portai szerkesztőségben, minden biztonnal többre emlékszik: felpillantottam Benes linójára, immár egy újabb dimenzióját is felfedezve annak. Ezért, mondhatnám, többszörösen én fedeztem fel őket – és mégsem egészen. Ezek a linók, különösen az egyik, az a kezeit szeme, arca elé emelő figura, majd csak a szerkesztőség felszámolásakor, amikor is Sziveri leemeli a falról és hazaviszi, illetve majd csak, amikor tovább víve magával, jóllehet már magát is alig cipelve, Budapestre, s ott *Bábel* című könyvének fedőlapjára helyezi, jóllehet akkor 1990-et írunk, s Benesnek sok festészeti korszaka játszódtott le közben, fedeztetik fel igazán, lesz Munch és Nolde nevezetes, korszak-meghatározó metszeteit idézővé számunkra.” (Ez a linómetszet szerepel a kettőezer-egyben megjelentetett katalógusában, ezerkilencszázhetvennégyes munka, mérete harmincszor harminchét centiméter.)

Hetvennyolc vagy hetvenkilenc lehetett akkor, amikor először találkozunk. Benes akkor már Magyarországon élt. Ezerkilencszázhetvennégyben Hódmezővásárhelyen ismerte meg Gerle Margit keramikusművészt, ezerkilencszázhetvenhatban kötöttek házasságot, fiuk, Bátor ezerkilencszázhetvennyolcban született meg. Hozzájuk menekült át, a feleségével és a fiával akart élni. Az áttelepülése mögött meghúzódó vajdasági történetekről ritkán beszélt, akkor is csak egy-egy mozzanatot említett meg. Ha majd a jugoszláviai magyar szellemi élet történetét megírják, akkor a még meglévő dokumentumok és emlékezések töredékeiből nyilván ezt a történéssort is összerakják, magam Bartuc Gabriellát idézem ennek kapcsán: „Ő volt a zentai művésztelep és a képtár vezetője is. Élő képtárat akart, ezért magyar nyelvű irodalmi esteket, koncerteket, összejövetele-

ket rendezett ott, amik a hetvenes évek közepén jártak csúcsra olyannyira, hogy az már nem tetszett a szerbiai állambiztonsági szerveknek. A titói Jugoszláviában ugyanis mindent szabad volt, csak a magyarságunkkal foglalkozni nem. A résztvevők kihallgatásával, letartóztatásokkal, volt, akinek börtönnel végződött ez a zentai »happening« sorozat. Benes pedig elhagyta Jugoszláviát, 1978-ban áttelepült Magyarországra, Szegedre, majd Kecskemétre.” Találkozásunk időpontjában Margittal már nyilván Szegeden éltek, mi hetvenkilencben végeztünk az egyetemen, aztán elkerültünk Szegedről, máskor nem kereszteződhetett az utunk.

Ezt a találkozásunkat tekintem véletlennek.

Szükségszerűnek a kecskeméti találkozásunkat tartom.

Itt valóban találkozniuk kellett azoknak, akik valamennyire is hasonlóan látták a világot. Találkozásunk, egymásra hangolódásunk mégsem nélkülözte az esetleges elemeket. Egy összeszaladásunkkor jelezte, hogy kiállításra nyílik, s meghívott bennünket a kiállítás megnyitójára. A kiállítást a Bolyai-gimnáziumban rendezték meg, mi, Ágival együtt voltunk ott, akkor láttuk először a képeit. Nehéz volt szembenézni velük, másra már nem emlékszem arról a nyolcvanas évek végi kiállításról, csak arra, ahogy Áginak mondtam, nehéz belekerülni ezeknek a képeknek a világába.

Nyolcvannyolcban vagy nyolcvankilencben, a pontos dátum tulajdonképpen mindegy, akkor, amikor a rendszerváltás folyamata elkezdődött, estet rendeztünk a vajdasági íróknak, egészen pontosan tizenhat vajdasági íróknak-költőnek rendeztünk estet, a résztvevők doyenje Herceg János volt, akkor Fenyvesi Ottót tartották fiatal vajdasági magyar költőnek, itt volt a tolószékbe kényszerült Varga Zoltán, aztán Burány Béla, Tari Pista, nagy-nagy kavargás volt, erre emlékszem. Az estet követő napon Benes mindenkit meghívott magukhoz, így engem is. A beszélgetés végén a jelenlévőket megajándékozta egy szitanyomattal, a nyomatot alapos körütekintéssel dedikálta mindenkinek. *Már az anyaméhben* című, korábban említett munkájának barnásvörös nyomata volt ez, ennek egyik változata szerepel az ezerkilencszázkilencvennégyben megjelent katalógusában. A kép az anyaméhben lévő gyermek felnagyított felsőtestét-arcát mutatja, összevarrt szemekkel és szájjal.

Sokáig ez volt az egyetlen képünk, de még akkor is, amikor már volt több, a falon tartottuk ezt a nyomatot. Péter fiunk, aki azután született, hogy ezt a képet megkaptuk, az első pillantásaitól látta, de csak pár éve jegyezte meg: Tudjátok, milyen nehéz volt felnőni azzal az összevarrt szemű-szájú magzattal?

Benes is sokszor beszélt erről. Az én képeim nem arra valók, hogy valaki kitegye őket a szobája falára, mondta.

„Egyébként nem kapkodnak a képeimért. De nekem nincs is meg az az óhajom vagy igényem, hogy áruljam a munkáimat. Ha az volna a célom, akkor szép pipacsmezőket, virágokat, virágcsendéleteket meg netalán aktokat festenek. Azokra biztosan sokkal több vevő jelentkezne. A kereskedelem meg az igények engem szerencsére hidegen hagynak. Teljes szívvel, őszintén csinálom azt, amit csinálok, amit érzek... Ha nincs keze a figurának, akkor azért nincs, mert akkor úgy éreztem, hogy ne legyen. Ami persze nem azt jelenti,

hogy többet soha kezekkel nem festek embereket... Nem akarok sablonokat követni, nem akarom még saját magamat sem utánozni.”
(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Benes képeiről hiányzik a cukormáz... Az én képeim nem arra valók, hogy kitegyék őket a falakra, Benes mintha Baka mondatát folytatta volna, amikor a képeiről beszélt.

A nyolcvanas évek végétől Benesék Kecskeméten éltek, itt találtak megfelelő házat és közeget a maguk számára. Amikor a világ mozdult egyet, az itt élő művészek munkáit árusító galéria is nyílt a városban. A nyitás pillanatától figyeltem a galéria kínálatát. Volt ott egy Benes-kép, annak a szépsége máig él bennem, s a hiánya is belém hasít máig. A képen szénaboglyák láthatók, nagyobb részben olyanok, mint megannyi szénaboglya a festészet történetében, az oldalukon viszont ott van a varrat, mint a *Már az anyaméhben* című nyomaton, vagy más Benes-képeken.

Ezektől a varratoktól az ő szénaboglyái azonnal élők és hitelesek lettek – az én szememben mindenképpen.

Még most is, annyi más kép után is fáj, hogy annak a képnek nem mentem utána, hogy nem néztem meg az árát, hogy nem küzdöttem meg érte. Kettőezer-egyben megjelent katalógusában szerepel ez a kép, címe: *Szénakazlak*, mérete százhuszszor százötven centiméter, ezerkilencszáznyolcvankilencben készült, olajfestmény.

A galéria falán láttam ezt a képet, láttam a katalógusban, a műteremben viszont nem, ez azt jelenti, hogy elkelt a galériában.

Ebből az időszakból kiindulva mondom azt, hogy szükségszerű volt a találkozásunk. Egy nagy festő, aki világléletemben írók, költők, s más effélék között érezte jól magát, s egy fiatal szerkesztő, aki megélte az irodalmat, aki a szellemi-művészi jelenségek közül az irodalmat tartotta a legfontosabbnak, mert az irodalom annyi mindent, politikát, közéletet, filozófiát helyettesíthetett, ezt gondolta akkor, s aki éppen ezekben az években döbbsent rá a festészet, egyáltalán a képzőművészet erejére, fontosságára.

Sok minden kellett ehhez, nyilvánvalóan szükségem volt erős képzőművészeti hatásokra, számos olvasmányélményre, másképpen fogalmazva: számos könyv áttanulmányozására ahhoz, hogy némi festésztörténeti áttekintésre szert tegyek, s szükségem volt arra, hogy jó néhány képzőművészt személyesen is megismerjek, érezzem a művészetük szerepét a maguk világában, de leginkább arra volt szükségem, hogy számos példán lássam, nemcsak az irodalmat, hanem a festészetet, a képeket is meg lehet élni, lehet és kell velük élni, a szépségükbe, az erejükbe ugyanúgy bele lehet kapaszkodni, mint az irodalomba.

Amikortól a világom nyitottá vált ebbe az irányba is, akkortól értettem meg Benes képeit.

Érteni a képeket, sajátos kifejezés ez, de ebben a kifejezésben nincs több ellentmondás, mint az érteni az irodalmat kifejezésben. Ez a kifejezés csak részben utal esztétikai, művésztörténeti vagy irodalomtörténeti tartalmakra, noha művek

esetében a megismerés legmélyebb formájának történeti-esztétikai megértésüket tartom. Abban az értelemben, ahogy én használom ezt a kifejezést, inkább arról van szó, hogy értsem és érezzem a műnek az adott alkotói világban betöltött szerepét, emellett az önértékét, esztétikai karakterét, s azt a sajátosságot, amelynek révén az adott mű hatni tud az emberre. Itt fontosnak tartom az érzelemre való utalást, fontosabbnak, mint például az esztétikai karakterjegyek lajstromozó leírását, miközben azt is mondom, hogy a művek megéléséhez az értelemre is szükség van, a műveknek az értelmünket is érinteniük kell.

Benes munkái a fent leírt módon kerültek hozzám közel.

Az, hogy a képei közel kerültek hozzám, sok beszélgetésnek, kutakodásnak az eredménye. Számos képét láttam, műteremben-kiállításokon megismerkedésünk után feltehetően valamennyi fontos képe a szemem elé került, a nála lévő régebbi képeit is elővette, megmutatta őket, beszélt is róluk, mondta, hogy sokat dolgozott rajtuk vagy gyorsan elkészült velük, arról is beszélt, hogy mit akart a képpel, a munkára készítő indulatot is érezni lehetett akkor, amikor a képeiről beszélt.

Benes türelmes, egyes helyzetekben azonban indulatos ember volt, azt hiszem, indulatai munka közben is vele voltak. Van, aki fél megkarcolni az előtte lévő papírt, Benes viszont uralkodott fölötte, a maga belső világát nagy erővel vetítette az előtte lévő vászonra vagy lapra.

A vajdasági életéről is beszélt, sokszor az anekdotáit mondta el.

„Benes nem beszél, nem magyaráz, Benes beszéltet. Önmagunkkal kezdünk elsősorban foglalkozni a kép kapcsán, de gyorsan rájövünk, Benes nem az énünkre apellál. Ne kérdezz, add fel korábbi meggyőződésed, szoktasd magad az idegenszerűséghez, az ellenszenveshez. (...) A képet nem magyarázni kell, élni kell vele”

(Domonkos István: Közöny és életöröm)

Talán úgy, ahogy Domonkos István mondja, talán másképpen, de képei egzisztenciális mélységű hatást gyakoroltak rám, a miértről és a hogyanról azonban nehéz beszélni. Nyilván a színei és a formái hatottak rám, merthogy a képeknek ezek az összetevői, de azt, hogy miért Benes színeit és formáit gondoltam a számomra természetesnek, nem tudom megmagyarázni.

A színeken és a formákon túl azonban volt valami más is, talán az, ezt most értettem meg, hogy képeivel Benes egy világról beszélt, egy történetet mondott el a világnak a maga világán belüli megjelenéséről. Soós József, idéztem ide kapcsolható tételét, ezt már a hatvanas évek végén felvetette. A történet legalább három szinten zajlott. Az első szint Benes élettörténete, aztán következett a képek története, az, hogy hogyan festette meg őket, mindezek mögött ott hozódott a külső világ története, annak a változása, mozgása. Képei elvontságuk ellenére is a fentieket magába foglaló történet részeit alkotják, az, aki belekerült ebbe a történetbe, az a világába is belekerült. Ezt a világot megismerve érthetők meg a színei, a formái, a színek és a formák átalakulása, s így tovább.

Éreztem és tudtam, hogy mit miért tesz.

Világában benne volt a vajdasági magyar ember teljes problematikája, de benne volt a saját korát megélő ember problematikája is, a kettőt nem választotta el egymástól, ahogyan egyiket sem zárta ki magából.

Talán ettől volt természetes ember.

Egyszer egy összejöveten, ahol zenészek is voltak, a zenére táncolni kezdett. Egyedül, önmagának táncolt, így élte meg a zenét.

A rajzolás az anyanyelvévé vált, ezen keresztül, ismét azt mondom, a színéssel és a formákkal beszélt a világról.

Ha a képeiről gondolkodtam, mindig arra jutottam, hogy az impresszionizmussal lezáródó festészet szépségeszménye már nem volt újratehermenthető, kellett valami, ami utána következik, és összegzi magában mindazt, ami a huszadik században csapásként érte a világot, s őrzi az embernek a szépség utáni eredendő vágyát is.

A magam számára a szépség utáni szépséget találtam meg Benes képeiben.

Édesapja bunyevác volt, délvidéki származása Benes minden mozdulatán érződött. Sárgásbarna bőre, fekete haja a tengerhez közeli világra utalt vissza. Noha sokat és sokszor járt a tengernél, a valamikori Jugoszláviában ez a vajdasági magyar értelmiség számára szinte természetes volt, az Adria egész partvidékét bejárta-beutazta, ő maga azonban soha nem élt ott, a nővére viszont családjával valóban a tenger közvetlen közelében, Montenegróban, egészen pontosan Herceg Noviban talált otthonra, ennyiben némi alapja is lehetett volna feltételezésünknek.

Míntha francia színész lett volna, mondta Tolnai Ottó a Benes búcsúztatását követő beszélgetésben. Arra utalt ezzel, hogy Benes nem csupán a képeit formálta, hanem önmagát is, a történeteit nem elmondta, hanem előadta, megjelenéseit szinte fellépéssé formálta.

Más helyzetekben is képes volt szerepjátékra. Emlékszem, amikor Herceg János estjére mentünk fel a Kossuth klubba, korán értünk, még csak két ember álldogált a lépcsőnél, Herceg János, akiről az est szólt, s a Magyarországra akkor hazatért Faludy György. Hárman voltunk, Benes, Pintér Lajos s én. Magam ezt megelőzően Szegeden már találkoztam Faludy Györggyel, mégis gondolkodóba estünk, odalépünk-e az egymással beszélgetőkhöz. No, várjatok, majd megoldom én, csak ennyit mondott, s nagy erővel Faludy vállára-hátára csapva elkiáltotta magát: Gyurikám, de régen találkoztunk, mondta, valósággal kiáltotta, s ezzel magához is ölelte a mestert. Valóban, mondta Faludy, s viszonzta Benes ölelését. Ezt követően már a bemutatkozások következtek.

Hasonló belépő bármelyik színésznek a becsületére vált volna.

A történethez hozzátartozik az is, hogy Faludy György kilencvenedik születésnapján szép grafikát ajándékozott az ünnepeltnek, Faludy hajkoronáját egyetlen vonallal rajzolta meg.

A rejtélyesség nem állt távol Benes Józseftől. Még születésének évét és napját is különböző módon őrizték a kézikönyvek és a különböző internetes oldalak, szerepelt azokban ezerkilencszázharminchat és ezerkilencszázharmincnyolc október

nyolcadika is. Az utóbbi években már figyeltem, hogy hány éves lehet, noha valójában időtlen volt. Először Tolnaival állítottam párba, ha Tolnai ennyi és ennyi idős, akkor Benesnek, aki tanította, legalább ennyinek és ennyinek kell lennie, gondoltam. Pár éve aztán a Híd egyik régi, a világhálón megtalálható számában találtam egy utalást arra vonatkozóan, hogy Benes ezerkilencszázharmincban született. Halálakor az egyik híradás az egyik, a másik híradás a másik évszámot említette, a pontos adatra a legritkább esetben utaltak.

Rejtélyességéhez hozzátartozott az is, hogy állandóan kísérletezett, munkáinak szemléltői így mindig más eljárással készült nyomattal, festménnyel találták szembe magukat, miközben arról, hogy hogyan készült a kép, semmit nem tudtak... Színekkel, formákkal, anyagokkal kísérletezett, volt, hogy különböző tulajdonságú festéket engedett össze, aztán figyelte az eredményt, közben néha bele is kellett nyúlnom a történésekbe, mondta mosolyogva.

Ellenőrizte azt, ami a képpel történt.

Volt, hogy millimétereket csúsztatva háromszor is megnyomta a papírt, más-más színnel, így a színek összjátéka révén ért el nehezen leírható hatást.

Nála minden összetett volt, a fekete is, s az arany is, a formáknak, színeknek már korábról megvolt az eredőjük, de létezett az önálló életük is.

Uralta a képzőművészeti technikákat, anyagokat, eljárásokat, mindig azt alkalmazta közülük, amelyekre éppen szüksége volt.

„...visszatérve a kísérletezgetésre: vannak érdekes, jó technikák. Egyik-másik adhat egy jó ötletet. Itt van, nézd, ez a tájképem, olajjal nem tudtam volna megcsinálni. A fene gondolta volna, hogy az ezüstöt a kátrányos fekete festék, mikor még nedvesen ráteszem, aranyszínűvé teszi.”

(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

Ha megkérdezték, minek tartja magát, akkor a legritkább esetben mondta, hogy festőnek vagy grafikusnak, leginkább a képzőművész kifejezést használta. Mondhatott volna mást is, voltak szobrai, tűzzománc munkát is készített, nem is akármilyet, Újszegeden, az ÁNTSZ épületében látható. Erről a munkájáról nem tudtam, egyszer Virág Zoli említette, így aztán Ágival elmentünk, s megnéztük magunknak. Címe: *Bakteriofág*, ez a kifejezés a baktériumokat fertőzni képes vírusokat jelöli, maga a vírus két részből áll, egy külső burokból és a benne lévő örökítő anyagból. A vírus külső képét felnagyítva valójában figuráinak ősképehez jutott vissza, elhelyezésük a későbbi, szántásokra utaló képein lévő barázdák harántcsíkos elhelyezését idézi fel. A vírustestek elhelyezése Benes más munkáira utal, itt a felnagyított mikrovilág fölött távlatot adó semleges tér, másutt égbolt húzódik. Benes más munkáit idézi ennek a zománcképnek a háromszáz centiméteres kétszázhusz centiméteres mérete is, huszonegy táblából áll, a képet a kék és ezüstszürke színek uralják. Ottjártunkkor lefényképeztem, a kép valamelyik égi felhőben pihen, időnként megnézem, az érdeklődő rátekinthet számítógépe segítségével is. Elérhetősége: www.kozterkep.hu/~28996/Bakteriofag_Szeged_1982.html/photos/252289

Teljes értékű Benes-képről és teljes értékű tűzzománc munkáról beszéltem, ez is azt jelzi, hogy egyetlen olyan eszköz és eljárás sem állt távol tőle, amelyekkel esztétikai értékkel bíró alkotást lehetett létrehozni. Anekdota alapjává vált, hogy amikor Rómába utazott, nem vitt magával papírt, ceruzát, így akarta távol tartani magát a munkától, ami egészen addig sikerült is, amíg egy halom összekötözött divatlapot nem pillantott meg. Begyűjtötte a divatlapokat, s kisollójával újabb sorozatának mintát adó figurákat vágott ki belőlük. Ez azok egyikén-másikán közvetlenül is érződik, a harisnyás lábra, mint kiindulópont, rá lehet ismerni.

Legjobban nyilvánvalóan rajzolni szeretett. Akkor, amikor utoljára jártam nála, gyöngö volt, otthonról nem is mozdult ki, megkérdeztem, mit csinál napközben. Rajzoló, válaszolta, s mutatta a szobában lévő munkaasztalát, apró rajzok soka-sága volt rajta.

Nincs abban semmi meglepő, ha egy grafikus vagy festő rajzol, állandóan rajzol vagy fest, vagy éppen kísérletezik, Benesnél azonban más volt ez is. Munkán túli életét is látva mondom, nála ezek a tevékenységek önmaga kifejezésének legtermészetesebb formái voltak, olyanok voltak számára, mint mások számára a beszéd. Olvasom, hogy a képekben gondolkodás eredményeként megjelenő gazdag képet nehéz a nyelv eszközeivel elmondani, felidézni, ezt egyébként kiállítások megnyitások, a képekről való beszélgetéseken tapasztalhatjuk is. Benes a képek gazdag világában létezett, ösztönösen, a maga világát kifejezve rajzolt, később néha szóban értelmezte a képet, egy-egy motívum eredetére is utalt. A maga teljes jelrendszerét a képein mutatta meg, erről nem beszélt, azok a belső világából törtek a felszínre, s vizuálisan léteztek.

Képzőművésznek nevezte magát, mégsem mondom azt, hogy ezzel a kifejezéssel pontos önmeghatározást adott volna magáról. Nem, mert láttam, hogy a képek megteremtésén túl is állandóan művészettel foglalkozott, művészeti egyesületeket hozott létre, művésztelepeken vett részt, könyvek címlapjaihoz adott képeket. Idetartozik az is, említettem már, hogy barátai között írók és festők voltak. Minden foglalkoztatta, ami a művészettel és a művészeti közélettel kapcsolatban volt, művészeti szervezetekben tevékenykedett. Margittal törekedtek arra, hogy alkotóházakba, tanulmányutakra menjenek, együtt vagy külön, ahogy azt a lehetőségeik engedték. Alighanem látta mindazokat a múzeumokat és képeket, amelyeket látnia kellett.

Az értéket teremtő művész öntudatával élte az életét, öntudatát művészi teljesítménye határozta meg. Sokak számára ő jelentette a művészt, képeivel és magatartásával egyaránt, a kettő elválaszthatatlan volt egymástól.

Hangversenyekre jártak, esténként a legkülönbözőbb televíziós csatornákon kulturális műsorokat kerestek a maguk számára.

Létformája, az étellel szembeni legalapvetőbb igénye volt a legújabb művészetben való létezés, az arról való tájékozódás.

„A legszorosabb kapcsolatot az irodalmárokkal tartottam, a legtöbb barátom közülük került ki. Persze, akad néhány képzőművész is, de... elsősorban

Domonkos István és Tolnai Ottó nevét említeném. Domonkossal fiatalkorunk óta jó barátságban vagyunk. Svéd nőt vett el feleségül, Svédországban él. Én meg itt. Ritkán jön Magyarországra, de levelezünk, meg telefonon is tartjuk a kapcsolatot. Munkáimat jól ismeri. Egyszer kapok tőle egy levelet, amelyben a művészetemről ír. És felfigyel például arra, hogy a figuráimnak nincsen keze. Egy hosszú periódusban az alakjaim valóban kéz nélküliek voltak. Ebben hiába keresnénk tudatosságot. Most már, a legeslegújabb munkáimon megint van kezük... Kitalálhatnék persze valamilyen magyarázatot, de szerintem a képeknek maguknak kell beszélniük. Ha valaki megnézi, és érti vagy érzi, hogy mit akarok mondani, akkor jó, ha nincs hatással rá, menjen tovább... Domonkos megfigyelése felerősíti azt, amit én el akarok mondani a világról. A sok kegyetlenségről, a háborúkról, a szenvedésekről, a betegségekről. Minden benne van, ami az embert kegyetlenné teszi. De erre nem figyeltek. Hogy keze sincs a figurának... A lábai pedig kimennek a képből, és nem tudni, milyen hosszúak. Ez is Domonkos meglátása. Ami szintén nagyon érdekes. Tolnai sokat írt már a képeimről, de ezt nem vette észre. Domonkos, aki nagyon ritkán ír, ő igen. Ezt én mindenképpen értékesnek, vagy legalábbis figyelemre méltónak tartom.”
(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Ezerkilencszázkilencvennégyben megjelent katalógusában szerepel a *Kis infánsnő* című képe nek reprodukciója, a kép ezerkilencszáznyolcvannyolcban készült, a mérete százszor százhatvanöt centiméter. Noha a reprodukció és a nyomat elképzelhetetlenül rossz minőségű, már ez is, az eredeti munka pedig teljes egészében meggyőzi szemlélőjét, ez Benes munkásságának kulcsdarabja, ez összegzi szemléletmódját, ebbe az irányba mutatnak korai munkái, s innét kiindulva vezethetők le a későbbiek.

A képen nem árnyként, hanem a térbeliségére is utaló módon egy összekötözött, elnagyoltan ábrázolt nőalak, a későbbi gólemek elődje látható. A cím feltehetően előkelő voltára, leginkább belső gazdagságára utal, a valóságosságra azonban az ábrázolás egyáltalán nem törekszik. Mintha egy bábu állna időtlenül a világban, mindazt, ami takarja, s mindazt, ami ő maga, varratok fogják össze.

Valaki, aki áll a történelemben, akit a történelem összevert, aki védi az értékeit.

A kép színgazdagsága lenyűgöző, későbbi vaskos figuráinak belső színfoltjai itt rendezett csíkokban mutatkoznak a testet fedő condrákon. A háttér elnagyolt, Benes a korábról és későbbiről is megfigyelhető, hideg, leginkább talán lilásnak nevezhető színcsíkokkal utalt a tájra.

Ha valaki hosszan nézi az eredeti munkát, ezek a liláshideg színek magukhoz rántják a figyelmét. Losonczy István a Nyolcak pécsi kiállítása kapcsán, amikor egymás után látta Csontváry képeit és az említett kiállítást, tanulmányt írt, Csontváry és a Nyolcak festőinek színek kompozícióját vetette össze. Magam is Pécssett, a *Baalbek* című kép előtt állva figyeltem fel a kép felső harmadánál kezdődő barnás-vörösés-lilás színcsíkra, ez egy magasabb tájrészletet jelez a képen, ennek s Benes színeinek, leginkább a *Kis infánsnő* című képen uralkodó színek rokonságára.

Öntudata képei értékével kapcsolatosan is megmutatkozott.
Tudta, hogy mennyit dolgozott egy képen.
S azt is tudta, hogy mennyit dolgozott egy képért.
Azt szokta mondani, hogy egy-egy képe mögött ötven év munkája van.

A Forrás körüli csapat hamar szót értett Benes Józseffel, ahogy ő is velünk. Pintér Lajosnak számos baráti, irodalmi kapcsolata volt a vajdaságiakkal, s hát én is elolvastam mindazt, amihez hozzájutottam. Egyetemistaként a diákkörrel jártam Újvidéken, az ottaniak voltak nálunk, Mák Ferenc, Balázs Attila, Faragó Kornélia, Csányi Erzsébet, Sebők Zoltán – velük talákoztam egyetemistaként, s a tanáraikkal is, Bori Imrével, Bányai Jánossal, Gerold Lászlóval. Tolnai Ottóval még Szegeden ismerkedtem meg. Nyolcvanhatban, amikor Hatvani Dániellel Kanizsán, az ottani írótabor vendégei voltunk, Fehér Ferencsel, Gion Nándorral és Tolnai Ottóval sétáltunk a töltesen, mindezt csak azért mondom, hogy jelezzem, számunkra sem a vajdasági magyar irodalom, sem az ottani irodalmi közeg nem elvontan létezett. Voltak a kapcsolódásaink ahhoz a világhoz, amelyikről Benes beszélt, értettük a jelzőit, a hangsúlyait, az utalásait, kapcsolatba kerültünk vele. Ebben az időszakban jelent meg nálunk Baka István már idézett kiállítás-megnyitója, Tolnaitól a *Benes rothadt márványa* című fontos, már eddig is többször idézett esszé, ez lesz az egyik pillére a Kijárat Kiadónál (Pálincás Györgynél) megjelent *Rothadt márvány (Jugoplasztika)* című kötetének. Mák Feri lejegyezte a legfontosabb anekdotáit, Virág Zoltán is rögzített egyet a Benessel folytatott beszélgetésében, ezek forrásként idéződhetnek majd, de megjegyzem, hogy ezeket az anekdotákat senki nem tudja majd úgy elmondani, mint ahogyan Benes mondta őket, mert minden hangsúlynak, mozdulatnak, gesztusnak megvolt a maga szerepe ezekben a „fellépésekben”.

„Topolyán voltunk, a művésztelepen, s a helybeli bútorgyár – úgy tudom, tavaly szűnt meg – neve az volt, hogy Umetnost [Magyarul: művészet. A szerk. megj.]. Egy napon, reggeli után, Milan Kerac újvidéki szerb festő barátunk, aki tudott valamennyire magyarul, bejelentette, látott a városban egy érdekes utcát, megfestené. El is ment. Visszajöve áradozik: gyerekek, fantasztikus volt! Mi volt fantasztikus? – kérdeztük. És akkor elkezdi mesélni, alighogy hozzákezd a festéshez, odajön egy parasztasszony parasztruhában, és magyarul jó napot kívánt, majd megkérdezte: hol van itt az Umetnost? Szegény Keracnak fogalma sem volt arról, hogy a kérdező mire kíváncsi, de úgy gondolta, ha már egy művészt a festészetéről faggatnak, illik válaszolni, és hosszas magyarázatba kezdett, hogy a színeket kissé másként festi, hogyan alakítja a kompozíciót... A parasztasszony meg csak bámul tátott szájjal, hogy mi van ezzel az örülltel. Ne haragudjon, mondta végül, maga elég hosszan beszélt, de én nem tudtam meg ebből, hogy hol van itt az Umetnost. Kerac letette a palettát, és elkezdett most már egyszerűbb nyelven magyarázni. Nekünk pedig lelkendezett: gyerekek, ma to je nešto fantastično [ez valami fantasztikus], hogy itt a parasztok is érdeklődnek a művészetek iránt. Ez szerinte a művésztelepnek köszönhető,

mert olyan kisugárzása van, hogy még a tanyasi asszonyok is a művészetek iránt érdeklődnek. Rajtam kívül a társaságból csak egyvalaki tudta, miről van szó, s már szólni is akart, hogy te hülye, hát az a gyárat kereste – de én abban a pillanatban leintettem. Maradjon meg Keracnak az illúziója, hogy ennek a művésztelepnek örült a kisugárzása, s itt a parasztok is szeretik a művészetet.”

(„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán)

Benesék háza roppant egyszerű ház Kecskeméten. Az 5-ös útnak a pesti kivezető szakaszánál áll, jókora távolságra magától az úttól, ráadásul attól egy kicsike fás-erdős szakasz is elválasztja, így már az udvara is csendes. A ház a hatvanas években épülhetett, jellegzetes, sátortetős ház, a ház hátsó részében Margit alakította ki a maga műtermét, műhelyét, a háztól különálló, egykori gazdájának autószerelő műhelyként szolgáló kis épületben Benes dolgozott.

Ha a műterme előtti betonon festéknymokat láttunk, akkor a látogatásunk előtti napokban vagy órákban biztosan festett.

A házban a fogadószobájuk is egyszerű volt, könyvespolcok, alacsony asztal, virág, kis kerámiatárgy, a polcokon a könyvek előtt az aktuális meghívók, a szobában Margit egy-egy munkája, a falon Benes egyik vagy másik újabb képe, azonnal, egyetlen pillanat alatt beléptünk a világukba.

A házban is, mindenütt minden, egész életükben a munkát szolgálta. Egyszer Margit kiállításának megnyitóján mondtam, láttam és látom azt, ahogy életük a művészethez kötődött és kötődik, ahogy életükből minden a művészetnek rendelődik alá.

A kíváncsiságuk, az érdeklődésük, a munkájuk.

Ugyanezt Benes életéből és munkáiból kiindulva is elmondhattam volna, vég-sőkig leegyszerűsített környezete, életmódja, időbeosztása, minden, ami a gondolkodásában és körülötte volt, a művészetét és művészi érdeklődését szolgálta.

Amikor meglátogattuk őket, akkor a munkáikat is megnéztük. Előtte mindig beszélgettünk napi dolgokról, ki mit látott, mit hallott, milyen rendezvény volt, mikor lesz egy újabb irodalmi est, ki lesz a vendégünk, családi dolgokról, aztán következett a műtermek meglátogatása. Margit is, Jóska is mindent elmondott arról, amiben éppen benne volt, miért kezdték el a munkát, mit akartak megoldani, hogyan, milyen anyagokkal, eszközökkel dolgoztak. Láttuk a műteremben őrződő régebbi munkáikat, ezekről is megtudtunk mindent, Benes a képek kapcsán történeteket mesélt, a vajdasági világról, művészekről-művésztelepekről.

Volt, hogy szombat délután baráti látogatásra mentünk át hozzájuk, vagy ők jöttek át hozzánk, akkor megnézték, hogy mi változott nálunk, gyakorlati dolgok is előkerültek, aztán jöttek az irodalmi és a művészeti kérdések újra.

Ezek a beszélgetéseken, tárgy- és képnéző látogatásainkon szerettem meg a művészetüket. Ha az irodalmat az alkat felől tanulmányoztam, akkor azt kell mondanom, velük kapcsolatban is megértettem művészi törekvéseik eredőit, s láttam, hogy egy-egy munkájukon az miképpen mutatkozik meg. De nem csupán a művészetüket ismertem meg, hanem magát a képzőművészetet, a képeket is

ekkortól figyeltem tudatosan, a kiállításokon szereplő tárgyakat, a reprodukciókon látott képeket, ekkortól olvastam tudatosan a képzőművészettel kapcsolatos tanulmányokat, könyveket, ekkor értettem meg, hogy a képzőművészet is képes megteremteni azt a teljességet, amelyet az irodalomban már megtaláltam.

Ha a magam munkájában elfáradtam, a náluk tett látogatások, a velük való beszélgetések, az új kerámiák és az új képek mindig erőt adtak.

A képekkel, műtárgyakkal való foglalkozás soha nem fárasztott, most sem fáraszt, inkább újabb energiákat ad. Korábban nem ismert világba, birodalomba kerültem, s elmerültem ebben a birodalomban. Akkoriban sokszor mondtam, igaz, némi túlzással, ha újrakezdeném az életemet, akkor csak képekkel foglalkoznék.

Ezerkilencszázkilencvenötben jutottunk el oda, hogy jelezzük, szeretnénk képet vásárolni tőle. Benes körülnézett a szobánkban, hunyorítva bemérete annak a falnak a nagyságát is, ahova a képet szántuk, s csak annyit mondott, rendben. Pár hét múlva hozta is a képet, feltekerve, s várta, mit mondunk majd, amikor a padlóra leterítjük. Annak ellenére, hogy tudta, nem a tömegeknek fest, jó néhány ember, különösen a barátai véleménye fontos volt számára, engem is mindig kérdezett, s Ágit is, külön, sokszor mondta, hogy Ági véleménye az ő számára nagyon fontos. A közösségi világhoz való kötődése őrződhetett abban, ahogyan a munkáiról mondtakra figyelt.

Önmaga útját járta, de úgy tudta, hogy a művész hozzátartozik a közösségéhez.

Említettem már, a Benes-képek mellbe verik az embert, ez a kép is mellbe vert bennünket. Egy jó képnek, akár csak egy nagy versnek az egészében megmutatózó súlyát nem lehet egyetlen pillanat alatt tudatosítani, jóformán még a képet sem lehet egyben látni, ahogyan a verset sem lehet azonnal megérteni. Amikor Buda Ferenc elmondta nekünk a *Himnusz haza* című versét, csak azt éreztem, hogy nagy verset hallok, nagy, s a szerzője számára fontos verset, de ennél többet abban a pillanatban nem tudtam volna mondani róla.

Így voltam ezzel a képpel is. Az *Egyszervolt állatok* című, nagyméretű, százhatvanszor háromszáz centiméteres munkájának a mi falunkra kicsinyített, de még így is nagyméretű, színezett változata volt a szemünk előtt. A még mindig nagy felületen filccel, zsírkrétával színezett ósállatok láthatók, kétlábúak, négy lábúak, öt- és hatlábúak, gerincükre büszkék, sunyiak és bátrak, meghúzódók és törtetők, felszínre keveredők és elbukók, valamennyiük mozgásban van, folytonos mozgásban, a színek változása, hullámozása ezt az érzetet alakítja ki a szemlélőben. A képnek nincs kezdete és nincs vége, ahogyan ez más Benes-képeknek is a jellemzője, számos későbbi képe ráfolyik a kereteire, Benes többször megfestette a kereteket is. Itt is érezzük, hogy a kép folytatódna tovább minden irányba.

S a színek... Mélyzöldek, feketébe játszó, halvány- és világoszöldek, narancs- és citromsárgák, lilák, kékek, valamennyi színnek a hideg-rideg változata, s mint-ha ezek a hideg filcszínnek is mozognának.

Egy pillanatra megdermedtünk, csak a részleteket láttuk, az egészet nem. Jóska tanácsokat adott, kihez vigyük kereteztetni, milyen legyen a keret, milyen az üveg, hogyan rögzítsük, s így tovább.

Amikor a kép felkerült a falra, eljött, megnézte, hogyan helyezkedik el a szobában.

Vérbeli mester volt, végigkövette munkájának az útját.

Sokszor néztem ezt a képet, s mondtam magamban, hogy szép.

Emlékszem, ült egyszer Tolnai nálunk a fotelban, nézte a képet, s azt mondta: gyönyörű. A rút esztétikáját kereső Tolnai a gyönyörű kifejezést használta Benes képe kapcsán.

Péter László mondatai jutnak eszembe ennek kapcsán: „A vajdasági művészetben csupán ketten: Maurits és Benes tanítják meg nekünk, hogy a művészetben a borzalom lehet esztétikus is. Hogy az elesett, a torz vagy a gnóm is lehet megrázóan szép. Vagy például a félelmetes is lehet megejtően érzéki. Az alakjukat változtatni térben és időben közlekedni képes beúszós különös lények nagyon ritkán mondhatók szépnek. Megkínzott, rút, néha félelmetes kísértetlények. De rútságukban iszonyatos szépség lakozik.”

A képhez kapcsolódó történeteknek még mindig nincs végük. Tanulmányt írtam Benes művészetéről, ez először a *Jelenkor* ezerkilencszázkilencvenhat júniusi számában jelent meg, az írást szerepeltettem a *Balvégzetű évtized?* című kötetben is, a könyv borítójára ennek a képnek a reprodukcióját szántam. Koczka István vállalta, hogy lefotózza a képet, de rengeteg baj, gond jött elő, először is szét kellett szednünk a bekeretezett képet, kivenni a nagyméretű eredetit, aztán megfelelő helyet keresni ahhoz, hogy erről jó minőségű fotó készülhessen... Amikor Benes mindezt meghallotta, a borító méretét kérdezte, aztán leült, ezt a méretet alapul véve, a kép ritmusát a borító igényeihez alakítva újrarajzolta a képet, majd a színes ceruzáival kiszínezte azt.

Az *Egyszervolt állatok* című képének ez a változata került a könyvem borítójára.

Azóta mondom, hogy Benes színezi a világot.

Kilencvenhét nyarán meglátogattam Veránkán, ezen a Dunában lévő, Baja fölötti szigeten, művésztelepet vezetett ott. Zsűrízni mentünk, az elkészült munkákat néztük meg, valójában mégis inkább látogatás volt ez, baráti látogatás. Benes, noha vezetője, s így minden vonatkozásban ügyintézője is volt ennek a tábornak, akkor sokat dolgozott ott, ezen azt értem, hogy akkor több képet is megfestett. Voltak olyan táborok, amelyekben egyetlen képet sem festett, ehelyett a többiekre figyelt, az ő munkájukat segítette. Ekkor azonban érződött rajta, hogy megtalált valamit, így a munka teljesen kitöltötte.

Új tájképei ismét csak mellbe vertek, megállítottak. Ezek a képek is folyópartokat ábrázoltak, de nem a korábbi Tisza-partok folytatásai voltak, hanem egészen újak, fénylőek, ragyogóak, színesek, teljesen elszakadt a realitásokra utaló elemektől, színcsikokból álltak, azokból építette fel őket.

Színek addig is voltak a képein, Veránka a ragyogást adta a színeikhez, így azok fénylőek lettek.

Visszatértünk után szinte naponta jártam át hozzá megnézni az új képeket, valóban új korszaka kezdődött, számos tájképe keletkezett akkor, először a Veránkán kialakult formákhoz kötődő képek jöttek sorban egymás után, aztán ez a forma is átalakult, új struktúrák képződtek meg a képeken.

A kettőezer-egyben megjelent katalógusának címlapjára is egyik tájképének kinagyított, ezüstben-szürkében-feketében ragyogó részlete került.

Azt mondják, a fekete összegyűjti, önmagába sűríti a színeket.
Ha ez igaz, akkor Benes a feketéből kibontotta azokat.

Festett egyszer egy zöld képet is.

Talán egyetlenegyszer festett zöld képet.

Benes ekkor ott volt velünk Veránkán az írotáborban, az ő képzőművész-táborából nőtt ki ez is, ha van táboruk a festőknek, legyen az íróknak is. Gion Nándor akkor már nem volt velünk, a második táborot követően halt meg, de voltunk ott jó páran Benes barátai közül, így egyszer Jóska ott maradt velünk. Lent, az alagsorban festette a képeit, gumicsizma volt a lábán, a vászon körüli betoncsikok itt is őrizték a festés nyomait. Akkor már vastagabb figurákat festett, a körvonalakon belül hatalmas színes foltokkal.

Ott, a figurális képek között készült az említett zöld kép.

Ezen a képen minden zöld. A képeit uraló egyenes vonal ezen a képen nem a síkvidék és a látóhatár találkozását jelzi, hanem magára a folyóra utal, a zöldben lévő, a környezete színét magára vevő folyóra, Veránka zöld volt, az égig érő fák összezártak a fejünk felett, zöld szigeten éltünk akkor pár napig.

Ekkor valóban feloldódott a tájban és a társaságban.

Amikor a fentieket leírtam, eszembe jutott egy másik zöld képe, Pintér Lajos *Tiszavirág* című kötetének borítóján találkoztam vele. Lajos a Tisza virágzását Csongrádon élte meg, egyszer nekem is megmutatta azt, nekem és Iskandernek.

Iskander számos jó képet készített a Tisza közepén, Benesnek zentai élménye volt a Tisza virágzása, a zentai Royal Szálló falán, most már áthelyezve őrződik hatalmas méretű *Tiszavirág* című sgraffitója. Azt a képet a mozgás uralja, a Lajos könyvében lévő akvarellt a zöldek árnyalatai fogják egybe.

A zentai sgraffito több négyzetméternyi, ez az akvarell nem nagyobb egy kis borítéknál.

S az itteni zöldbe is, ahogy a Veránkán festettbe is, beúszik a fekete szín.

Annak, amit festett, mindig megvolt a valóságvonatkozása. Egyszer láttam egy fotót a vörösiszap-katasztrófa helyszínéről. A félig üresen maradt medence két hatalmas fala között ott a szakadék, amelyen az iszap kiömlött.

A képet a mélyvörös iszap uralta.

Úgy éreztem, mintha egy nagyméretű Benes-kép került volna a szemem elé.

Volt egy időszak, amikor szívesen festett kátránypapírra.

Nem is festette a kátránypapírt, hanem belemarta a figuráit, a vonalait ebbe az anyagba.

Festett fekete bársonyra is.

Egyszer fekete bársonyra arannyal festette meg egyik jellegzetes figuráját.

Volt, hogy egy régi, használt, megörökölt keretbe festett egy képet.

A keret és a kép hangulata tökéletesen kapcsolódott egymáshoz.

Annak, aki képet kapott tőle, nehéz volt megtalálnia a képnek legmegfelelőbb keretet. Tolnai írja erről: „Hosszú-hosszú idő után végre egy képre azt mondom, ezt szeretném, ezt akarom. Benes összegöngyöli, látom, legalábbis úgy tűnik, fekete marad a keze, pedig hát Benes különben is egy abszolút fekete lény, egy fehér nigger. Beteszem a kocsiba, úgy érzem, az én kezem is fekete lett. Aztán a határon is ki kell venni, meg otthon, Palicsfürdőn bevinni a házba (a Homokvár ún. toronyszobájába). ... Aztán egyszer valami megmozdul bennem, mutatkozni kezd. Egy minimális, alig sejlő, mindössze centiméternyi kékes (amilyen régen a kék pakkpapír volt, pontosan olyan) paszpartú avagy alátét. Megkönnyebbülök, jelzem Franzer úrnak, a neves szabadkai képkeretező művésznek, galeristának, viszek egy Benes-képet. Mondja, örül, mert különben is szeretne egy kis Benes-kiállítást csinálni. Maga is tűnődik a lehetséges, az adekvát kereten, mondja. Beszállítom tehát a tekercest Szabadkára, Franzer úrhoz. ... A kék paszpartúhoz valami erős, mattfekete rámat képzeltem. S akkor, afféle kisebb csodaként, megpillantok egy 4 centiméternyi, matt, kék lécet. Igen, pontosan az a régi pakkpapírkék. Kigöngyölöm a képet, s megmutatom a lécet. Semmi paszpartú?, kérdi Franzer úr. Semmi, mondom. Rendben van, mondja. Otthon elfog a kétely. Kék, ha matt is, kék ráma?! Múlnak a hetek. Franzer úr rám telefonál, nem érti, miért nem megyek a Benesért?! Megyek, mondom, nem merem bevallani, félek. És megpillantom a bekeretezett képet! Gyönyörű! Pontosan az, amit képzeltem. Gyönyörűen kihozza a kép kormát-kátrányát-szurkát...”

Nyilván lesz majd egyszer egy művészettörténész, aki elkészíti Benes meghatározó, gyakran használt motívumainak gyűjteményét. Pályakezdő munkáit nem ismerem, Tolnai Ottó pasztás, metafizikus babákat említ ennek kapcsán, brutális figurációkat, kék párában derengő, véres hullákat ábrázoló óriási vásznakat, Benes szót ejtett szétszedett órákról is. Aztán jöttek a Tisza-partok, az összevarrt szemű-szájú magzatok, figurák, a táj elemeire is rávetített varratok. Infánsnői testét is varratok fogják össze, innét eredhetnek a gólemek, majd következtek az újabb figurák, tájképek, a figurák és a tájképek újabb változatai. Végül figuráinak egy sajátos, lebegő változata jelent meg, egyik utolsó sorozatát ez a vakrepülésben lévő alak uralja.

A maga „műfajai” között nem állított fel fontossági vagy értékbeli sorrendet, a grafikát azonban nagyon fontosnak tartotta. Festett papírra, vászonra, furnérlapra, készített akvarelleket, festett akrillal és olajjal, színezte a nyomatait, készített szitanyomatokat és metszeteket, szobrokat – minden munkáján meghatározó motívumait szerepeltette. Mondhatnánk, változatokat készített, de úgy gondolom, hogy másról és többről volt itt szó, mint változatokról. Az új képeket az új alapokról indulva új módon építette fel, így mindig új struktúra és színvilág, ebből következően új kép keletkezett. Ezen a ponton kell idéznem Frank János megállapítását Benes fontos motívumairól. Frank János annak a kecskeméti kiállításnak a kapcsán írta le a maga tételét, amelyen Ágival mi először láttuk Benes képeit. Idézem Frank Jánosnak a kiindulásában, de csak abban a Baka Istvánéval rokon gondolatát: „Benes József, ez az originális művész, amióta ismerem –

csakis egyetlen motívumot szerepeltet grafikai lapjain, festményein újra és újra ugyanazt a protagonistát: egy tömött zsákhöz, vagy kötözött sonkához, esetleg rögbilabdához hasonló vertikális alakzatot, a közelmúlt – már kiveszőben lévő – divatszavával mondva, egy »akármit«. Makacsul ismételteti ezt a saját szkémáját – szólóban, de gyakran többszörösen is, tömeget alkot vele – mindig más mondanivalóra alkalmazza, pszeudó mondanivalóra, semmit nem jelentő mondanivalóra: egyszóval mindig sokat, még többet jelentő mondanivalóra. Ez a rögbilabdaféle olykor objekt, azaz tárgy, vagy épület, máskor növény; vagy éppen megszemélyesíti a festő emberként, sci-fi-alakként, mint idolt, sőt mint tulajdonságot is. Ez az idol megjelenésében is ezerfajta, hol szigorúan síkkonstruktivista, hol csak keresztmetszetében látjuk, vagy szikáran grafikus, hogy aztán az ellentétbe csapjon át, a festőiségbe, impresszionista-naturalista módon a tájba lépjen és még az atmoszféra is a kép tényezőjévé váljék. ... Benes Józsefnek ez a rögbilabdája olyan jelenség, akár egy nagyformátumú színész, aki a legkülönbözőbb szerepkörökben otthonos, a legellentétebb szerepeket képes eljátszani, anélkül, hogy a saját karakteréből, habitusából valaha is kilépne.”

Látjuk, Benes nemcsak a képteremtés mindig új követelményeket támaztó törvényeit követte, hanem kulcsmotívumait is mindig új formában és összefüggések között szerepeltette, a sokak által használt változatok helyett ezért tartom helyesebbnek az új kép kifejezés használatát. Az önmagukat mindig újjáteremtő képek kapcsán sokszor beszélt arról, azon, amit a vásznain, lapjain látunk, nem szabad a valóság elemeit számonkérnünk, merthogy az nem a valóság, hanem egy kép, s annak a törvényeit követi.

Ha rendszerezik majd egyszer az életművét, akkor művészetének ezt a sajátosságát is szem előtt kell majd tartani.

„A grafika sajnos nem kapta meg az őt megillető helyet, pedig nem értékelenebb, mint az olajfestmény meg a hagyományos eljárással készült alkotások. Csak az emberek fejében az él, hogy a vásznon az olajfesték nemesebb anyag. A másik meg az, hogy a nyomatokból több van. Itt is dívik az, hogy mindenki ragaszkodik az egyedi értéktárgyhoz, csodálja. A grafika a legdemokratikusabb képzőművészeti eljárás. Egy csodás alkotásból több embernek is lehet. A grafikánál nem a minőséggel van baj, hanem a szemlélettel körülötte.”

(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

Alföldi festő – ezt a kifejezést vele kapcsolatban nem alkalmazták, noha az volt, helyesebben az is volt. A Pannon-síkság emberének tartotta magát, ha erről beszélt, ezt a kifejezést használta, ezért fogadta el, hogy Szabadka környékéről, majd Zentáról Szegedre, aztán Kecskemétre került. Az itteni fóliázók sátrait azonnal saját motívumává alakította, azokat hasonította a korábbi képeken szereplő varratokhoz. A látóhatár végét jelző egyenes képeinek uralkodó részévé vált, a kétdimenziós kép meghatározó elemeként időnként a helyéről elmozdítva önálló motívummá, tudjuk, motívumait öntörvényűen alakította, formálta. Az Alföldhöz való ragaszkodását felerősíthette, ezt mostanság olvastam Ninkov K.

Olgától, hogy a Zentai Művésztelep tagjaként többször járt Hódmezővásárhelyen. Benes már hatvanötben is képviselte a Művésztelepet Vásárhelyen, a városban például ezerkilencszázhatvan kilencben megrendezték a Zentai Művésztelep kiállítását, később a két város testvérvárosi kapcsolatra lépett, ami nyilván újabb utazások lehetőségét teremtette meg.

Nem véletlen, hogy Tornyai János ismert mondatát a sömmi megfestésének nehézségéről többször is idézte. Érdeemes lenne összehasonlítani ennek a két nagy festőnek a képeit, láthatnánk, hogy az azonos perspektíva mellett ennek a térnek mennyire más elemeit használták fel.

Az, amit az Alföldhöz való kötődéséről mondtam, pusztán csak a tájélményével kapcsolatos, otthon leginkább a Vajdaságban, a hatvanas-hetvenes évek sokkultúrájú Jugoszláviájában érezhette magát. Nem annak a világnak a politikai vonatkozásai miatt, valójában az a politikai berendezkedés kényszerítette távozásra, hanem a művészeti-kulturális-utazási lehetőségek miatt.

Egyáltalán amiatt a közeg miatt, amelyikbe ott belenőtt.

Újvidék, Ljubljana, Zágráb, és természetesen Belgrád jelentős művészi tájékozódási lehetőségeket jelentett számára. Azon a nagyobb világon belül léteztek kisebb világai is, fontos szereplője volt a vajdasági magyar szellemi-művészeti életnek, például Zenta közéletének is. Kisebb közösségek Magyarországon is teremtődtek körülötte, a legélénkebben talán éppen Kecskeméten, a kiállítási lehetőségekkel is élt, itteni lakásuk csak egyórányi távolságra volt Pesttől, így az ottani kiállításokon, megbeszéléseken, a művészeti közélet különböző fórumain és rendezvényein részt tudott venni, most, visszanézve, mégis azt gondolom, hogy szellemi és művészeti világnak az élete első nagy korszakához köthető intenzitása a későbbiekben hiányzott neki.

Valóban büszke volt arra, hogy a belgrádi akadémián végzett. Amikor egyszer együtt voltunk Belgrádban, elvitt, s megmutatta az akadémia épületét. Margittal közös kedvenc török kávézójukban, a Znak Pitanjában találtunk rájuk, közel a Kalemegdanhoz és az akadémiához, ez Belgrád legrégebbi kávézója, az épület majdnem kétszáz éves, itt még a hagyományos török kávé készítik.

Kávéztunk, megnéztük a Kalemegdant, onnét föntről a panorámát, a Duna és a Száva összefolyását, láttuk a Skadarskát a maga éttermeivel, jártuk a várost, jártunk a Knez Mihajlován, Belgrád vásárlóutcájában, a Trg Republikán, láttuk a Zsolnay-kerámiás Moszkva Szállót, Jóska igyekezett mindent megmutatni. Rám mély benyomást tett a Tanjug hírügynökség nagyon is egyszerű épülete, gyerekkoromból még emlékeztem a rádióban mély hangon beolvasott, a Tanjug hírügynökség jelenti kezdetű hírekre, de kettőezer-tizenháromban messze voltunk már ettől.

Azt mondom, néha érdemes a számokat is megnézni.

Ötvennyolc éves volt, amikor Kecskemétre kerültek, a rákövetkező majdhogyanem harminc esztendő t folyamatosan végigdolgozta.

Arról, hogy valójában hogyan dolgozott, szinte semmit nem tudok.

Nem is kell tudnom róla, munka közben az embernek önmagában kell lennie, mondom. Feltehetően egyetlen mondatot sem tudnék leírni úgy, ha valaki azt figyelné, hogy hogyan írok, nyilvánvalóan így van ezzel más is, s ha így vannak vele mások is, akkor miért éppen a festő viselkedne másképpen.

Benes azonban volt annyira rejtélyes alkotó, hogy akkor sem mutatta volna meg, hogyan dolgozik, ha ennek megmutatása mindennapos gyakorlat lett volna.

Tolnai erről is írt pár mondatot: „Benes sosem élt klasszikus eljárásokkal – mondja –, sosem, még az akadémián sem készített anatómikus rajzokat, pedig a világ legjobb akadémiájára járt. ... Gvozdenić, lévén maga is dekoratív, megengedi Benesnek, hogy már a kezdetektől árnyként vetítse a modelleket papirosaira. Művésztelepeken, tanulmányutakon sem úgy készíti vázzatait, mint a legtöbb festő. Most, nemrég Berlinben láttam, amint egy éppen kezébe kerülő papírdarabkára feljegyez valamit, ám a jellegzetes skiccelés minden gyorsasága, virtuozitása nélkül...”

Tolnai ezt követően elmondja, miként talált rá Benes Rómában a színes divatlapokra, s vágta ki belőlük a maga figuráit, majd így folytatja: „...szerényen, mert sejti, valami lényegesre lelt, újramontázsolja a XXI. század divathulladékát, megkeresi benne emberkéjét. Pontosabban, meztelen árnyemberkéjét új designnal ajándékozza meg. Aztán otthon ezeket komputerbe táplálja, felnagyítja, árnszerűen vászonra, illetve hát különböző anyagokra, papundeklire, kátránykartonra etc. vetíti, nyomja. Majd kifesti vagy megfesti, illetve a kettő kombinációját végzi velük.”

„Tehát az egész kép arról szól, hogy kicsi vázlatot készítek, meg beleírom az észrevételeimet, de nem a helyszínen csinálom. Visszajövök a Tisza-partról, akkor még az élmények bennem vannak, inspirálnak, és akkor jön a kreativitás. Egy festmény nem létezhet anélkül. Nem a természetet utánózzuk – én legalábbis az ellen vagyok –, hanem egyszerűen alkotni kell, valamit létrehozni: egy festményt létrehozni. De ezt fejből nem akarom, meg nem is tudnám csinálni. Sokszor a fantáziára szükség van, de a belső érzelmek azok, amik... Mi köt engem oda? Párizsban jöttem rá, hogy ott nem tudok dolgozni, nem tudok mit festeni. Próbáltam a padlásszoba ablakából a tetőket festeni. Az fogott meg valamennyire, de mégse ment. Annyira hiányzott a Tisza meg a pannon táj – úgy érzem, a gyökereim itt vannak.”

(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

„Igen, azt szoktam csinálni, hogy benedvesítem a papírt. Enyhe nedvesség, akvarellpapír. Benedvesítem, de nem nagyon, csak éppen egy szivaccsal áttörölöm. Nem jó akvarellal száraz papírra dolgozni. Az a kicsi nedvesség ad neki egy olyan finom megfolyást, ami a merev vonalat teljesen lágygá teszi. Itt látunk ilyen elmosódott vonalakat.

Pláne egy Tisza-part, a vízzel: ott ez a valóság. A víznél, a visszatükröződéseknel a színek mindig mintha megúsznának. Lágyabbá válnak. Egy figuránál nem. De megint, ugye – ez nehéz. Nem szeretek a képeimről beszélni, nem szívesen. Szavakba önteni, amit színnel, vonalakkal, formákkal fejez ki az ember, meg aztán, különösen, ha mint én, aki erős érzelmi beleéléssel

dolgozom, lehetetlen. Szóval megint csak azt tudom mondani, hogy a kreativitás a fontos. A kényszer, ami bennem van, ki akarom fejezni. Én nem tudok élni ilyen munka nélkül.

Olajfestéssel is, ha dolgozom, mindig lehet látni az elmosódott festék nyomait. Itt sok a véletlen, de ellenőrzött véletlenekről lehet beszélni. Én sem tudnám élvezni, ha nem lennének véletlenszerűségek a dologban. De azt én igyekszem kontroll alatt tartani, a másik meg az, hogy a papírt is én nedvesítettem be, és a megfelelő nedvességet alakítom ki. Arra számítva, hogy itt jönnek majd a véletlenek. Van, aki nem nedvesíti be a papírt.”

(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

„...egy magyarországi plébánossal mentünk az Adriára az ő kocsijával. Bezdánnál mentünk át a határon, és azt mondta, hogy beugrik az ottani plébániára. Kapcsolatban volt a két pap egymással, valami pénzváltást intéztek. Azt mondta, mi maradjunk csak a kocsiban. Egyszer csak jön ki, hogy »Benes, gyere be a plébániára«. Hát, mondom, mi a fenének mennék én a plébániára. Azt mondja, »a Kecskés plébános találkozni akar veled«. Hát jó, bemegyek. A pap megcsókolt, mikor meglátott. »Benes, de jó, hogy itt vagy! Évek óta nézem itt a képeidet, de téged még nem láttalak.« Az egyik szobában 5 darab Benes-kép, legalább 100-szor 70-esek. Figuratívak meg – amit nem nagyon csináltam – üvegre festett képek. De nem úgy, mint a vásznonnál, előlről, hanem hátulról, tehát az üveg mögött van a festék. Amit a vásznon utoljára rak fel az ember, mondjuk, portrén az orron, a szemem látható visszatükröződést, azt itt előre kell megfesteni. Szóval furcsa, mert a végén festjük meg a hátteret.”

(Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel)

Kiváló írók, Gion Nándor, Szügyi Zoltán, Brasnyó István, Pintér Lajos kérték, hogy munkái könyveik borítóján szerepelhessenek, Gion ötkötetes életműsorozatának kötetein is az ő munkái láthatók, s Sziveri *Bábel* című kötetén is, ahogy ezt már említettem.

A Könyvtárban kettőezer-tízben *Képek és könyvek* címmel kiállítást rendeztek azokból a könyvekből, amelyeknek a címlapjára az ő munkái kerültek, vagy amelyekhez illusztrációként munkákat adott. Hozott képeket ő is, más is hozta a nála lévő Benes-képeket, így látni lehetett az eredeti munkákat is, s azt is, hogy milyen változásokon mentek keresztül addig, amíg a könyvek borítójára kerültek.

Sokat dolgoztunk együtt, mondom, ám akkor, amikor ennek a kijelentésnek a tartalmát definiálni szeretném, még töredékeket is nehezen írok le. Kapcsolatunk legmélyebb szintje meghatározhatatlan, meghatározni azt, hogy milyen képek, sorozatok megteremtésére inspiráltam mondjuk élete utolsó húsz-harminc évében, ha inspiráltam egyáltalán, nem lehet, ahogyan arról is nehéz beszélni, hogy ő a maga rejtélyes alakjával, ezer irányba mutató tevékenységével az én gondolkodásomhoz milyen új területeket kapcsolt. Maradna a felszín, kiállítások, megnyitók, közlések, könyvborítók, katalógusok említése, mikor éppen mi adó-

dott, szerencsére sűrűn adódott alkalom a közös munkára, mindezt azonban csak adatszerűen lehetne összegyűjteni.

Ezt a gondolatsort mégsem zárhatom le ennyivel. Nem az inspirációk voltak fontosak, mondom. Fontosak voltak azok is, s nagyon fontosak a kiállítások, a könyvborítók, a könyvbemutatók, a legfontosabb azonban az volt, hogy beszélgetni tudtunk egymással.

Úgy tudtunk egymással beszélgetni, hogy az továbbdolgozott mindkettőnkben, mondom.

Egy másik történet. Ági ásatásai során Kiskunfélegyházán, az M5-ös autópálya haleszi csomópontjában Árpád-kori kutakat, köztük egy vesszőfonatos kutat tárt fel. Megrendítő látványt mutatott ez a kút, évszázadokat töltött a föld alatt, mégis mintha a felszínen zajló történések minden csapása ott lett volna rajta. Fonata hatvan-nyolcvan centiméter magasságban maradt meg, de így is érződött rajta az egykori kútépítők keze munkája.

Jóskát foglalkoztatta ez a kút, fonata az ő varrataival mutatott rokonságot. Most, a katalógusait lapozva találtam egy összehajtogatott fénymásolatot, egy vázlatáról készülhetett, a körbefutó vesszőfonatot rajzolta meg, a kút aljára pedig arccal a földnek fordított halottat helyezett.

Nem tudok arról, hogy maga a kép elkészült volna.

Még ezerkilencszázkilencvenhétben, könyvbemutatóhoz kötődve a Könyvtárban rendeztük meg a kiállítását, képei paravánokon szerepeltek. Iskander szokásos csoportképen a képei előtt állnak a résztvevők: Sándor Iván, Pintér Lajos, Kiss Jenő színészbarátunk, Ági és én, Szekér tanár úr, Komáromi Attila, Jóska és Margit, Szabó József-Odza, a Nagyváradról Kecskemétre került rendező, elől hárman guggolnak-ülnek, mint a futballcsapatok régi képein: Ilia tanár úr, Buda Feri és Vekerdi Laci bácsi.

Valamennyiünk arcán látszik, hogy örömteli pillanatot éltünk meg.

Pár kiállításának szervezésében aktívan részt vehettem. Ezerkilencszázkilencvenhatban Géczi János invitálására a veszprémi Vár Galériában állított ki. Pár nappal korábban elutaztunk Veszprémbe, Jánoséknál laktunk, nappal a kiállítást rendeztük, közben és esténként is sokat beszélgettünk. A kiállításról óriási méretű *Husikáira* emlékszem.

Kilencvenötben indítottuk el a *Kortárs költészet – kortárs grafika* kiállítás-sorozatot, az általa vezetett *Műhely Művészeti Egyesület* és a *Forrás* szervezésében. Gondoskodott a pályázat kiírásáról, fogadta a munkákat, rendezte a kiállítást, törődött a katalógussal. Egy idő után Margitra és Jóskára maradt minden munka körülötte, egészen addig, amíg a Műhely Egyesületet is vezették.

Új tájképei bemutatására, kilencvennyolcban volt ez, Kecskeméten, a Ráday Múzeumban került sor, ezt a kiállítást is napokig rendeztük. Szerepelt ezen a kiállításon egy folyópartra utaló, a legkisebb részletekig kidolgozott kép, zöld, barna foltokból épült fel, Benes ezeket a foltokat az ujjaival formálta-dolgozta ki. A kép a *Maszkok, terek...* című könyvem előzéklapján látható, szerepeltetésé-

hez ragaszkodtam, az otthoni kertünk mögötti Ikva-part őrződik olyannak az emlékezetemben, mint amilyennek az ezen a képen szereplő folyópartot látom. Abban, hogy az otthoni világomról írni kezdtem, s hogy éppen akkor kezdtem az otthoni világomról írni, amikor találkoztam vele, ez a kép biztosan szerepet játszott.

Amikor elérkezett az ideje, őt kértem meg a *Forrás* új borítójára kerülő grafika elkészítésére. A *Forrás* című munkáját erre a felkérésre készítette el, ekkor, legalábbis a részfolyamatok eredményeinek megtekintésével mégis megfigyelhettem, hogy miképpen dolgozik. Először megrajzolta a grafikai alapot, önmagában ez is kiváló munka, ezt felnagyította, erről nyomatot készített, azt színezte, nagyította, amíg a munka el nem készült. Ennek a munkának a havonta változó színű nyomata szerepel a borítónkon. Benes a szerkesztőségünkben látható nagy kép mellett szitanyomatokat is készített, ezekbe belenyúlt, színezte is őket, munkatársainkat, barátainkat ezekkel a szitanyomatokkal ajándékoztuk meg, örültem, ha valamelyiküknél a dolgozószoba falán láthattam. Képeslapot is készítettünk erről a munkáról, üzeneteinket jó ideig ezekre a lapokra írtuk.

Kettőezer-hatban Szivácra mentünk, a Szenteleky-napokon rendezték meg a kiállítását, Iskander is velünk volt, tíz évvel később Debrecenben, a Sesztina Galériában, újabb kiállításán beszéltem a munkáiról.

Kettőezer-tizenkettőtől a Kápolna Galériában lehetőségünk nyílt kiállítások rendezésére, első kiállítónknak őt hívtuk meg, nagyméretű festett figuráit állította ki, a kiállítást Bacsa Gábor nyitotta meg. Az egyik nap, amikor már kinyitottuk a galériát, szerkesztőségünk átvonult oda, ha nem volt látogató, akkor beszélgettünk, Pintér Lajos születésnapját ünnepeltük. Váratlanul, biciklijéről leugorva jött Benes is, rövid idő múlva pedig egy teljes iskolai osztály, Jóska örömmel vitte őket körbe a kiállításán.

Sziveri Jánosra kettőezer-tizenöt legelején emlékeztünk, huszonöt évvel azt megelőzően, nyolcvankilenc novemberében szerepelt utoljára a nyilvánosság előtt egy irodalmi esten, történetesen Kecskeméten. Benest ebből az alkalomból is kiállításra kértük, a terem közepére, magas posztamensre, üvegkubus alá a már említett picike *Pasztorál* című kötet került, a főfalra pedig a *Bábel* és a *Pasztorál* című kötetek címlapján lévő munkák felnagyított változata, körben a falon Benes más munkái. Itt említem meg, hogy a Sziveri-díj átadásakor, évente, a díjazottat egy-egy munkájával ajándékozta meg.

Szép volt a terem.

Utolsó nagy sorozatának az indítódarabját kettőezer-tizenöt szeptemberében a Kecskeméten élő művészek munkáit bemutató szabadtéri kiállításon láttam. Kisméretű, talán harmincszor harmincas, akrillal festett kép volt. A képen az alföldi fólíasátrak felett sajátos pózban repült egy bekötött szemű figura, két kezével mintha vontatókötelet fogott volna, de sem a kötetet, sem azt, hogy ez a kötél hova kapcsolódott, azt nem látjuk. A kép Benes világán belül kiáltóan új vonásokat mutatott, örömben azonnal lefényképeztem a képet a mesterrel együtt, s önmagában is.

Ekkor mondtam Benesnek, hogy ha sorozatot formál ebből a képből indulva, akkor azt azonnal bemutatjuk.

Kettőezer-tizenhatban rendeztük meg a *Vakrepülés* című kiállítását. Addigra elkészítette új sorozatának meghatározó darabjait, huszonhárom színes, nagyjából hetvenszer százas nyomatot hozott, tisztában volt azzal, hogy a Kápolna Galériába ennyi kép fér el. Ismét átéltük a kiállításrendezés örömét, Iskander barátunk számos olyan fotót készített, amelyekben Benes az általa megfestett figura beállítását utánozza, én, a kiállított képeken túl kettejüket fényképeztem.

Ennek a sorozatnak minden képén ott érződött az a világ, amelyikben teremtődött, s érezni lehetett az adott pillanaton való felülemelkedését is. Jellegzetes, különböző pózokban megmutatkozó figurája itt is repül, bekötött szemmel, mint a legelső képen, de már minden külső segítség nélkül. Többnyire a határokra emelt-épített akadályok fölött repül át, a migrációs válság akkorra tetőződött, az első, az indítókép megfestésekor ebből még éppen csak érződött valami, ezért mondom, hogy a képeken érződik a létrejöttük körüli világ légköre, az éppen akkor megmutatkozó válságszituáció, de érződik az adott világon való felülemelkedés is. Az új figurájával kapcsolatban először azt mondtam, hogy Benes elengedte korábbi lekötözött-összekötözött alakjait, biztosította számukra a lebegés lehetőségét. Másodszor azt mondtam, hogy a világon, a világ feszültségein túl, a képeken a világ veszélyeztetettségére, robbanásokra, a migrációra, a terrorizmusra találunk utalásokat, szóval mindezeket túl, de leginkább ezeken kívül van egy figura, alak, aki figyelni mindazt, ami megtörténik velünk. Látható, a természeti törvények nem vonatkoznak rá, én leginkább a történelem anyagjának nevezném, aki ott van mindenütt, s szárnyalásában figyelni a történéseket. Érezzük, hogy ott van, vagy ott tud lenni mindenütt, ahol ott akar lenni. Nemcsak a drótkadályok fölött tud repülni, hanem a gondolkodásunkba is képes önmagát behelyezni, mintha mindenek kívül álló lény lenne, aki mindent lát és mindenről tud, s aki már a létevel, de a valóságoségeken túli mozgásával is arra figyelmeztet bennünket, hogy mindennel jobban kellene törődnünk, mindennek jobban kellene történnie, jelenléte kíséri és kíséri a gondolkodásunkat.

Benes mindenben kötődött ahhoz, amit addig csinált, és ismét teljesen megújult.

Ezeknek a képeknek a vakon repülő-lebegő-hintázó, valóságútlan testtartásban létező alakja, figuráinak legújabb változata világunk jelképe lehetne.

Négy katalógusa jelent meg, még Zentán, ezerkilencszázhetvenháromban az első, ezerkilencszázkilencvennégyben a második, a Múcsarnokban megrendezett kiállításához kötődve, kettőezer-egyben a harmadik, kettőezer-hatban a negyedik. Négy katalógus, a négyben összesen százötvennél valamivel több kép szerepel. Ehhez jöttek a különböző művésztelepeken készült munkákat bemutató katalógusok, a művészeti és irodalmi lapokban megjelent reprodukciók, s persze az egyéni és csoportos kiállítások.

Az életmű egészét tekintve nem sok ez, önálló nagy albumot érdemelt volna már életében.

Munkássága mindezek ellenére elérte célját, hatása, képeinek jelenléte jól érzékelhető.

Akkor, amikor utoljára találkoztunk, a következőket mondta: Tudod, szabadok voltunk, megteremtettük magunknak a szabadságunkat, szabadon tudtunk dolgozni,

Önmagától, minden kérdés nélkül mondta ezt.

Ezt mondta Margitnak is, a halálát közvetlenül megelőzően. Benes, Margittal együtt valóban szabad volt, nem csak a szó leggyakrabban használt értelmében, politikai vonatkozásban, így is szabaddá tették magukat, hanem szabad volt a konvenciókkal szemben is. Előítéletek, elvárások, megfelelési kényszerek, szereplések, az időnek való kiszolgáltatottságok soha nem terhelték. Ha eljutott oda, hogy dolgozzon, akkor ideje is volt a munkára, s ez szinte állandóan így volt.

Búcsúztatójára Margit az egyik utolsó képét hozta be magával a szerkesztőségbe. A kép alsó harmadában vastagított fekete mező látható, fölötte, de most nem az egész felső harmadot kitöltő szabad felület, kékkel és rózsaszínnel megfestett, éterien tiszta mező, égbolt. A kép felső részében ismét a vastagított fekete szín látszik, a sötétség leszűkíti, elnyeli a világot.

Benes József valóban a művészetével mondott el mindent...

2018. január

Felhasznált írások, kiadványok

Benes József albumai, katalógusai

Benes József, Közművelődési Közösség, Zenta, 1973

Benes József, Képek, Múcsarnok, 1994

Benes József képzőművész, 2001

Benes József képzőművész, 2006

Beszélgetések

Hol van itt a művészet? (Benes József festőművész anekdotái) Lejegyezte: Mák Ferenc, Forrás, 1991. 6. 90–97.

Bacsa Gábor: „Utólag gondolom”, Beszélgetés Benes József festővel, Tiszatáj, 2015. április, 46–56.

„Mindig festő akartam lenni”, Benes Józseffel beszélget Virág Zoltán (Elhangzott 2015. november 6-án a Zentai Alkotóházban. A hanganyagot feldolgozta Lennert Móger Tímea, szerkesztette Sinkovits Péter), Forrás, 2015. április, 53–61.

Hozzászólása a művésztelepek helyzetéről tartott ankéton

Új Symposion, 1971, 79. szám 370.

Baka István írása

Baka István: Benes József Bábele, Forrás, 1994. 6. 15.

Bartuc Gabriella írása

Bartuc Gabriella: Az ember utáni csend. Benes József (1930–2017)
Vár Ucca Műhely 58. szám (2017)
epa.oszk.hu/03000/03081/.../pdf/EPA03081_varuccamuhely_2017_04_107-109.pdf

Domonkos István írása

Domonkos István: Közöny és életöröm, Levél Benes Józsefhez, Forrás, 2010. november, 65–67.

Frank János: Egy rögbilabda metamorfózisai, Élet és Irodalom, 1990. június 22.

Losonczy István írása

Losonczy István: A színek kompozíció párhuzamai Csontváry Kosztka Tivadar és a Nyolcak festészetében, http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/szinut_a_szinkompozicio_paruhuzamai_csontvary_kosztka_tivadar_es_a_nyolcak_festeszeteben_1639.html?pageid=119

Ninkov K. Olga írásai

Ninkov K. Olga: A hatvanas évek a hatvanéves zentai művésztelepen, <http://kepiras.com/2013/03/ninkov-k-olga-a-hatvanas-evек-a-hatvaneves-zentai-muvesztelepen/>

Ninkov K. Olga: In memoriam Benes József (1930–2017), Magyar Szó, 2017. november 27., https://www.magjarszo.rs/hu/3537/kultura_kepzomuveszet/174867/Benes-J%C3%B3zsef.htm

Péter László írása

Péter László: Benes és az ikonikus álca, Magyar Szó, 2017. december 4., https://www.magjarszo.rs/hu/3543/mellekletek_uveggolyo/175279/Benes-%C3%A9s-az-ikonikus-%C3%A1lca.htm

Soós József írása

Soós József: A fájdalom festője, Új Symposion, 1965. 55. 20–21.

Tari István írása

Tari István: Benes Józsefről, Híd, 1991. 3. 290–291.

Tolnai Ottó írásai

Tolnai Ottó: Adalékok Benes József festészetéhez, Új Symposion, 6–7. szám, 18–19.

Tolnai Ottó: Rothadt márvány, Jugoplasztika, Kijarat Kiadó, 1997

Tolnai Ottó: Költő disznósírból, Egy rádióinterjú regénye, Kérdező: Parti Nagy Lajos, Kalligram Kiadó, 2004

Tolnai Ottó: Két új jegyzet Benes Józsefről, Forrás, 2006. január, 62–67.

Tolnai Ottó: Benes József és Gerle Margit szegedi tárlata elé, Forrás, 2011. október, 42–46.

Zalán Tibor

Sál és bádoggocsma

Utazás Benessel – emlékképek

*Mondjuk hogy ez nem így van Mondjuk
hogy ez nincs így Te nem a földben
az égben vagy valahol hanem
a Veszprém felé tartó vonat
on fekete ruhában mint mind
ig Margittal az oldaladon
mint mindig Én meg bottal botor
kálók át hozzátok a másik
vagonból mert egyfelé tartunk*

*a Szivéri- napokra ahol
neked életmű kiállítás
od lesz Én meg csak úgy elleszek
a széksorok szélein fájó
térdel Elbotozgatok mint az
öregemberek Nagyokat ne
vetünk mert különben miért is
botoztam volna át hozzátok
Nézzük ahogy az ég lebontja*

*a távolságokat az ablak
on túl Őzeket látunk és ölyv
eket akik kényesen megül
nek a fák hegyében Ölésre
készen A csodálatba némi
irtózás vegyül Talán vala
mi pálinka is előkerül
a sok táskád valamelyiké
ből amitől a kedvünk gyermek*

*essé szilajul vissza Ado
mákat hozunk elő és az sem
zavar bennünket hogy az olda
luktól csöpög a vér Az a vér*

már fölszáradt régen A sebek
is egybeforrtak és a varak
leestek róluk Bele a Be
gába Bele a Dunába Be
le a szabadkai zsinagóg

a előtti zöld pocsolyákba
hol békák hol búvárok hol fel
jelentők dugták ki a fejük
et a vízből És mi röhögtünk
rajtuk és röhögtünk magunkon
mert még röhögni azt tudtunk Ki
röhögtétek az sztk-s kamp
ós botomat Margittal Én meg
a turbékolódásotokon

röhögtem Vén hülyék gondoltam
és mondtam is talán és irigy
eltem nyakadban a sálat a
hogy Szíveri nyakán is Egyál
talán irigylen azt aki mel
tósággal tud sálat hordani
Én télen sem tudok ezért vagy
ok mindig megfázva de most Vesz
prém felé szalad velünk a von

at Jut eszembe Móri is rem
ek sálhordó a festő És majd
a veszprémi állomáson nem
vár bennünket senki Margit egy
buszra száll mi meg leülünk a
pályaudvar bejáratának
a lépcsőjére Várunk És már
hallgatunk Nem merünk egymás szem
ébe nézni Minket nem vártak

Az idős festőt és az idős
ödő költőt Neki életmű
kiállítására lesz én meg át
botozom a napot valahogy
Nem mondjuk hogy megalázó csak
tudjuk hogy épp most megaláznak
bennünket A Nap tűz és bomlik
a közelben agyonvert macska
hullája Én mégiscsak elmegy

*ek busszal Mert hogy életmű ki
állítás Magyarózod És szo
morkás léptekkel elügetsz az
induló buszok felé Az ab
lakon kihajolsz hogy még lássa
lak utoljára Mész A távol
ban meglátok egy bádofalú
kocsmát Elbotozok odáig
Befalok egy felest meg egy bort*

Szűgyi Zoltán

Gyászpillangóvers

In memoriam Benes József

*Ősz volt. Akkor is.
Együtt ébresztettük fel
a pillangókat.*

Item

*Hogyan indítsam el útjára a lelket
– immár nélküled?*

Virág Zoltán

A látgrészek kifordítása: természetlogika és álanatómia

(Benes József művészetéről)

A közel hét évtizedes festői, grafikus, illusztrációs, sőt a kültéri installálásban és a térbelső dizájnban egyaránt jelentékeny művészi kiteljesedés korszakolási igyekezetét valószínűleg áthatja majd annak tisztázási szükségessége, hogy Benes József töretlenül egységes életműve nem áll-e túlságosan ellen a szakaszokra bontásnak. A munkásságát jellemző kifejezésbeli gazdagság és igényesség olyan vizuális kommunikációs apparátust hozott létre és tartott mozgásban, amellyel már az 1950-es évek elejétől egyértelműsítette, hogy aligha lehet találni afféle kivitelezési módozatot, amely közömbösséget mutatna az anyagszerűség iránt. A problémátlanított élet a legkevésbé sem foglalkoztatta, az alkotásmenetet nem tekintette a katarzis evidenciájával kecsegtető folyamatnak, és megspórolta a feleletet ama kérdésekre, melyekre a kérdezők többsége egyformán tudja a választ. A dekoratív szükségletek kielégítésében kimerülő fétfunkciós szépelgések helyett a rendhagyó, a torzult, a visszatetszést keltő kötötte le érdeklődését, a kockázatos megismerés, a képtelen átalakulásokban tobzódó apokaliptika vonzotta. A természet nyomása alatt közvetlenül képződő materialitástól és az antihumán, a szubhumán, a nonhumán plaszticitástól jutott el a történeti kontextusokból kiszakított formák egyidejű monumentalizálásáig, heroizálásáig és banalizálásáig, amit a tárgyalkotó művelési arzenáljába beemelt technikai reprodukciós gesztusokkal és a civilizációs melléktermékek, anyagfölslegek akkumulációjával toldott meg vagy egészített ki.

A felületi kidolgozottság és színtelíttség expresszív dominanciáját úgy érvelnyesítette művészetében, hogy a létrejövétel szokatlansága, újszerűsége nem keveredett vagy tévesztődött össze a kreáció eszméjével, sőt mindaz láthatóvá tétetett, ami általában az ismertség, az ismerőség látszata okán nem is észlelhető igazán. A térhatás nála sohasem elhanyagolható, az összes komponens kiemelt hangsúlyt kap, azonnal megragadja és leköti a szemlélői figyelmet, pláne, ha defektusokat mutat, eltér a szabályostól, a vonalperspektíva geometriai kifogástalanságától. Benes József minden ízében modern realistának gondolta magát egész életében, ám tartózkodott az utánzástól, irtózott az önisméltéstől. A létfilozófiai alapvetések, az ontológiai replikák ébresztették fel kíváncsiságát. A szabad kiterjedések és az erős szárazodású összetartozások sarkallta tájékozó-

dásai az érzékileg befogható és az alig artikulálható optikai talányaihoz, a szerves és a szervetlen strukturáltság kérdésköréhez vezették. Az ellentmondások feloldásának konstruktív állapotához, amelyben fölöslegessé válik a művészet természet fölé emelése, a figurális és az absztrakt mesterséges elválasztása pedig mondvacsinált különbségtételként hathat csupán. Ugyan semmi sem szavatolja, hogy akár a formai teljesülés, akár a hiánya, nélkülözöttsége (ideértve Georges Bataille hagyományos esztétikai beidegződéseket levedlő, idealizált alakfejlődéseket szertefoszlato informé-ját¹) megegyezhetne a való étellel, a természet realitásáról, mint biztos vonatkoztatási pontról, szükségtelen lemondani. Igazodhatunk hozzá akkor is, ha híjával vagyunk a naturáliákba vetett bizalomnak, például kivonatuljuk belőlük a zöldet, kihagyjuk belőlük a klorofillt, miként ő elszánta. Kivételes szerencse, hogy egy-két magángyűjtemény becses tételei között fellelhető még néhány ilyen, ritkított színnyomokat mutató kompozíciója.

A pannon vidék, a bácskai táj, az alföldi régió meg a Zentát, Adorjánt, Kanizsát, Martonost, Szegedet összekötő folyó menti környezet archaikus hasonlósága nem a mimetikus közvetítés által, nem a perspectiva naturalis és a perspectiva artificialis stílusminősítő tónusozásai jegyében lett műveiben tartalmilag kitüntetetté, hanem a természet magasabb fokú és intenzitású megragadhatósága érdekében, melynek nyomán az elvonatkoztatott realitás mint eltérésmentes ugyanazzá szerveződés alapozódhat meg. A Tisza partszelvények közötti szalagmintájához, ártéri hordalékkúpjaihoz alkalmazkodva, a talajeróziós kimosódásokhoz és a növénytakaró szezonális átalakulásaihoz idomulva születtek képteremtő mozdulatsorai, mert voltaképpen ezek a fiziológiai mechanizmusok, atmoszférikus elrendeződések adták számára a tapasztalati közelségbe vonható artistikus dimenziókat, fürkészhető minőségeket. „Ő vagy csapkodta, vagy tapasztotta vásznait. Felületei ömlesztettek, bőrszerűek.”² Ecsetkezelése verésre és kalapálásra, dörzsölésre és csiszolásra emlékeztet. Megfolyatott, légbuborékossá hígított kolorizmusa, pasztás kenetei, sűrű pöttyözései, szemcséssé durvított sávózásai a mikroszkópos bepillantásokat és rétegvizsgálódásokat idézik, de a régészeti feltárásoknál megszokott felülnézeti vagy oldalirányú leletábrázolásokkal, keresztmetszeti részletezésekkel szintén rokoníthatók (gimnáziumi művésztanársága mellett rajzolóként segédkezett a Zenta környéki ásatásokon).

Mennyire konzisztens az anyag, hogyan viselkedik egy test kondicionális, molekuláris értelemben? Mi húzódik meg a rurális zónák barátságatlansága, a természet lenyűgöző közönyössége, manipulációknak ellenszegülő méltósága és önfeltárlása hátterében? Olyan dilemmák ezek, amelyek az agyongyötörtség, a szimpla masinériává, bábbá, gölemmé nyomorítotttság Ernst Theodor Amadeus Hoffmann-i, Franz Kafka-i, Samuel Beckett-i, Albert Camus-i tortúrátípusaira és menekvés stratégiaiára hagyatkozva azzal oldódhattak fel, hogy a „megalázott, szétvert, felboncolt-széjjeltépett, beleit is kényszerűen megmutató embert Benes artiszt-

1 L. Georges Bataille, *Formless = G. B., Visions of Excess (Selected Writings, 1927–1939)*, ed. Allan Stoekl, trans. Allan Stoekl, Carl R. Lovitt, Donald M. Leslie Jr., Minneapolis, University of Minnesota Press, 1985, 31.

2 Tolnai Ottó, *Benes József tárlata (Az újvidéki Radivoj Čirpanov Munkásegyletem Képtára, 1976. március 24. – április 12.)* = T. O., *A meztelen bohóc (Képzőművészeti esszék)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1992, 146.

tikus vonásokkal, a stilizáltság előnyeivel és szépségeivel, a mozgás eleganciájával, színekkel, kecses tartásokkal, játékos vonásokkal ruházza fel, a rútat elemzi, s teszi széppé”.³ A hús előboltosulásaira, a hájassá hurkásodásra, a gerincdeformáló csigolyatekeredésekre, a szemek és a szájak bedrótozásaira, valamint a keringésbiztosító műanyag toldalékokkal, elvezető csövekkel kivitelezett szervcsereberére, mérőműszerekkel felügyelt halálba segítségre vonatkozó címadásai (*Hústorony, Test-ék, Félig lebontva, Husika, Gólem, Áldozat, Gerincferdülésben, Fejvarrat, Már az anyaméhben, Félelemgyár, Halottak hallgatása, Husika, Üzemanyag-szivárgás, Transzplantáció, Eutanázia*) az emberbe vethető bizalom illuzórikusságát sugározzák. „A sok kellék és segédeszköz, ami látszólag a boldogsághoz elengedhetetlen, testi és lelki nehezékké válik. A sok pótalkatrész és kiegészítő, amely az élet katalizátoraként funkcionálna, csak élveteg, testet-lelket kimerítő protézissé válik. Benes abszurdjaiban nem találni annyi ironiát és könnyedséget, hogy gunyoros groteszkké váljon. A jelen szörnyűségeit kifejező és a múlt szörnyűségeitől való szabadulás mágikus eszköze ez a művészet.”⁴

Szikkadt, cserepes talajszerkezeteinek, gaz felverte rézsűinek, feketéllő rónáinak, szürkéllő mezőinek elementaritása felkavaró. Bebugyolált, öltésekkel fixált szénaboglyái, hasadozó zsákvászonba, keresztfűzéses rongyokba göngyölt babái, infánsnői a gyönyörködtetés rejtekútjai felé kalauzolnak. Zsinegekkel kifeszített, szegecselt fémpántokkal, abroncsokkal merevített idolkai a tetszetőség árnyoldalaihoz terelődést reprezentálják. A lefokozódással, a fenségesség, a magasztosság ellenpólusaival szembesítenek, mindazzal, ami a lélekmelengetés, a központi kiemeltség normáit áthágja, visszájára fordítja, marginalizálja, tehát diszharmonikussá és irracionálissá tesz.⁵ A biogén felhalmozódások, az organikus és az anorganikus dologias társulásai a tömbyszerűség kiaknázásával jutnak kulcsszerephez. A gyakran zsugorodott fejjel, hiányzó vagy csökevényes végtagokkal, egyéb nyúlványokkal megáldott törzs küllemi burjánzásából, anatómiai elfajulásaiból ugyanolyan komplex képi univerzum született (*Fej, Figura, Fekete figura, Parton, Lány, akit feleségül akartunk venni, Feltámadás, Bal-kánon, Alámerülés*), mint amilyen sokrétű architektúra keletkezett a lösz takarta, humusz fedte, víz borította ősvégletek (*Szakadékos part, Magas part, A Tisza télen, Fóliaház-táj(i), Fóliaház, Szénakazlak, Téli táj, Folyópart, Túlsó part, Domb, Szántóföld, Bácskai föld*) pillanatörögzése, kozmizáló átszellemítései révén. Az előszeretettel ugyanazzal a címmel illetett, viszont más-más dátumokkal ellátott, eltérő nagyságú és lenyomat mintázódású tematikai visszaköszönések, önkölcsönzések szakadatlanul növelik illesztődéseik hatósugarát. „Feltépik dédelgetett sebeinket, nem szembesítenek bennünket önmagunkkal, visszaütnek! Leleplezik kiégettségünket. Felfedik közönyünk valódi méreteit, mélységét.”⁶ A hol amőbaszerű, hol galandféregnek, múmiabábnak vélhető teremtmények, a fej, a tor és a potroh tisztességes sorrendjére, szokványos arányaira fittyet hányó kreatúrák szerepeltetése zavartalanul megfér a

3 Füzi László, *Figurák (Benes József újabb munkáiról)*, Híd, 2004/9., 1301.

4 Gaál József, *Peremvidéki végkénték (Benes József képei elé)*, Élet és Irodalom, 2000. november 10., 3.

5 Vö. Nina Athanassoglou-Kallmyer, *Ugliness = Critical Terms for Art History (Second Edition)*, eds. Robert S. Nelson, Richard Schiff, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2003, 281.

6 Domonkos István, *Közöny és életöröm (Levél Benes Józsefhez)*, Forrás 2010/november, 66.

mező statikájának, a nád, a sás, a káka vertikálisának, továbbá az alumíniumos csillogású fóliásátrak hernyószerű, rovargubós dinamikájának koncentráltságával. A benesi önkiszélesítő változatosság közepette a tartalmi és formai relációk „ironikus torzításban”⁷ fokozódtak fel az évtizedek folyamán.

A folyóvíz, a múltó idő figyelmeztetője némelykor alig fedezhető fel a művész képein, noha állandóan ott tükröződik és hömpölyög a homokpadok, az iszap-üledékes, agyagmaradványos, gyomos domborzati díszletek között, a hibátlan horizontális kisimulást, az összesztimelés kompozíciós egységét biztosítva. „A képek diszsonanciája a motívum szándékos elmosásával, tudatos fellazításával, álomszerű felbomlásztásával éri el hőfokát. A Tisza-ciklus színszemcsékben burjánzó foltfelületek sora; örök modifikációja a Tiszának, partjának, egy tájnak.”⁸ Benes József munkái a fauna és flóra veszélyeztetésére, károsítására, külsődleges beavatkozások miatti bántalmazottságára módszeresen reflektálnak. A tőlünk nem elkülönült, hanem velünk identikus teljesség koncepciójára, művészetbölcseleti tanulságaira támaszkodván annak elkerülhetetlen mérlegelésével, hogy a klímaváltozások, a környezetszennyezés, a háborúk árnyékában kizárólag a biológiai és a társadalmi túlélés érdekében van szükségünk a természetre, nem pedig lényegi fontosságának és egzisztenciális jelentőségének⁹ átérzése okán. Az iparilag előállított termékek ritmikus-energetikus használata, a bitumenes, az oxidos, a hőálló bevonatok strapabírása, valamint a gumis hatású lakkozások, a fémreszelékekkel dúsított, kőzetörleménnyel érdesített töltőmasszák pikturális minőségekké alakíthatósága ezért is érdekelte őt annyira. A különböző összetételű papírok gyűrögetése, benedvesítése, a feszített vagy kasírozott vásznak speciális alapozása, a kátránylapok betonon sikálása, kavicságyon taposása, illetve az üveg- és plexitáblák előkezelése, a fagerendák, rönkök impregnálása meg a túzzománcos térkihasználás perfekcionizmusa mind-mind arra utalnak, hogy egész pályáján az a nehezen felfejthető vitalitási többlet, alig megérzékíthető életfakasztó lendület izgatta, amely valakit vagy valamit a semmitől elhatárol.

Az értékhierarchia pénzügyi trükkökkel támogatott fenntartásától és a gyűjtőszenvédély szításának nyereszkeskedő mesterkedéseitől fölöttébb idegenkedett. A kereseti megfontolásból eredő stílusimitáció, valamely modor sikerszomjas eltanulása, aztán sajátként hirdetett és elhíttetett népszerűsítése mindig taszította. Nem a jobban és a rosszabbul, a hozzáértőbbben vagy a kontárabbul dichotómiája szolgáltatta megvetése tárgyát, hanem az az indokolatlan elsőbbség, ami fölébe kerekedik az önállóan létrehozni tudás kívánalmának, útját állja a szabad alkotászményű képességpróbának. A realitásba mindenütt betörő fikcionalitás, a maga képmásával összekeveredő való(di)ság Jean Baudrillard-i felismerésétől nyilván nem függetlenül találta úgy, hogy a műkereskedelem alattvalói, a felhajtók, kurátorok, árverési kikiáltók, dörzsölt galeristák kénye-kedve diktálta kép-dömpinggel a tehetség felismerése, tevőleges kibontakoztatása és gondozása bár-

7 Bacsa Gábor, „Minden csomagolás?” (Benes József tiszteletére), Forrás, 2011/október, 56.

8 Fenyvesi Ottó, *Konfliktus az anyaggal, konfliktus a világgal No. 1*, Új Symposion, 1977/Január, 4.

9 Ehhez Aleš Erjavec, *The Stone and the Touchstone* = A. E., *Postmodern, Postsocialism and Beyond*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2008, 75.

mikor zárójelezhető, divatjamúltná tehető. A lényeg megragadása helyett egyre inkább csak árnyékokkal, kopírozásokkal, maníros szélhámosságokkal találkozni, s addig-addig kell az efféle profitorientált árazású kínálattal beérni, míg nemcsak a képzetben következik be, hanem tényleges elvárásá érlelődik, hogy a dolgokat pusztán a hasonmásolataik kedvéért szimulálják. Ezért törekvéseinek olyan irányt szabott, amelynek esszenciális ismérve, hogy témáit, motívumait, technikáit újabb és újabb kiegészülésekkel termékenyített szeriális gyakorlattá fejlesztette, így a festészet, a grafika, a térplasztika, a fotografikus machinációk, a folyóirat- és könyvillusztrációk területein kiépített iteratív poétikája úgy járult hozzá műveinek hosszú távú fennmaradásához, miként a vitathatatlan mestersegbeli tudás és szakmai felkészültség az egyes műalkotások megszületéséhez.

Az örökifjú, kiapadhatatlan humorú Benes József természetesen élvezettel és játékosággal élt a felkínálkozó lehetőségekkel. Ha elfogadjuk, hogy az innováció kimerülésének korszakában csak a séta és a bolyongás marad a múltak imaginárius múzeumában, s az originalitás ama fiatal művészek vigasztaló illúziója csupán, akik kevésbé ismerik a múltat, hihetőnek remélvén, hogy a spanyolviasz újra feltalálható, Amerika ötödik alkalommal is felfedezhető¹⁰, akkor ért(ékel)hető igazán, miért folyamodott a 2000-es évek elején a számítógépes tervezőgrafikai manipulációkhoz *Figurái* nagyközönség előtti felvonultatásakor. Mivel a rajz, a metszet, a festmény tulajdonképpen elcsenevészesedik, bagatellizálódik, ha reprodukciós eljárásokkal javítják fel, poszterként tökéletesítik és tömegesítik, ezért az ilyesfajta idő- és értékpocsékolást nem kiküszöbölendő, hanem esztétikai szintet váltandó, védjegyszerű alakjait ő maga tette közszemlére két méter jöcskán megközelítő, esetenként meg is haladó magasságú krétás, akrilos, olajos kartonjain és vásznain, ugyanilyen vagy papíralapú digitális nyomatain, levonatain. Miközben e fogadó felületek tisztán festészeti viszonyokból állását demonstrálta, markáns ivari állapotú, márványos megjelenésű, vénás rajzolatú és kifordított zsigerű torzóival tett kísérletet annak alátámasztására, hogy a felemelő vagy a lesújtó élmény a sokszorosító elcsépeléssel nem feltétlenül veszíti el rendkívüli-ségét, az eredmény nem jár színvonalcsúszással.

Egy mechanikus újra-előállítás során a kiinduló minta összevethető marad az utánzatával, sőt bármikor finomítható, pontosítva ismételhető, rongálódás esetén pedig nyomban helyrehozható, ám ha az eredeti nem áll rendelkezésre, ez a viszonykialakítás és rekonstruálhatóság keresztülvihetetlen, mivel a modernitás és a kortársi jelenidejűség közötti pillanatszakadásban a digitális adathalmaz vizualizációja az eredetiség auráját gyökeresen megváltoztatta.¹¹ A szórakoztató magazinokból, divatújságokból Olaszországban kimazsolázott reklámfotók reciklálásával, motívumfrissítő applikálásával ezért Benes József úgy gazdálkodott, hogy a maximalizáló miniaturizálásai fajtáit és nemeit szaporító agonizáló véglényeinek manökenes portfóliójával tisztas távolban tarthassa a létösszegző kérdésfeltevések elsikkadásával járó véleménynyilvánításokat, s szívósan ellen-

10 Vö. Viktor Žmegač, *Originalnost u umjetnosti* = V. Ž., *Europa x 10*, Zagreb, Profil Knjiga, 2014, 90–1.

11 Vö. Boris Groys, *Modernity and Contemporaneity: Mechanical vs. Digital Reproduction* = B. G., *In the Flow*, London – New York, Verso, 2016, 144.

állhasson a művészettörténeti ismeretekben szűkölködő, az elmélyültebb odafigyelést mellőző befogadási aktusoknak.

Utolsó, *Vakrepülés* című nagy projektjének látványbeállításai ráközelítéses-eltávolodásos mozgáskombinálódások, kicsinyítéses és nagyításos képzelet-felszabadítások. A „képek teljes egészében kötődnek a korábbiakhoz, mégis szinte mindenben különböznek tőlük”¹², középpontban egy törekeny, hol játékszernek, hol hús-vér perszónának, hol angyalszerű tüneménynek mutatkozó alakkal, aki oldalnézetből mustrálhatóan suhan, homorít, bucskázik a levegőben, lebeg az égben. Magányosan levítál, netalán egy azonosíthatatlan utazóeszköz vontató huzalaiba kapaszkodva vitorlázik. A megmarkolt kábeleknél azonban sehol sincs vége, s néha éppen abban a minutumban találjuk, amikor kilibbenne a képből, eltűnne a rászégeződő tekintetek elől. Fiatalos öltözete egyszerre variálja a meseszerű lányregények pöttyös/csíkos/kockás vidám nyári szettjét meg az ötvenes-hatvanas évek európai sztárjainak, hollywoodi filmdíváinak miniszoknyás kollekcióját. Motorkerékpáros vagy repülő borsapka alá bújtatott hajkorona, a fényvédelemre és a külvilág teljes kizárására egyaránt alkalmas szemüveg, takarókendő az arcon. A végtagok annak rendje és módja szerint befejezve, kevés kivételtől eltekintve hibátlan épségűek és egészségesek, a poén kedvéért pedig imitt-amott virágok, szárnyasok, négy lábúak tünedeznek fel. Az 1974-es, *Vaktűkör* című linómetszeteinek áttételes ihletését felvető 30×30-as festményeken és a melléjük passzoló, jóval nagyobb grafikai kimunkálásokon követhető légtorna, a gravitáció törvényeit meghazudtoló éterikus akrobatika mégsem közönségvidító mutatóvány. Szögesdrótok, bombarobbanások, tűzcsóvák, általános zűrzavarok katasztrófatünetei között megy végbe, a vaktában szárnyra kelés, a vakon repülés, a vakvilágba tartás önmentő esedékességét mindennapjaink abszurditásának, dermesztő nyomorúságának látletei feltérképezésével indokoltá téve.

Benes József az újvidéki Iparművészeti Iskolából érkezett Jugoszlávia fővárosába. Ács Józsefnek, e vajdasági képzőhely 1953 és 1956 közötti igazgatójának szárnyai alatt nevelkedett, aki a belgrádi Képzőművészeti Akadémiát két tárásával megalapító Milo Milunovićnál sajátította el mindazt, amit többek között a fauvizmus, a szürrealizmus, az informel és az asszemblázsok terén kiforrva adhatott át bajmoki születésű diákjának. Montenegróból, jelesül Milo Milunović szűkebb pátriájából származó barátai és évfolyamtársai kimagasló példaképük, Vojo Stanić vibráló szellemiségét, mediterrán drámaiságát költöztették oda magukkal. Miodrag Đurić (a későbbi Dado) és Uroš Tošković marcona kiállása, kemény életvitele és poklos lüktetésű világszemlélete mellett a szintén nemzedéktárs Vladimir Veličković elkerülhetetlen végzetre kihegyezett expreszszionizmusa hatott rá ösztönzőleg. Akadémiai mestere, Nedeljko Gvozdenović iránymutatásain kívül rengeteget sikerült merítenie más elismert, nemzetközileg ugyancsak mérvadó tanárainak motivációiból. Az, hogy az artisztikus autonómiát, a gyakorlott művész igazi rutinját a siker bármilyen mű garanciája nélkül csak

12 Füzi László, *Benes hintázó anyala*, Forrás, 2017/január, 31.

az üres és/vagy befejezetlen felület kihívása, elragadtatása éltetheti¹³, Marko Čelebonović nyomán kristályosodott ki számára. Boško Karanović az akvatinta, a fametszet, a linómetszet, a rézkarc, a litográfia, a szerigráfia, a színek keveredését kiiktató rétegfelhordás és átlátszatlaná tétel friss tendenciáiba, gyakorlati ismereteibe vezette be. A rajzait a banjicai és a mauthauseni koncentrációs táborban az ágya alatt, a ruhájában, később a földbe ásva rejtegető Miloš Bajić enyészeti morfológiája, pusztulási fázisokat örökítő indíttatása úgy nyílt meg előtte, hogy repertoárja kibővíthetett a vértanúság, az áldozatlét történelmi emlékezetét obeliszkekkel, mozaikokkal, freskókkal is bármikor archiválni képes köztéri kompozíciós hozzáértéssel.

Sötétített tagolású felületkomplexumainak, árnyalatokban gazdag okkeres, téglavörös, rozsdabarna szikrázású palettájának impulzivitása hatására, továbbá a tájmasszívumai, nyugtalanító hústömegei vászonra és farostlemezre vitelekora hadra fogható anyagok spektrumának tágítása révén a jugoszláv újfigurális, új objektivizmus kiemelkedő képviselőjévé lépett elő. Oroszlánrészt vállalt a vajdasági fiatalok esztétikai neveléséből, és művészeti kultúrájuk elmélyítésében jeleskedve „*olyan szerepet játszott a Symposium indulásánál a vizualitás terén, mint az irodalomban Koncz István*”.¹⁴ Zentai képtárvezetőként, az ottani és a topolyai, az óbecsei, az écskai, a makói művésztelepek vezéregyéniségeként, rendezvények szervezőjeként újabb és újabb lendülettel vonta bővkörébe, karolta fel a társágába szegődötteket, nevezetesen Tolnai Ottót mint gimnáziumi tanítványát, illetve a vele egyívású, vagy nála fiatalabbak közösségét, mert tulajdonképpen „*Maurits, Baráth, Sziveri, Fenyvesi, Szűgyi is ugyanazt az összekötő-zöttség-élményt bogozza, amit elsőként Benes formázott meg a számukra*”.¹⁵ Keze nyomát őrzik és dicsérik a Forum, a Szépirodalmi, a Kalligram kiadók, az M-szivárvány Alapítvány – Framo Publishing felkérésére készített elsőrangú könyvborítói, de az újvidéki *Új Symposium* és a kecskeméti *Forrás* folyóirat arculati elemeinek kidolgozásáért meg a Sziveri János-díjra kiválasztottak nagyvonalú megajándékozásáért érzett felelőssége ugyanígy párját ritkító.

„Very good!” – nyugtázta elégedetten Henry Moore, mikor az akadémiai festőnövendék Benes József órabelsői felcsigázták belgrádi protokoll-látogatásakor. „Miért nem csinál szebb képeket?” – hápogott egyre megviseltebben az a vámtisztviselő, aki az Angliából visszatérőben lévő művész csomagjainak turkálásakor megtalált mappákat a vonaton végiglapozta. E produktivitását és inspirativitását fokozó, ellentétes irányultságú viszonyulás kísérte zentai, szegedi, kecskeméti, budapesti állomásozásai köré összpontosuló teljes pályáján, amelynek formálási folyamatait az ellenőrzött véletlenek koordinálása fémjelezte, az élő-tevékeny fantáziamozgások tematikus és motivikus koherenciája működtette. Baráti beszélgetéseken, nagyobb nyilvánosságot kapó fellépéseikor kifejtette, az

13 Ehhez Ješa Denegri, *Nacrt za „Portret umetnika u starosti”* = J. D., *Modernizam/Avangarda (Ogledi o međuratnom modernizmu i istorijskim avangardama u jugoslovenskom umetničkom prostoru)*, Beograd, Službeni glasnik, 2012, 174.

14 Tolnai Ottó, *Rothadt mároány (Jugoplasztika)*, Budapest, Kijarat Kiadó, 1997, 68.

15 Bartuc Gabriella, *Ember utáni csend (Benes József /1930–2017/)*, Vár Ucca Műhely, 2017/4., 108.

általában ambicionált tevékenységeket olyan anyagszármaztatási és egybeötövzési cselekedetekként határozná meg, amelyek körülményeskedés nélkül és az öszintétlenségtől mentesítve definiálhatók a „festményeket alkotok, képeket hozok létre” tömörségével. Azt vallotta, ha valaki ötven év alatt összefest legalább öt jó alkotást, már megérte szorgoskodnia, ilyesmivel foglalatoskodnia. Esetében a fél évszázadnál szerencsére több idő adatott az előirányzottak abszolválására. Tusrájait, pasztelljeit, akvarelljeit, olaj- és akrilfestményeit, grafikáit, szitanyomatait, elektrográfiáit, egyéb illusztrációit, valamint a köztereket, oktatási intézményeket, hivatali épületeket, szállodabelsőket ékesítő szobrait, sgrafittóit, térplasztikáit, mozaikjait, tűzzománcát számításba véve joggal konstatálható, a kívánt mennyiség bőségesen összejött. Sőt, ha valaki történetesen öt művével találkozik mindössze, azt fogja hinni, pont a legjobbakba botlott bele. Amennyiben növelni is képes a nézettségi számot, nem nehéz megjósolni, hogy listájának találati aránya minden frissen becserkészett példánnyal csak emelkedni fog.

Benes József defibrillált, lélegeztetőgépre kapcsolt, a „hordágyon érkezik a jövő” Domonkos István-i megrázkódtatásával azonos tőről fakadó valósága közös valóságunk, „*konok folyamatossága a mi folyamatosságunk*”.¹⁶ Távozása, hiánya pótolhatatlan veszteség, a tekintélyes művészi oeuvre (e soha nem kiállított darabokkal még telis-teli kincsesbánya) maradandósága azonban felelősségre intő nyereség, múlthatlan érdemeinek méltatását ránk és utódainkra rovó kötelezettség.

16 Tolnai Ottó, *Jegyzet Benes Józsefről* = T. O., *A meztelen bohóc (Képzőművészeti esszék)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1992, 148.

Marno János

Csoportkép kúttal és egy szerelőkúttal

Aztán folytattam tovább a hajnali szemlét, a képek többsége a kútnál készült, de nem a kút körül, ahogy egy német romantikus költő ezt magától értetődőnek veszi, és mi örülünk is, amikor halljuk vagy olvassuk, mi megy, mi folyik épp a kút körül a szerelmesek között. Mi más folyhat, mint az évődő kergetőzés, míg ki nem merül az üldöző és behajolva törzsével a víz fölé, liheg. Mert tüdeje gyengébb, mint a lányé. Anyám a képen még lehetne nagylány, összetört szívű, eszi a bánat vagy inkább a félelem, a feneketlen mélységű magány. Hiába áll ott mögötte az apám, tekintetéből lesír, hogy távolról sincs úgy a kútnál jelen, mint szegény anyám. Ez másutt is feltűnhet a figyelmesebb és nem elfogult szemlélőnek, hogy az apám csupán mint semleges látványelem hajlandó a képeken hozni magát. Érdekes, mert magasabb mindnyájunknál, ideértve a vendégségben nálunk járt idegeneket. Akik egy vastag és kerek betonfödémen szoronganak hárman, velem és a nővéreimmel összehúzóva, a szerelőkút fedőlapján, amely széttolható két félre. Anyám itt még nem öszült bele a csillapíthatatlan félelembe, apám mellett még ott áll mögötte a két jegenyefa is a szomszédban, sudáran és alig felborzolva; szélcsend közeli délután, egy nyár közepén.

Miért ne

„Némelyik angyal iszonyú közel
némelyik beláthatatlanul messze.”

Szomorkodom, szememből szemerkél
a könny, vizenyős, november végi
eső, a cseppeknek az égvilágon
semmi viszkozitása; mardossák csak
a bőröm. Vájt fülű versolvasó már
fel sem kapva erre a fejét tudja,
ezt májusban, ha nem a nyár teljében
írom, mikor az esőcseppek elhízva,
akár a disznók, csapják fröccsenve,
egymásnak esve, a szelet, míg én itt
egy kés hegyével, valamint élével
játszom, illesztgetem és képzelődöm,
s figyelmemet az ablakra szegezem.
Az üvegére. Nemrég pucolta meg
a feleségem, hasztalan kérleltem,
hagyja koszosan, homályosan, ahogy
Pál mondja a korinthusbeliekhez
írt hosszú levelében. Szenvedélyem
nekem is a levélírás, csak hát ki
az ördögnek írjon manapság komoly
terjedelemben az ember; az embernek
nem, és az Angyalnak sem, mert a földön
nincs az a kézbesítő, aki bátran
kijárna hozzá a temetőbe. Mert
ott szárnyal a kőben. Elektronikus
hosszú levelet pedig még azok sem
igen böngésznek végig, akik Kafkát
falják, mohóbban talán még a Pálnál.
De visszatérve az ablaküvegre,
melyen fel-felszikkázik a tűző nap
fénye, mert az üvegbe egészen finom
hajszálereket karcolt bele serény
feleségem a maréknyi hírlap-
gombócokkal. A szikkázó fény pedig
nem szárítja fel, hanem belemarja
a bőrömbé szemerkélő, sós könnyem,
szemgolyóimat fenékgig apasztva.
Nem is bírja fél perceknél tovább a
szemem. Rá kell eresztenem ólmos

szemhéjamat, mely az évek súlyától
megvastagodott és összegyűrődött,
mint köldököm gyűrűjében a négy-öt
évszak, melyből egyet-kettőt néhanap
idegenben töltök. Ott szárítkozom,
de már idehaza nézem tovább az
ablaktáblát mint négyszögesített
tömlőt, amit napokig köldökömnek
néztem, becsavarodva, míg hitemből
ki nem térített a huzat, mely a négy
táblát jól meglengette és becsapta.
És most köldököm helyén látok ki-
telni egy jókora, döglégy-színekben
játszó tömlőt. Azt hihetném, költözni
készülök. És miért is ne, miért ne?

Illyés Gyula

Félbe-szerbe II.

Ahol nehéz volt nevetni

Nem konstantinápolyi ebcsapatok, nem is finnföldi farkascordák nyomán, de nem lehetett oly korai hajnali óra, hogy a még bezárt kapuk elé kitett szemetesvödörök ne lettek volna föltúrva és hulladéktartalmuk itt-ott még a földre is szórva.

Óriási ívekben, de egymást csak ritkán keresztezve, a várost a szürke szegények még közelről látva is távolinak érzékelt hordái járták. Kóbor kutyafalkákhoz és sompolyogva gyűlő sakálókhoz mégsem lompos morgásukkal, fehér haraphatnékjukkal, hanem lényegükkel hasonlítottak, a funkciójukkal; hogy nem lehetvén mások, mint amik voltak, a város is valójában az volt, aminek az ő nyomuk mutatta: sárga homoksivatag, távol csendesen málló sziklafalakkal, csendesen rothadó tevehullákkal, az emeleteken akárhány szimbolista verset olvastak-írtak is különben szintén málladékonyt és búzlót.

*

A gyermek nem tesz olyan különbséget a halott és eleven dolgok közt, mint mi. Ezért gazdagabb, bizakodóbb, biztonságosabb a földön. Többen hallgatnak a szavára – ezt érzi –, több a jóakarója. A nagymama fölkel mellőlük, a macska elfut. A lécdarab, a féltégla viszont fél napot ott ül, és lankadatlanul társalog. Egy cémaspunnival, egy üres cipőkrémes dobozzal hetekre szóló terveket lehet kidolgozni, majd megvalósítani.

A gyermek azért nem tesz különbséget a halott és eleven dolgok között, mert még nem érzi halandónak magát, a természettől fogva.

*

Sztavrogin vallomását, melyet úti olvasmányul hoztam a budapest–moszkvai repülőútra, később olvastam, annak idején, először, mint Freud vallomásait, s így – átlátván rajtuk, illetve szerzőjükön, bizony szitának, irodalmi fogásnak néztem, s lebecsültem, olyan arányban, ahogy a divat szerint istenítenem illet volna. Helyére tudván csücsültetni azonközben a bécsi mestert, Sztavrogin újraolvasása óriássá emeli, égboltot elborítóvá már-már, bosszúként is nyilván, Dosztojevszkijt.

*

*A földnél is előbb testembe temetődöm
nem várom meg a sírt, én hordom síromat
rajtam már a talaj mely egykor befogad,
ez a különös börtön, ez a különös mozgó börtön.
Romlok, bomlok, emészt épp az még ami táplál.*

*

A napsütötte sekély vízben a villogó apró halak, mint egy marék gombostű – valami közeli növények csapdásaira fordultak erre meg arra. Azokat az állatokat szeretem, amiket nem érhetek el. A halakat, a madarakat. A tehénnek hálás vagyok, a kutyának parancsolok, a lovat némely részvétellel szemlélem, észre ne vegye, hogy tudom: napjai meg vannak számlálva. De ez mind nem a szeretet megnyilatkozása.

Az állatok örültek. Olyan értelmes pillantást vetnek rám, hogy különbet utcai ismerőseim sem, nyelvükön ott minden a szófüzér, amely evvel kezdődik: „Hogy van, hogy van?”

*

Vas István baráti mosollyal figyelmeztet írói alakulásom ellentmondásaira. Hátratekintve jómagam keveslem őket. Író, de bölcselő életében minden igaz ellentmondás egy-egy új szerelem kezdete. Vagy legalább egy heves új ölelkezés. Remek utódok ígéretével.

Nincs jelentékeny művész, aki pályafutása végén nem lett merőben más, mint aminek indult.

*

Semmit nem tudunk a világról. Idejében.

Emlékdokumentumaim vannak. Nem tűztem még a mellemre, de a németek, vagy a nyilasok kerestek engem is végnapjaikban.

De volt ebben is enyhébb klíma; vagy afféle Golf-áramlat.

Az 1944. augusztusi Lakatos-kormány idején villamoson Budapest kellős közepén mentem illegális értekezletre, mondhatnám, hivatalos meghívás után.

A Rókus Kórház szomszédságában, Thury Lajos tudatomban eladdig jobboldalinak vélt újságíró lakásán, Haraszti Sándor elnökletével szabályos összeesküvő együttes fogadott. S bízott meg egy feladattal. Miután egyikük kezembe adott mintegy húszoldalas gépírást szöveget, majd átvezetett egy mellékszobába, hogy figyelmesen elolvashassam.

Két embernek sikerült megszökni valamelyik német megsemmisítő táborból. Rettenetes élményeik jegyzőkönyve volt ez az irat. A korbácsolásokról, tömeges akasztásokról, a gázkamrákról. Tárgyilagos fősorolással, érzelmekre egy sort se pazarolva.

Visszamentem, szóra képtelenül; megértettem, s mégsem tudtam érteni, amit elolvastam.

Az lett volna a feladat, hogy a többiekkel együtt ebből az iratból elhíhető olvasmányt készítsünk.

Mert azt úgy képtelennek tartotta mindenki.

*

A magyar forradalmak lezajlása – 1703, 1848, 1919 – csaknem receptre megy végbe. Egy hirtelen „nem lehet tovább bírni” indulatú fölkelés tömegeket szerez, ezekkel megnyeri az egész nemzetet. A forradalom sajátlagosan tehát célhoz ér, hisz ő a kormányzó erő. Ekkor azonban kívülről leverik. De hogy kit is vertek le – receptszerű már a vita erről is. A forradalmat-e vagy a nemzetet, illetve az országot? Receptszerű az is, hogy a leverés a környező népek hullarabló, sebesültőlő segédletével folyik. Közvetlen szomszédai közt fekete bárány a magyar.

*

Az irodalomtörténészek következetlensége meglepő. Ady nagy érdemei közt említik, hogy előre látta a magyarság bukását, megtöretését, nép és ország szétverését. Nekünk viszont bűneink közé sorolják, hogy ezt észrevettük, szenvedtünk miatta, próbáltunk ellene tenni.

*

„Írjunk, hogy olvashassunk!” – kimondatlanul, leíratlanul is ez minden irodalmi nemzedék jelszava. Ez volt a mienk is. A Nyugat íróit betéve tudtuk, s abból eleve kiolvastuk már azt is, amit még csak szándékoztak írni. Ezt tehát voltaképp tiszteletből lapoztuk át. Mikszáth, Herczeg, Bródy eleve is olvashatatlan volt: őket már Adyék, Móriczék leírták (a legjobb esetben is földbe énekelték Vejnemőjnen módján). Az ifjúságnak rengeteg az ideje. Hogy olvashassunk, elsősorban ezért írtunk. Azért írtunk úgy, ahogy írtunk, mert olvasni is úgy akartunk, úgy igényeltük. A műélvezet volt olyan szent, mint az alkotás. Ez az igény pörgette az irodalmi élet forgószínpadát, illetve körhintáját. Legénynek kellett lennie a talpán annak, aki rajt akart maradni.

*

A tanár számára nincs értelmetlen felelet. Legvégül ugyanis azt érti meg, hogy diákja csak zagyvál; az, a felelő nem érti, amiről beszélnie kellene. Amiről szó van. Illetve kellene, hogy legyen; tartalmas persze.

Ily módon nincsenek értelmetlen versek sem.

A homályos vagy bonyolult versek más körbe tartoznak.

Én a homályos verseket sem kedvelem. A homályos és bonyolult versek közt a különbség részben az időben rejlik. A tegnap még túlságosan bonyolult – voltaképpen csak korszerűen árnyalt – vers mára világos. A ma homályos vers holnap még homályosabb lesz.

*

Amíg nem kész a világ

Egyéniségünk a kötelezettségünk. A félig kész közösségekben. A teljes egyéniség a kötelezettségek teljes összessége. Jól szimatolna hát az az orvoslat, amely szorongásaink, szoríttatásaink összességének – minden lelki bajunknak – megszüntetését, az „egyéniesség” ledöntését úgy vinné végbe, hogy attól az elme és a szív csak magasabbra szállna, és még szabadabban – végre szabadon – szikráztathatná az eszmét és a vágyat.

Erre mindeddig csak átmeneti hatású szereket kínálnak a polcok a gyógytárakban s italboltokban.

*

Az írás jellemrontó. Az írás lealacsonyít. Alig van író, aki megállta a próbát már fiatalon. Kevésről tudunk, akinek természetén nem torzított ez a pálya, főleg az elején. Törvényszerű: a tartós sikertelenség kishitűvé, a gyors siker önhitté tesz; az első óhatatlanul irigységet, a második dölyföt fakaszt, agresszivitást.

A tapasztalat tíz-húsz évet számlál, amíg egyensúlyérzékét a lélek visszakapja, amíg elmegy egyenesen e kétoldali mélységek ösvényén, melyek nem szűnnek meg nyílani; a siker mindig viszonylagos lévén.

*

Tudásunk: az emlékeink. Egyéniségünk: emlékeink. Egész lényünk annyi, amennyi az emlékeink. Minél több emlék, annál több emberség tehát. A teljes emberséget a vége felé éri el az ember, öregedve. Ha emlékeink épen maradnának, halálunk pillanata volna a leggazdagabb pillanatunk.

*

Szokás mondani, Adynak semmi hatása nem volt az utána jövőkre.

Senkinek sem volt olyan óriási és olyan tartós hatása. Ma sincs. Az olvasók az ő mintája szerint keresik s mérik a költőket. A költők az ő hatalmas szellemalakjának mozgásához idomítják a magukét.

*

A költők inkább artisták, mint színészek. Hamlet csak a zsúfolt terem fölött elevenedik meg az alakítójában, még ha mesterségileg a játék ott kevésbé volt is jó, mint egy-egy próbán, üres széksorok előtt. Egy hintáról egy másikra bukfcenet vetve átrepülni, örök emlékű mesterteljesítmény lehet három szemtanúval; tanú nélkül is. A cirkusz esti közönsége, mondhatni, zavarja a munkát; noha persze hogy neki készült.

*

Minél messzebb esik tőlünk egy ország, annál egyszerűbb kiállni mellette. Fölemeljük a kezünket, aláírjuk a nevünket. Mit vállalunk ezzel? Még csak nem is afféle pilátusi kézmosást, hogy nem mi okoztuk a bajt. Hanem szinte megnyugvást szerzünk: megtettük, ami tőlünk telt.

S a hatás, a kiállítás eredménye?

Annyi, amennyit mi ebbe a kiállításba saját erőnkől beletettünk. Mint egyéni harckészséget. Mint személy szerinti hűséget közös eszményeink mellett. Mint személyes bátorságot. Egyminőségűt azzal, amiről ott messze a halálveszélyben forgó szabadságharcosok tesznek tanúságot.

Enélkül méltatlanok vagyunk hozzájuk. Mert hisz mit kockáztatunk mi?

*

Nincs egyszerűbb, mint kiállni – kézemeléssel, névalírással – oly nép mellett, mely tőlünk tíz meg tízezer kilométerre szenved. S nincs bonyolultabb belegon-

dolni, hogyan is tehetnénk hatásossá szándékunkat, hogy a szenvedők mellett fogunk pártot.

*

Nápoly

Együtt lakni a munkával a nápolyi proletárnegyedben még majdnem ugyanaz, mint háziállatokkal élni egy szobában. A kézművesek itt autodidakták, első nemzedékűek: apjuk ballagott le az elkövesedő hegyekről, baljában egy fiatal asszonykával, jobbában a két hétre elég sajtkoronggal. A kecske helyén egy cipőfelsőrész-varrógép áll, és feji naphosszat magát. A következő lakásban – mert a nyitott ablakon át minden két méter távolságból szemlélhető – egy kovácsúlló működik, a harmadikban egy hegesztőlámpa meghittén a széles családi ágy és az egyetlen hatalmas lábast tápláló tűzhely között.

*

A Válasz

Olyan folyóirat sem volt sok, mint a Válasz, a második időszakában. Az ország romban, a szellemi élet a romokból fölgomolygó porban; füstben, mert még robbantak az időzített aknák. Ebből az oly vakító, hogy szemmaró homályból napfényre segíteni minél több tehetséget, ez volt a szerkesztő hivatása. Azután pedig ezeket a tehetségeket rábeszélni arra, hagyják ott minél előbb a lapot, ha érvényesülni akarnak. Afféle sorozóbizottság volt tehát ez, hogy ki alkalmas írói szolgálatra. De ugyanakkor jellem-röntgenszoba is. Hogy e két minősítés ellentmond egymásnak? Csak annak szemében, aki azt hiszi, hogy a művészetre való hajlamot és a virtusokra való hajlamot egy anyaméh szüli. Hogy semmi nem folyik össze úgy, még a nagy célra törő pályán is, mint az önbecslés meg az önhittség. A karakter első jelentése: betűtípus, és csak a második: jellem. Caractère romain nem egyfajta (brutusi) elszántságra utal, hanem a szedőszekrény egy betűfajtájára. Kiválólag pedig szépirodalomban karaktert tehát öreg nyomdászok keresgéltek és emelgettek ki festékes ujjakkal a szemüvegük elé, hogy nem tévednek-e, mert ez a betűféleség egyre ritkábban használatos. Közfigyelmet keltő első verséről (a Fehér virágról) most úgy emlékezik meg évtizedek múlva Kormos István, hogy annak köszönhette Vas István barátságát, de „kitiltásomat is az irodalomból, sokakkal együtt jégtáblára kirakásomat, pusztán azért, mert a Válaszban jelent meg. A nyavalyahozó években is büszke voltam rá – nem is annyira a versre, hanem a megjelenés helyére!” A Válasz utolsó számában történt 1949-ben.

A konyhai asztalra erősíthető húsdarálónak rendeltetése, hogy a megölt állat inas részeit, de még néha a csontjait is élvezhetővé őrölje, s úgy nyújtsa kemény falat helyett ízes vagdalékként igényesebb fogak alá. Hogy rendeltetésünk ehhez is hasonlítható, azt mi magunk már az első számok megjelenése után érzékeltek.

Tragédiaírók tudják, hogy az alapjában veszélyes helyzetek alapjában komikusak is. Shakespeare már a görögöktől tanulta, hogy a katasztrófára görcsösülő szájakat előbb (de közben is) röhejre készítse.

Soha vidámabb szerkesztőségi életet a Válaszénál. Azaz szerkesztésit, mert hisz helyiség nem volt. Ha csak azt a mindenkori villamoskocsit nem tekintjük annak, ahol két jó természetű (és itt már megfelelő helyen írhatjuk: jó jellemű) asszony munkába zötykölődve (vagyis mindig pontos időben) egymás mellé furakodott (ritkábban egymás mellé is ült), és tarsolyukból vagy kézi gyékénykósárcájukból kivették, majd rövid véleményközlés után kicserélték a kéziratokat.

*

Nem volt mindennapi írói élmény és társadalmi tapasztalat közelről nézni – fokozódó tanulsággal és örömmel – azt a metamorfózist, ahogy Mártából, Molnár Ferenc és Vészi Margit dédelgetett egyetlen gyermekéből a mi népi mozgalmunk nemtője lett, épp a Válasz második – számunkra veszélyesebb szakaszában. Gyuri életében még apja szarkazmusa villogott a szemében, miközben letette a vacsorát az asztalra, amelyen a Márciusi Front kiáltványait fogalmaztuk. Aztán mintha férje szelleme egyszerűen átszállt volna bele: a Válasz ügyeit annak önfeláldozásával, önzetlenségével és – hozzáértésével intézte, bajt víva még Révaival is nemegyszer...

*

A bizalom jegyében

Nem vidító híreket hozott az a három férfi, aki látogatásával megtisztelt. Elválásunkkor, kint a szeles kertkapuban sem hagyta el arcukat az a fajta okos komolyság, amely mögött egy életre elég komorságot észlel a jó szem. Az együtt töltött néhány órának sem igen voltak derűs percei; mármint olyan fénypontjai, amikor a mosoly egy fordulattal nevetéssé válik. S ott a kertkapuban mégis újra és újra vidámra akartam fordítani – s végül fordítottam – is a szót. A megújrázott kézfogásokba csaknem az elváló diákok jókedvét ráztam volna bele.

Ismerőseim távolról jöttek, s bizonytalan volt, hogy mikor látjuk ismét egymást; ha ugyan egyáltalán viszontláthatjuk. Hisz ismerőseim is csak úgy voltak, hogy egy-egy közösen, személyesen is becsült – vagyis valódi – ismerősünk révén tudtunk egymásról, jó hírünk hallomásából tehát.

Míntha útravalót illett volna adnom. A *viaticum* egyaránt jelent úti pénzt és utolsó kenetet; obulust és ostyát. Szívmelegítőt szerettem volna adni, valami tartós hatású szert; aminőt Krúdy osztott szánba telepedő hőseinek.

Vendég és vendéglátó közt is ott van rég az illendő szerep. Ahogy a szomjazónak italt, úgy nyújts, házigazda, vigaszt a panaszkodónak.

Csak egy-két lélekmelegítő, kedélyerősítő mondatot rögtönöztem, mielőtt az alapszentenciát kimondtam, megfogalmaztam. Ez pedig így hangzott. Tőlem fő üzenetként azt vigyétek, hogy elsősorban is vidámak legyetek. Nem mondom, hogy fél győzelem a harc, amely a jókedv kitöréseivel folyik. De hogy fele kín, azt állítani merem, élményként. A megpróbáltatás bármily sorozata alá kerültök, a jókedv vonásait az arca! Akkor is, ha fejeteket magasra emeltek, akkor is, ha mélyre hajtjátok azért, hogy ne lássék, mi ránk a száj körül.

Amiről ott a szeles kapuban csak afféle vezérszavakat ejthettem, azt bíznam most betűkre, valamivel bővebben.

A búcsú hangulata

Elmenni nem fájdalmas; nem szükségszerűen fájdalmas.

Kijönnek a könnyek. Vállat és hátat veregetnek a férfitenyerek kölcsönösen. De azokban a könnyekben hála is csillog. A veregető tenyerek meg köszönetet is rebesgetnek a maguk nyelvén; mindkét részről, ugyancsak.

Évtizedekig lappangó jó érzelmek fakadnak fölszínre az elbúcsúzáskor.

És mindez fokozottabban, ha a búcsú igazi elbúcsúzás; vagyis végleges.

Vegyisztára párolódik a legzavarosabb emberi érzélem, a szeretet, ha az elvált kimondatlanul ez fűti: a soha-viszont-nem-látásra!

Megfeszülnek a szakadás előtt a titkon érzett, rejtelmes szálak, melyek halandót halandóhoz – halandókhoz – kötnek.

A búcsú fedi föl, kivel is volt jó együtt lennünk. A búcsú pillanatában melegül meg – jelenik meg – szívünkben hála azok iránt is, akikkel csak veszekvésünk volt. Az egymásba kulcsolódó tenyerekben ilyenkor olyan áram szalad oda-vissza és indukál olyan jelenséget, amelyről addig mi magunk sem tudtunk. Mintha különbek lehetnének alaptermészetünknel.

Már gyermekésem úgy folyt, hogy megszokott-szeretett körömet elképzelhetetlenül-elfogadhatatlanul hosszú időre oda kellett hagynom. Anyás voltam, büszke a nálam idősebb testvéreimre, de még páratlan kezes kutyáinkra is. Töröltem hát könnyeimet. De ezek nem csak a fájdalom sós vízceppjei voltak. Valamiféle fölismerésnek vagy a megismerésnek a könnyei úgyszintén. De vajon miféle megismerésnek vagy megtudásnak a hatására – idézgetem azt a hajdani kettős érzést, most, hogy ismét olyanfajta hosszabb távozás előtt állok.

Magyarázat a Félbe-szerbe szövegekhez (II.)

Az Illyés Gyula hagyatékában megmaradt vázlatos, töredékes szövegek között sok olyan van, amelyekre a bennük említett életrajzi vagy kortörténeti események miatt érdemes figyelni. Ezek a másutt nem szereplő, ismeretlen adatok nemcsak apám életének mozzanataira világítanak rá, hanem korának apró, de nem lényegtelen adalékaira is.

Az itt olvasható összeállítást – az utolsó három rövid szöveg kivételével – mind apám rendezte össze. Kompozíciós elve elég laza, de jól észlelhető: az 1950-es évek közepétől az 1970-es évek végéig írt vázlatos följegyzéseket jóval később, az eredeti följegyzést ihlető elképzeléstől különböző gondolati és stilisztikai logika szerint tette egymás után. Közülük kihagytam egy-két olyan bekezdést, amely már másutt, más formában megjelent. Az olvasók eligazítása végett közlök most néhány, a datálásukhoz szükséges és a megértésüket szolgáló, nem közismert adatot.

Akármennyire is közelmúltbeli látvány a „kukázók” reggeli megjelenése, nem feledhetjük, hogy ugyanez a kép tárult már a 70-es években is a városlakók szeme elé hajnalonta, lehangoló háttérként a reménytelenül lepusztult utcákkal, és csak a rendszerváltozás után eltelt huszonöt évben javult környezetünk összképe.

Dosztojevszkij *Ördögök* című művében Sztavrogin vallomását, ezt az első kiadásból kicenzúrázott részt – ahogy apám írja – moszkvai repülőútján, tehát

1955. november 10-én olvasta másodszer. Megvan ma is az a példány, amelyet magával vitt: Vitéz Dancs Pál fordításában a Grill Kiadónál megjelent kötetben benne van könyvjelzőként egy nyomtatott cirill betűs papírfoszlány. Nem érdektelenek a harmincas évek végén a Grill Kiadó szerkesztőjeként dolgozó Horváth Zoltán itteni bevezetőjének a következő mondatai sem: „Az a vízió, amely az Ördögöket teremtette, az a világ, amelytől ezzel a könyvvel akarta megóvni az orosz népet, fél évszázaddal utána, véres merénylettekkel, forradalmakkal és példátlan megrázó kódtatásokkal szegélyezett úton mégis valósággá lett. [...] S az a rettegett világ, amelynek kialakulásától félt, de amelynek megszületésében oly közvetlenül részes, őt magát, és éppen ezt a művét, a legnagyobb megtiszteltetésben részesítette. (Az Ördögök első teljes orosz nyelvű kiadása csak a szovjetkormány idején jelent meg.)” Illyés Gyulának talán a Moszkva felé tartó repülőn fordult meg fejében, hogy ahova utazik, ott látni fogja az első elolvasása óta már elfeledett Dosztojevszkij-könyv valósággá vált látomását.

Vas István „figyelmeztetését” – ahogy apám fogalmaz, nyilván a *Nehéz szerelem* folytatására érti, az 1967-ben megjelent *Félbeszakadt nyomozásban* olvasható több passzusra, amelyben az olyan mondatok, hogy „szembekanyarodása a modernséggel”, vagy „ő volt az elismert fővezére annak a vitatott irányú hadmozdulatnak, amellyel az avantgarde stílusmaradványaitól elfordultunk” talán bánthatták érzékenységét.

Több helyen leírták, hogy az *Auschwitzi jegyzőkönyv* – a megsemmisítő táborból megszökött két szlovák zsidó titkos beszámolója április végén jutott el fordításban Magyarországra, de csak nyár végén kezdett ismertté válni. Nagyobb körben a német megszálló miatt egyáltalán nem terjedt el, ráadásul azok, akik olvasták, nehezen adtak hitelt a benne leírt borzalmaknak: a valóságnak. Ennek bizonyítéka a Thury Zoltán fiának, Thury Lajosnak (1896–1989) a lakásán jobboldaliakból és baloldaliakból szerveződő társaság véleménye, amely szintén elképzelhetetlennek gondolta a – megtörtént tényeket. Apám itt egyébként a saját személyére vonatkozóan arra utal, hogy 1944. március 19. után el kellett rejteznie, mert rajta volt a németek listáján, az augusztusban kinevezett Lakatos-kormány idejének enyhe föllélegzését követő Szálasi puccs után azonban az ő lakásán is tartottak a nyilasok fegyveres házkutatást, ahogy erről Domokos Mátyásnak adott interjújában beszámolt (Kóasztalnál, Tihanyban).

A *Nápoly* című részlet egy 1964. január 5-i emlék fölidézése, amikor Párizsból hazafelé jövet Rómában néhány napra családotól megállt, és onnan Papp Géza, Cs. Szabó László gyermekkori barátja szívességéből egy napra Nápolyba kocsizhattak.

A *Válaszról* és *Sárközi Mártáról* írt sorok jelzik, hogy a hetvenes években apám tervezte, hogy ír *Sárközi Mártáról* és a *Válaszról*, de a hagyatékban csak ezek a töredékek maradtak meg.

„A *bizalom jegyében*” című töredék – érezhetően egy hosszabbra tervezett írás kezdete – határon túli, talán erdélyi látogatók búcsúzását írja le, azokat a fájdalmas pillanatokat, amikor reményben nem bízva, reményt kellett adnia azoknak, akiknek erre szükségük volt. Illyés Gyulának ebben az időben írt verseinek, publicisztikájának egy része mind erről a lelkiállapotról tanúskodik.

Illyés Mária

Bodosi György

Belém hullottak szavaid...

*Belém hullottak szavaid,
egy egész verskötet.
Záporként csaknem hajnalig
áztatták lelkemet.*

*Szikkadt és szomjas földjeim
rég vártak ily esőt.
Kortyolnak, lankadt zöldjein
még nevel majd erőd.*

*Kép, rím, gondolat, hangzatok
komoly játékaik
bűvölnek amint akarod,
s akarja Valami.*

*Mondd csak mekkora iszapot
szűrtél ki, hogy e mű
ily kristályos tisztán ragyog?
Fennséges veretű.*

*Belém hullottak szavaid,
s miként az alkotás
Téged, már engem szabadít
fel s meg az olvasás.*

Bodosi György 1961-ben, Illyés *Új versek* című kötetének megjelenésekor írt verse Illyés Gyula hagyatékában őrződött meg, közli: Bóna Istvánné Horváth Jolánta

GreCsó Krisztián

Örök más

Korai születésnap vers Árvai Juditnak

*Hunyorognak a hajnali házak,
Izzad a pára az ablakon,
Kialudt bódulat, sístergő lázak
Józanodnak a vak havon.*

*Barázdált régi téli talány,
A libabőr illatos zúzmara,
A húsz éve húszéves a lány
Vásott józansága híz haza.*

*Igazán mindig vártalak téged,
Korán ezért nem jöhettél,
A málló múltat velem beérted,
Mindből vagy, akit szerettél.*

*Tán mindből egy, az örök más,
Húsz éve húszéves mozdulat,
Rendezett örület, kései látomás,
Nagyon is prózai fordulat.*

*Hunyorognak a hajnali házak,
Látod, eszembe jutsz mindenről,
Didergő bódulat, felfakadt vágyak,
És még szó sem esett Istenről.*

Ha szeretne

*olvad a hó bőre az utcán
lé erein barna buszjegy evez
akárha géz teste véres hullám
talán óvott gyapjú nemez*

zsenge az udvari zsidongás
ez az óvoda nekem a tenger
eggyé lesz sírás és visongás
és nagyon kicsit az az ember

kevésbé már nem is lehetne
varas sebek a keréknyomban
szeretni szeretnék ha szeretne
cifrázhatnám még elég hosszan

kutyapiszok füstöl a járdán
darálttészta vagy inkább bonbon
úgy várom mintha nem is várnám
hallgat a táj helyette mondom

végül aratókorsó lesz a testünk
verejtéket vérzik és gyöngye
mint kent karéj pofára estünk
a remény sem adja már többre

belül hasznos üresség tolong
sorsáról sejtelve sincs már
magáért sír mint téren a bolond
fagyott sejtekben maradt a kincstár

a duna meder-méhe hallgat
fent rozsdás uszály vesztegel
az otthontalan híd halkán jajgat
magányos öreg az leszel

Juhász Tibor

Lehetett volna otthonom

Amióta mondtad, hogy riportot akarsz velem csinálni, azóta ez jár a fejemben. Hogy mit meséljek az életemről. Egész éjszaka gondolkodtam. Nem tudtam aludni, de nem csak emiatt, már jó ideje csak egy-egy órát alszok, folyton azon kattog az agyam, hogy mi lesz velünk. Velem és a kisfiammal. Jobb lenne, ha kérdeznél, mert én nem tudok folyamatosan beszélni. Nem vagyok tanult ember. Ha az lennék, minden máshogy alakult volna.

Nem tudtam továbbtanulni. Elvégeztem a nyolc általánost, utána dolgozni mentem. Nem egyből, először fodrásztanulónak jelentkeztem. Nem vettek fel, mert abban az időben fodrásznak csak pénzesek mentek. Aztán szakácstanulónak, de oda se keltem. Utána zöldségtermesztő szakmunkásnak felvételiztem, sikerült is, viszont nem végeztem el azt az iskolát. Kollégista voltam Hernádvécsén, egy pár hónapot töltöttem csak ott, de annyira begyulladt a fülem, hogy anyu-nak kellett értem jönnie. Egy hónapig kórházban voltam, mindennap felszúrták a dobhártyám, úgy megfáztam, mert nem figyeltem magamra, kivittek minket dolgozni a földekre, meg a suliba és a koleszba sem volt olyan meleg, én meg nem öltöztem fel rendesen. Hát szóval betegség miatt hagytam abba a tanulást. Elkezdtem én az érettségit, de letettem róla, mert anyu meg apu nagyon ivott, és mikor megkapták a fizetést, mulatások voltak nálunk. Egyszerűen nem lehetett tanulni ilyen körülmények közt!

Mikor tizenhét éves elmúltam, elegendő lett ebből az életből, felmentem Budapestre. Elindultam az egyik barátnőmmel, Klárral. Csak így, semmi nélkül nekivágtunk a nagyvilágnak. Volt Pesten egy ismerősöm, ő megengedte, hogy nála aludjunk néhány éjszakát, amíg munkát találunk. Kikeveredtünk Pesterzsébetre, ott csomagolókat kerestek egy textilfeldolgozó kft.-hez. Megismerkedtem egy fiúval, Lacival, akinek elmeséltem, hogy nincs hol laknom, meg ilyenek. Felajánlotta, hogy elvisz az anyukájához, és akkor majd megbeszéljük, mennyit kell fizetni, és ott lehetek albérletbe. Andi néni nagyon aranyos volt, a mai napig tartjuk a kapcsolatot, jó volt nála lakni, két-három év alatt kiismertük a másikat, de hát vége lett ennek a jó időszaknak is, mert anyu bekerült a pszichiátriára. Az italtól, igen. És akkor én képes voltam arra, hogy ott hagyjak Pesten mindent. Hazajöttem, ápoltam őt.

Miután felépült, férjhez mentem. Nem sokkal később megszületett a nagyfiam, Petike. Tizenkét évig tartott az első házasságom. Anyósomnál laktunk, aki

folyton kötekedett, a férjem meg nem állt ki mellettem. Lett is egy új szerelme, és akkor már nem voltam favorit! Kidobott a gyerekekkel az utcára. Nem bánom, hogy vége lett, csak azt, hogy hozzámentem. A második férjem volt nekem az első szerelmem, de összevesztünk akkoriban, és bosszút akartam állni, ezért máshoz mentem. Így alakultak a dolgok. Mesélek Gáspárról is, persze, csak még azt akarom mondani, hogy miután elváltam, visszamentem anyuékhoz a gyerekekkel, hová mentem volna. Na, és akkor, tizenkét év után, megint találkoztam Gáspárral. Kicsivel később hozzámentem, de nagyon megromlott az életünk, rossz volt a természete, nőügyei is voltak. Nem, nem ütött meg soha. Fenyegetett, félttem is tőle, mert hát nagydarab, erős ember, de nem olyan, mint a többiek. Petikével sem bánt csúnyán, pedig ő nem a saját gyereke, miután megszületett a kis Gáspár, akkor sem viselkedett máshogy Petikével, nem érezte, hogy ő nem az övé. Pedig félttem ettől, mert nagyon rossz természetű ember, magának való, vannak napok, amikor senkit sem tűr a társaságában, Gáspár olyan magányos farkas, nem is csodálom, mert hát neki még keményebb élete volt, mint nekem. Kilencéves kora óta az utcán élt, gondolj bele! Tizenöt évet volt börtönben, mikor kijött, akkor találkoztunk újra. Már az esküvőn is megcsinálta a balhét! Valaki azt mondta neki, hogy kurválkodtam Pesten, ő meg elhitte. Olyan ideges lett, hogy szétkergette a vendégeket, mindenki menekült, úgy ordított Gáspár, csak én maradtam ott. Kérdeztem tőle, hogy most bízik-e bennem, mert ha nem, akkor szégyellje magát, még egy napja sem vagyunk házasok, de már ezt csinálja.

Gáspárnak volt egy telke Lyukóban, amin egy kis faházikó állt. Odaköltöztünk 2001-ben, mert akkor már anyuénál sem volt jó, ők tanácsi lakásban laktak a Malomszögön, ott volt nekem is egy kis szüfnim, de abban szűken voltunk Petikével. Gondoltam, milyen jó lesz, kiköltözünk Lyukóba, én, Petike, meg az új férjem, otthont építünk, elkezdjük az igazi életet. Kicsit messze volt ugyan a várostól, de akkor még elég jó helynek számított Lyukó. Én is dolgoztam, Gáspár is a kovácsüzembe, mint betanított kovács, gyűjtögettünk, és belevágtunk az építkezésbe. Nagyon kemény évek jöttek, mert az utolsó tégláig ketten raktunk egymásra mindent, nem számíthattunk senkire, senki sem segített, akárhová fordultunk. Közben terhes lettem a kis Gáspárral, de várandósan is dolgoztam, építkeztünk, csináltuk a dolgunkat. Sokat szenvedtünk, de nem csak ezek miatt. Van a családomnak egy génbetegsége, amit a kis Gáspár is örökölt, be vannak gyulladva az ízületei, meg az összes fogát ki kellett húzni. Volt olyan, hogy éjszaka gyalogoltunk Lyukóból a megyei kórházba, mert annyira fáj a foga, akkor kihúzták neki, utána megműtötték, mert góc maradt benne.

Mire kész lettünk a házzal... Volt egy nagyszoba, egy kisszoba, egy fürdőszoba, akart Gáspár egy előteret is, de azt már nem csináltuk meg. Mikor beköltöztünk, az a kis faház, amiben laktunk, szépen összedőlt, meg a környék is rossz lett, a szomszédok jöttek-mentek, egyik hülyébb volt, mint a másik, állandóan hallgattuk a kiabálást, a verekedéseket meg a veszekedéseket. Az első öt év még jó volt, olyan 2008-tól lett minden rossz. Hallgattuk a hülyeséget, éltük az életünket, de ez az egész már odáig fokozódott, hogy menekülni kellett onnan. Egyik reggel kimentem, hogy megnézzem, mi ez a nagy ordibálás, látom, hogy késsel szalad felém a szomszéd, és azt kiabálja, megöllek, meg olyanokat mondott, hogy

kurva vagyok. Lökdösött, a nyakamat szorongatta, nem is értem, hogy volt lelki-erőm harcolni. Ráadásul kint volt az egész utca, mindenki nézett, de senki sem segített, a szomszéd meg be volt kábítószerezve, ha akart volna, a többiek szeme láttára szúr le. Ez volt az utolsó lökés, eldöntöttem, hogy eljövök Lyukóból. Nehéz döntés volt, mert ragaszkodtam a házhoz, ketten építettük Gáspárral, a két kezünk munkája volt benne, sajnáltam feladni, mert abban reménykedtem, meg a férjem is, hogy végre otthonra lelünk. Próbáltam a házasságomat rendbe hozni, mert addigra nagyon megromlott a kapcsolatunk, de nem lehetett. A sok szenvedés, veszekedés, a folytonos idegesség szedett szét minket.

A Máltai Szeretetszolgálat, ahogy odajött, valahogy akkor kezdett ez az irdatlan állapot kialakulni. Az utca végébe odajöttek ezek a hívők is, Teréz anya hívei, de hozzájuk nem jártam. Én hiszek Istenben, itt, belül, de én azért nem fogok átjárni, hogy adjanak egy kiló kenyeret. Úgyhogy akkor kezdett ez elromolni. Én nem tudom, hogy ezek az emberek mit gondoltak, hogy nekik mindent lehet, csak azért, mert cigányok? Pedig én is cigány vagyok, lehet, hogy nem látszik rajtam, de apukám cigány volt. Mégis mindenki kiközösített. A magyarok azért, mert félig cigány vagyok, a cigányok meg azért, mert félig magyar. Ezért jöttem el a Máltától is, egy évig dolgoztam ott, azt csináltam, amit kellett, gulyást főztem a helyieknek, takarítottam, gyerekekre vigyáztam. De aztán olyan embereket vettek fel, akik kiutáltak maguk közül, szerintem azért, amit az előbb mondtam, mert nem fogadtak be. Eldugták a mosóport a bokorba, a főnöknek meg azt mondták, hogy én loptam el. Tőlük is menekültem.

Rosszul működik minden, mert hiába tartanak a gyerekeknek korrepetálásokat, hiába járnak a baptista iskolába a lyukóiak! Találkoztam olyan kislánnyal, aki 11 éves volt, de nem bírta leírni a nevét! Akkor mit csinált eddig az iskolába? A szülőket kellene tanítani a helyes viselkedésre, meg arra, hogyan építsék az életüket, de őket már nem is biztos, hogy lehet, mert beléjük van rögzödve a rossz. Ezek az emberek csak azt nézik, hogy minél lejjebb csúszzanak, és akkor majd segít valaki, de nem látják be, hogy senki sem fog. Az nem segítség, hogy adnak pár ruhát, meg ünnepek előtt lejárt szavatosságú kajákat zsákszámra! Igen, lejártat. Szombatonként a védőnők is csináltak ételosztást, de hogy ott milyen harc volt! A bebarnult banánokért taposta egymást mindenki. És erre a rengeteg csatározásra, az építkezésre, meg Lyukóra, tizennégy évem ráment. Nem sikerült otthont teremteni. Pedig Gáspár még a vizet is behozta, le a kalappal előtte, mert miattam csinálta, nem akarta, hogy a közkúthoz járjak vízért, mint a többiek, szépen gondoztuk az udvart, még sziklakertet is építettünk, de azért a szaros pelenkát csak bedobálták az udvarba! És a kis Gáspárt is bántották, őt sem fogadták be, a hajszíne szúrta a szemüket, mert nagyon szőke, pigmenthiányos, a rossz géneim miatt. A késes eset után már az udvarra se mentünk ki, a kábítószerezések odaszoktak a portánk elé, hiába szóltam, hogy menjenek el innen, megfenyegettek, hívták Gáspárt is verekedni, de nem engedtem ki, mert a múltja miatt egyből elvitték volna a rendőrök. Gáspár leszögezte, hogy ő innen el nem mozdul, nemhiába építette fel a házat, de én, ha nem romlik meg a házasságunk, akkor is eljövök.

Azt, hogy olyan környezetbe kerüljön valaki, mint én az anyaotthonban, nem kívánnám senkinek. Reméltem, hogy jobb lesz, de ugyanolyan emberekkel voltam összezárva, mint Lyukóban. Hiába mentem el, nem változott semmi. Ha Lyukóban kimentem az udvarra, láttam a kapunknál kábítózó drogosokat, itt meg, ha kinéztem az ablakon, ugyanez a látvány fogadott, mert az anyaotthonnál volt a gyivi is. Olyan nők laktak itt, akik csak azért szültek, hogy pénzt kapjanak. Egyszer megfenyegettek egy anyukát, hogy elveszik tőle mind a négy gyermekét, az meg tudod, mit mondott? Nem baj, felelte, legalább felszabadulok. Lyukóban a sok kötekedés nem tetszett, meg a tetű, mikor mentem haza a 16-ossal, és néztem az előttem ülő tarkóját, láttam, szaladgálnak a hajában a tetvek. Az anyaotthonban ugyanez. Mindig megjelent egy anyuka, akinek tíz gyereke volt, és az egyik hajában biztos mászkáltak bogarak. A végén ki sem mozdultunk a szobából, négy fal közé menekültünk, ahogyan Lyukóban.

És most itt vagyunk, Diósgyőrben. Decembertől, addig, egy éven keresztül az anyaotthonban voltunk. Novemberben a kis Gáspár beteg lett, este nagyon rosszul volt, bevitettem a kórházba, ahol egyből infúzióra kötötték. Az ágya mellett ültem hajnalig, mikor hirtelen rosszul lett jött rám. Lefeküdtem kis Gáspár mellé, mert úgy éreztem, ennyi volt. Egyszer csak hallom, kiabál a nővér, szálljak le az ágyról, mert az nem számomra van iderakva. Szinte kidobott a kórházból! Visszagyalogoltam az otthonba, háromra értem oda, de hiába csengettem, a portás és a biztonsági őr aludt, még közel is dobáltam az ablakot, de nem nyitottak ajtót. Négy óra volt, mikor végre beengedtek, a portás ordított, hogy hol a fenébe csámborogtam. Olyan ideges lettem, hogy nem tudtam lehunyni a szemem, reggel mentem dolgozni, utána kis Gáspárhoz a kórházba, két napig ébren voltam. Nem túrtem már, hogy így bánjanak velünk, kértem pénzt a nagyfiamtól, és kivitettem ezt az albérletet. Ő is nagyon aranyos gyerek, mindig segít, de nem élősködhetek a saját gyerekemen! Huszonöt éves, még vár rá az egész élet, nem lehetek a terhére. Ő az apjával él. Eleinte velem meg Gáspárral lakott, de elengedtem, az apjára bízam. Nem akartam, hogy Lyukóban nőjön fel. Kis Gáspár már oda született, őt muszáj volt ott nevelni, de ha adhatnék neki egy esélyt, úgy, ahogyan Petit, habozás nélkül elengedném.

Hála istennek, a Málta után egyből találtam munkát közmunkásként: 54 000 a keresetem, meg is tudom mutatni papíron, most kértem ki a kereseti igazolást, kellett a közgyógyomhoz. Rengeteg gyógyszer szedek, a szemcseppem például 2500 forint hetente, meg se tudnám venni a saját keresetemből. Zöldhályog van mindkét szememen. Nem lehet műteni. És egyre rosszabbul látok. Pedig nem is dohányzok, nem iszok, semmi káros szenvedélyem nincs. Rájöttem, hogy ez nem attól függ, vigyáz-e magára az ember. Szarok a génjeim, ez az igazság. És a kisfiam örökölte a betegségeimet. A zöldhályogon kívül arcidegbénulásom van, nem mozog az egyik arcom, mert le van bénulva az ötös meg a hetes idegszál az agyamban. Mosolyogni sem tudok. Magas a vérnyomásom, strómám van, kilenc darab a nyakamban. Voltunk már Debrecenbe is, hogy vizsgálják ki, mi ez a betegség, de semmit sem tudtak mondani. A tulajdonos minden hónap tizedikén idejön, és elvisz tőlem 64 000 forintot, ennyibe kerül az albérlet a rezsivel. Itt vagyok 53 évesen, és nincsen semmim, nézz körül, csak ez az ágy az enyém,

ez is adomány. Itt minden a tulajdonosé, a szekrénytől kezdve az utolsó kanálig. Elveszítettem mindent, csak azért, mert bekerültem arra a nyomortelepre.

Szóval most dolgozom, portás vagyok. Mellette, hétvégén, piacolni megyek, ruhákat árulok, de mostanra mindenemet eladtam, még a sajátjaimat is kiraktam. Gondban vagyok, mert nem tudok árut beszerezni. Eddig a turkálóba jártam, onnan vettem meg a készletemet. Ami ott van, azt érdemes lenne lefilmezni! Mikor kinyit a turkáló, gyorsan be kell rohanni, és összekapkodni, amit tudsz. Mostanában már oda se megyek, mert egy pár cipőért képesek megölni egymást az emberek. Az üzlet kilenckor nyit, de sokan már éjjel kettőkor az ajtó előtt állnak, télen is, mert aki az első, az tudja begyűjteni a legtöbbet. Már nem harcolok velük. Elfáradtam. Néha alig bírok felkelni, de nem tehetem meg, hogy fekszek. A nagyobb fiam már a saját lábán áll, de a kicsiről gondoskodni kell. Ameddig ő elvégzi az iskolát, nem hagyhatom magam. Sokat hiányzik, mert beteges, de így is 4,5 felett van az átlaga, egyetemre is szeretném majd küldeni, mert én is azzal rontottam el, hogy nem tanultam. Csak valami jól fizető munkám lenne, akkor aludni is tudnék. Megnyugodnék, hogy majd csak lesz valahogy. Régóta nem aludtam. Remeg a gyomrom éjszaka. De ha forgolódom is hajnalig, utána felkelek, és bemegegyek a munkahelyemre. Muszáj.

Petőcz András

Gondolat, mindennap

Állandósult hiány. A fájdalom
a torokban, a kedvetlenség.

*A költő néz maga elé. Nem mozdul.
A vers nem születik meg. Az idő nem
változik. Az idő és a tér, soha.*

*A macska, valami Kastélyban, puhán.
A költő nincs ott. Nem létezik ugyanaz
az időpont, ugyanaz a tér szintén: nem.*

*Valami beborít, mondja a költő. Letakar
valami, mondja. Ami elmúlt, az nincs.
Visszahozni lehetetlen, nincs ahhoz akarat.*

A hiány állandósult. A torokban ott
a fájdalom, ott a kedvetlenség.

*A macska körbejár a Kastély nagytermében,
miként az óra mutatója a falon. Plüsstakaró
mindenfelé. A karosszéken, meg az ágyon.*

*Végül a macska eltűnik. Eltűnik mindenféle
térből, mindenféle időből. Nincs már sehol.
A költő tétlen. Mint akinek rengeteg a dolga.*

*Felpörög a mozdulatlanság. Mint amikor
mozdulatlan testben felpörög a szív.
Lecsendesíteni nem lehet, reménytelen.*

Állandósult, ami állandósult. A torokban
valami fájdalom. Szomorúság.

*A költő a Kastélyban, oly módon, mintha.
Mintha lenne még valami, ami nincs.
Csak a hiány van. Csak az üresség.*

*Aki elmege, az elmege. Aki nincs jelen,
az már nincs jelen soha többé. Semmilyen
erő nem hozza vissza azt, ami elmúlt.*

*A macska valami háztetőn sétálgat éppen.
Talán a holdfényben sütkeznek éjszakánként.
A költő a Kastély ablakából figyel.*

*Állandósult hiány. A fájdalom
a torokban, a kedvetlenség.*

Minden mozdulatlan

*Mozdulatlan, aki mozdulatlan,
fekszik az ágyán, néz maga elé.*

*Nem jön el senki. Nem üzen senki,
és nem szólal meg körülötted, aki
megszólalhatna akkor, amikor várod.*

*Kettős a játék. Te sem szólítasz meg
senkit, nem teszel gesztusokat, nézed
magad körül a világot, mozdulatlan.*

*Üresség van. Nem történik semmi.
Csak a hűvösség létezik, az idő,
meg a bezárt ajtó, ami megvéd.*

*Aki mozdulatlan, az néz maga elé,
fekszik az ágyán, tekintete üres.*

*Elmúlik, persze, minden, ez nem
kérdés egy pillanatra sem, nincs
alternatíva. Lesz majd a csend.*

*A költő titokban azt reméli, hogy
valamikor majd újra a Kastély falai
között, ha egyszer, ha mégis.*

*Nincs megegyezés. Az energia
másképpen alakul. Nincsenek
pozitív, megnyugtató gesztusok.*

*Néz maga elé, aki fekszik az ágyán.
Mozdulatlanul, üres tekintettel.*

*A Kastély üres. A költő az egyik
eldugott toronyszobában, senki
nem tudja, pontosan merre, senki*

*nem tudja, pontosan hogyan, és
pontosan miként is: csak annyi
a biztos, hogy valahol, valamiképpen.*

*Üres a Kastély. De tudjuk, hogy
ott van a költő, és talán érzékeli is,
hogy éppen mi zajlik körülötte.*

*Mozdulatlan, aki mozdulatlan,
fekszik az ágyán, néz maga elé.*

Péter Márta

kérdés

*képernyő
hullámzó tömegben
felbukkan, egy
arc tűnik elő
megismered?
kérdzi a hang
mögöttem (nem
tudom, kié). a
képen a
láma
aki
ezekilencszáz-
nyolcvankettőben
nézett rám a
gandanban
és bele-
haltam*

(azóta megszülettem)

(1997. június)

posta

*sok-sok
fehér
boríték*

(2001. november 9.)

éjszakai kert

*éjszakai kert
sok növényvel, fával
inkább mintha erdő
volna. valaki még velem
a hátamon, de súlytalan.
egy fémlap a kezemben
ha sugara valami állatot
rejt elő, láthatom őt is, de
a fény, e valaminek fénye
nem erős, bántó se
talán csak szürkén
dereng, ahogy benne
a futó vadak –
aztán fölemelkedünk
a táj fölé*

(1997. július 30.)

füzet

*valaki egy könyvet
ad kezembe
nem tudom, a
versek alkotója-e
az egyik darabban
látom a nevem
azt hiszem,
az övét is, de a
a sorok
közt fordítva
fejjel lefelé
és jobbról balra
írva*

*(lehet, hogy egyszer
megkerül az
elveszett
füzet –
cyprián
füzete)*

(2002. november 26.)

művelet

*anyu a fogászaton
ül egy székben
az orvos
valami furá nagy
eszközzel (fűrész
talán?) demonstrációs
táncot jár. megré-
mülök, nem akarom
hagyni a beavatkozást
de anyám mondja
kellett! szokatlan
(test)helyzetben
vért is vesznek
tőle, sokat, mintha
lecsapolnák, ám ő
ír, nem figyel a
műveletre.*

*(vérét veszik éppen
de nem figyel rá
nem figyel magára
életpillanata leg-
fontosabbjára
talán jövődő
halálára*

*valami önrontó
-büntető készítés
rajzolta benn' a
halvány mártírt
életszenvet
édes halott
anyukám
ma értem
élted
árát)*

(2005. április 3.)

lábbeli

*ülök a
szabadban
levegősen
kis plédemre
rálép egy figura
furcsállom, zavar is
az alacsony ember-
fiú közelsége.
aztán egy másik kép-
ben mintha ugyanót
látnám, de már nem
több egy méternél
pici lábai egyikén
szokott cipő
a másikon
ortopéd lábbeli.
a szerelmet kereste
de valakik el
akarják
vinni*

*(bal-eset,
aztán műtétek
sora, míg lába
halálig rövidült, s
közben az életét
kereste – a fiú
bátyám volt)*

(2000. december 7.)

múltrepülő

*egy villanás csak
a repülő,
ahogy
velem zuhan,
zuhan
velem a végbe*

(az álomban is
múltként
látom a
képet
a gépet,
látom a
múltamat
akkori jelent)

(2007. január 17.)

nagykerék

lángoló nagykerék
vonul az égen
(balról jobbra)
sokemeletű
házak mögött
látni. mi
egy folyóban
fürdőzünk
sekély a víz
és sokan
vagyunk
figyeljük a
rendkívüli
látványt
aztán az izzó
(már csak izzó)
kerék feltűnik
a vízben is, mintha
kisebb lenne, és
sodrás szerint
halad. fiam
másokkal együtt
oltja, csillapítja
a szerkezet
izzását. végül
üszkös füstölgés
marad a tűzből
talán itt-ott fel-
parázslík még
a fa.

*(egy nyomasztó
lehetőség meg-
szelidül, de
ezért sokan
„oltanak”)*

(2001. december 5.)

lépcső

*keskeny lépcsőn
megyek, egyen-
súlyozok lefelé
nem könnyű
nincs korlát, a
lépcsőn nincs
mit megragadni
csak úr van
nagy tér*

*(bizonytalan volt
az élet akkor
úr és üresség
tudatlan tudása)*

(2001. október 3.)

kötél

*egyszál valamin
függök
fejjel lefelé
talán kötél a
semmiből
kötél a
semmiben
iszonyú térben
alattam vagy
ötven méter
sándor hangját
hallom (de*

*nem látom őt)
azt mondja, hogy
tarts ki, de segíteni
nem tud, s azt sem
tudja, meddig
kellene
kitartanom*

*fárasztó
bizonytalan
állapot*

*(és
három
hónap
múlva ment
is, vége volt.
hát vele addig
kellett ki-
tartanom)*

(2003. február 11.)

Szörényi László

A Daliás idők változatai mint nem a Toldi szerelméhez vezető eposzi kísérletek

Nehéz volt megfogalmazni ezt a címet, hogy egyrészt tényleg kifejezze azt, amiről szeretnék beszélni, másrészt menekülési utat is hagyjon nekem, ha kiderül, hogy mégsem tudok róla kellő meggyőző erővel beszélni. Ugyanis a *Toldi szerelme* éppen nem könnyű dió. Noha több balettszínháznyi diótörő is próbálkozott már a feltörésével.

Nézzük először is a végső alak, tehát a *Toldi szerelme* jeligéjét, amely – mint közismert – Ilosvai Selymes Péter *Toldijának* a latin mottója:

„*Quid dammosa juvat sine causa bella cieri?
Tutius est regnis perpete pace frui.*”¹

(„Mit használ ok nélkül kártékony háborúkat indítani? Sokkal biztosabb, ha az országok örökös békében virulnak.”)

Mindent megpróbáltam évekig, hogy megtaláljam az eredetijét, mert föltételeztem, hogy Ilosvai is szedte valahonnan. Ez azonban nem sikerült; az összes szóba jöhető közmondás- vagy jelesmondás-gyűjtemény cserbenhagy. Azután jött az internet: ebben a formában, tehát disztichonként ott sem található, fő elemei azonban külön-külön megvannak! Az első egy nagyon fontos Cicero-idézet, amelyet Sevillai Szent Izidor őrzött meg, és a *De re publica* egyik töredéke. Így hangzik: „*illa iniusta bella sunt que sunt sine causa suscepta, nam extra »quam« ulciscendi aut propulsandorum hostium causa bellum geri iustum nullum potest ... Nullum bellum justum habetur nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus.*”² Magyarul így hangzik: „Az igazságtalan háborúk azok, amelyek indítására ok nélkül kerül sor. Igazságos háborút ugyanis csak akkor lehet viselni, ha sérelem megbosszulásáról vagy az ellenség elűzéséről van szó. Egyetlenegy háború sem minősül igazságosnak, kivéve, ha előre bejelentették, megüzenték, vagy pedig a tulajdon visszaszerzésére irányul (Isid. etym. XVIII. 1. 2–3.).”³

Szállóigévé azonban föltehetőleg Grotius tette a cicerói érvelés lényegét, mert ő *A háború és a béke jogáról* címmel írott alapművében (1625) így ír: „*Causa justa belli suscipiendi nulla*

1 Arany János, *Toldi szerelme, A Daliás idők első és második dolgozata*, s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1953, 6.

2 M. Tullii Ciceronis *De re publica, De legibus, Cato Maiore de Senectute, Laelius de amicitia*, ed. J. G. F. Powell, Oxford, Oxford University Press, 2006, 107, 25. töredék.

3 Cicero, *Az állam*, ford., bev., jegyz. Hamza Gábor, a *Somnium Scipionis* fordította Havas László. Második, változatlan lenyomat, Bp., Akadémiai, 2002, 164.

esse alia potest, nisi injuria."⁴ Magyarul: „Háború indításának semmi más igazságos oka nem lehet, csakis az igazságtalanság.”⁵

Ami viszont az Ilosvai-féle disztichon második sorában található ellentétet, vagyis a békéről szóló kifejezést illeti, azt megtalálhatjuk 16–17. századi szövegekben, így például a kölni dóm egy kanonokjának, Albrecht Halbreniusnak 1534-ből származó sírfeliratán⁶, illetve egy 17. századi svájci allegorikus kertészettani versgyűjtemény, avagy füveskönyv, egyik darabjában. Az első, a sírfelirat ugyanis így kezdődik:

*„Quisquis est, in requiem si vis intrare beatam
Atque ita cum Christo perpete pace frui”
(Magyarul: „Bárki is vagy, aki a boldog nyugalomba akarsz eljutni,
és így Krisztussal együtt örök békét élvezni.”)*

A másik viszont már egy országra, ez esetben Svájcra alkalmazza az örök békét, megjegyzi ugyanis, hogy körbe-körbe az ő országa körül dühöngő háború pusztít el minden egyes rögöt, és ezen belül természetesen minden kertet is, legyen az gyümölcsös, szőlő vagy veteményes; nekik mégis érdemes saját kertjeiket művelni, mert Isten ezzel a körben lángoló, de csak az idegenekre vonatkozó pusztítással akarja megmutatni, hogy mennyire szereti Svájcot. Az idézett, diplomáciatörténetileg ma is érvényes két sor így hangzik:

*„Accipe: nempe DEI sic claret gratia, nostram
Qui facit Helvetiam perpete pace frui”⁷
(Magyarul: „Fogadd el, ugyanis Isten kegyelmessége így fényes-
kedik, az övé, aki megcselekszi azt, hogy Svájc örök békességnek
örvendjen.”)⁸*

Összegezve annyit mondhatunk Arany szándékáról, hogy ő, aki mindig a lehető legvégső határig ragaszkodik a felhasznált források pontos jelzéséhez és idézéséhez, azért választotta az Ilosvai Selymes *Toldi*-jeligét a trilógia végleges, középső részének, azaz a *Toldi szerelmének* az élére, mert utal arra a fő gondolatra, amelyet véleménye szerint az olvasóban keltenie kell a művének.

Engedjenek meg egy rövid közbevetett megjegyzést. Barta János jegyzetéből tudjuk, hogy Voinovich Géza a kritikai kiadás vonatkozó kötetét már nem tudta befejezni, hiszen munka közben hunyt el. A felelős szerkesztő, Keresztury Dezső azonban úgy döntött, hogy az MTA megbízásából Voinovich gépelt és kéziratos jegyzetei alapján a nyomdai kéziratot Barta János állítsa össze.⁹ Ő pótolta is – amennyire lehetséges – a hézagokat, ám arra természetesen nem vállalkozhatott, hogy lényegi kiegészítéseket is eszközözzön. Ezért kell a kötet használatakor lépten-nyomon visszanyúlni Voinovich háromkötetes Arany-

4 Hugo Grotius, *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres, in Quibus jus Naturae & Gentium, item Juris Publici praecepta explicantur*, Washington, Carnegie Institution, 1913. (Az első kiadás hasonmása.) II. 1, 1, 3.

5 Vö. Hugo Grotius, *A háború és a béke jogáról*, I–II., ford. Haraszi György, Brósz Róbert, Diósi György, Muraközy Gyula, Bp., Kossuth Nyomda Rt. Pallas Stúdiója–Attraktor Kft., 1999, II. könyv, 1. fejezet, I. 2–3., 160–161.

6 Albrecht Engelbert d’Hame, *Historische Beschreibung der Erz-Domkirche zu Köln am Rhein*, Köln, 1821, 85.

7 Daniel Rhagorius, *Pflanz-Gart [...]*, Bern, Stephan Schmid, 1639, 148.

8 Vö. Karinthy az Így írtok tiből, a Szabolcska-paródia végéről: „Kicsi kunyhó, szerető sziv, / Messze égbolt, tiszta, kék – / Fulladjon meg Ady Endre / Lehetőleg máma még.”

9 Arany, *i. m.*, 431.

életrajzához is, ahol jó pár utalás részletesebben van kifejtve, mint a kritikai kiadásban. Ez vonatkozik természetesen a *Daliás időknék* és magának a *Toldi szerelmének* a forrásait érintő megjegyzésekre is.

Azt például Voinovich igen helyesen megjegyzi, hogy Arany a Zách Klára-történethez részletesen felhasználta Szalay László *Magyarország történetének* második kötetét. Ezt az utalást Voinovich azonban nem a *Toldi szerelmének* és a *Daliás időknék* szentelt ötödik kötetben teszi, hanem a kritikai kiadássorozat első kötetében, ahol a kisebb költemények találhatók, és ezek sorában természetesen az először 1855-ben megjelent *Zách Klára* is. Azonfelül, hogy ezt megjegyzi, és ráadásul természetesen hivatkozva Zlinszky Aladár Arany balladaforrásairól írott ItK-beli tanulmányára (1900), az már nem látszik, hogy felhasználta volna Szalay vonatkozó művének teljes szövegkörnyezetét is, amely pedig véleményem szerint, hallatlanul fontos az Arany-féle koncepció kialakításában. Szalay ugyanis nem csupán Róbert Károly korában, 1330-nál tárgyalja a gyászos eseményt, hanem viszsza- az egészre mint valamifajta az Anjou-házra nehezedő történelmi átokra Nagy Lajos halála után is, ahol összefoglalólag méltatja a király érdemeit. Ezt most kissé hosszabban szeretném idézni, mivel az Aranyra vonatkozatható kontextus reveláló.

„Lajost nagynak nevezték őseink 's az utódok nem vonták meg tőle e' nevet, melylyel őt egy nemzet' hálája feldicsőítette. Királyaink közül István és László, a' védszentek után őt szokta említeni még ma is a' nép, 's minden magasztalásnál többet mond, hogy nevét a' Mátyásé sem volt képes elfeledtetni az ősz magyarral.

Országálása alatt nagyságának tetőpontját érte el a' birodalom. Határai a' balti tengertől a' feketéig 's innen az Adriáig terjedtek, tíz ország tartozott a' magyar koronához. Lajos nagy volt a' háborúban, és nagy a' béke' műveiben. Birodalmának magva, a' magyar föld, boldog nép' hazája vala, elégedetlenségnek, lázadásnak negyven év' lefolyása alatt semmi nyoma. Pedig ő fia volt Károlynak, ki a' nemzet' bizalmatlanságára keménységgel válaszolt, és sarjadéka egy családnak, melly csak női ágon volt magyar. De Lajos egynek érezte magát a' fajjal, melly őt uralta, 's mellynek fiai a' Laczfyak, a' Konthok, a' Garák nagyságának alapját vetették; Lajos szerette a' magyart, 's a' magyar letörölte emlékezetének tábláiról a' véres nyomokat, mellyeket a' Zácsok' boldogtalan vége ott hágy vala.

Lajos, mint ember és mint fejedelem, egyiránt tiszta jellemmel birt. E' tekintetben sem mérközhetett vele senki, korának fejedelmei közül. A' boszú, mellyet a' huszonkét éves ifjú testvérének haláláért Aversában vett, életének legsötétebb pontja; de ő hitte, 's talán oka volt hinnie, hogy durazzoi Károly, ha bár nem állott közvetlen viszonyban Endre' meggyilkolásával, még is öszves eljárása által, 's nem akaratlanul, előidézte, megfogantatta a' bűnt. 'S mind e' mellett a' későbbi években egész súlyával nehezedett szívére a' boszú művének emléke. Ekkor durazzoi Károly' testvérének fiát magához hozatta, udvaránál neveltette, Dalmátiát, mellyet szintűgy szerzeményének nézhetett, mint hajdan Kálmán, 's mellyet szeretett, mint saját műveinket szoktuk szeretni, gondjaira bízta, 's midőn már-már oka volt attól tartania, hogy házassága gyermektelen fog maradni, a' nápolyi anjouk közül őt szemelte ki utódaul. A' terv létesületlen maradt, mert hitvesétől utóbb három gyermeke született, – fiú, fájdalom, nem volt közöttök – de ekkor Károly néki köszönhetette, hogy Nápoly' királyi székére jutott.¹⁰

Természetesen a fentebbi zárófejezetben olvasható jellemzésnek megtaláljuk előzményét a Zách Klára-történet elbeszélésénél is¹¹, és ott olvasható az a híres, Dlugosztól származó megállapítás is, hogy a gyalázatos családirtás hogyan vonta Isten átkát a hazára:

„Magyarország' nagyjai – írja Dlugoss – hiszik és vallják, hogy azon naptól fogva, mellyen e' gonosztett nálók elkövettetett, a' jószerencse búcsút mondott nekik 's országuknak, és végtelen

10 Szalay László, *Magyarország története, Második kötet*, Lipcse, Geibel Károly, 1852. 250–251.

11 Szalay, *i. m.*, 155–158.

gyász borult rájuk. 'S ha olvassuk, milly szerencsétlenség érte Károlyt 's vele a' nemzetet röviddel e' mérsárlás után, csakugyan hajlandók vagyunk himni, hogy Isten' keze nehezedett az országra."¹²

Az első példa, amelyet Dlugosz is és más külföldi, de magyar történetírók is hoznak bizonyítékul arra, hogy Isten valóban lesújtott, az épp egy háború, amelyet ok nélkül indított Károly egyik balkáni vazallusa, Bazarád vajda ellen, amely háborúban maga is majdnem odaveszett. Tehát érthető, hogy Arany amikor véglegesítette a trilógia középső részét, akkor még érvényben lévőnek, és ezért költőileg is felhasználhatónak tartotta azt az átkot, amely Zách Klára miatt zúdult a királyi házra és Magyarországra, holott az első változatban, amikor beilleszti a készülő eposz vagy verses regény szövetébe a balladát, még csupán Erzsébet anyakirálynő rettenetes lelkiismeret-furdalását és éjszakai rémlátásait akarta illusztrálni a rémtörténet felidézésével. Ugyanis az a „nóta”, tudniillik a Zách Klaráé, amely majd a *Toldi szerelmében* tábornótól iszogatós közben hangzik el, és így informálja az álruhában ólálkodó királyt, hogy mit is vél róla vagy családjáról saját hadnépe, itt még látomásorozatként, mint a királyné rémálma vetül elénk! Ott majd zene, már húsz éve az, közli szerényen Arany, itt még látomás, mondhatni festménysorozat.

„27

Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek,
Hófehér viaszból éjjel-nappal égnek,
És a nagy harangok virradattul estig
S tornyok falait szinte megrepesztik;
Vége-hossza nincsen a gyászos menetnek;
Mindennap, azt vélnéd, egy királyt temetnek,
Mondatik mindennap búsan zengő mise –
Annyi drága pompát nem látott senki se!

28

Maga a királyné, földig gyászruhába'
Mindennap misére megy a kápolnába,
Mely a paloták közt áll vala középen,
Remekül építve a várhegy tövében.
Koldusok, szegények, fölemelt süveggel,
Gyülekeztek oda minden áldott reggel;
A királyné pedig alamizsnát osztja, –
Utána a sok pénzt három leány hozta.

30

Másson sem sajnálta ugyan ő felsége
Adakozni bőven, Isten-dicsőségre:

De most adományit kétszerezve adja,

12 Uo., 158. – A lengyel történetíró latin szövegét, a merényletről és a megtorlásról szóló egész szöveggörnyezettel együtt ld. Ioannis Dlugossi, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber nonus, Textum recensuit et moderavit Danuta Turkowska, Adjutrice Maria Kowalczyk, Commentarium confecit Christina Peradzka, Varsaviae, Pańswove Wydawnictwo Naukowe, 1978, 149–152.* – Érdekesnek tartom, hogy egy másik lengyel forrás, az úgynevezett *Rocznik Traski* semmit sem tud Kázmér és Erzsébet bűnéről, illetve kerítői szerepéről. Vö. *Monumenta Poloniae Historica: Pomniki dziejowe Polski*, wydał August Bielowski, II, Lwów, 1872, 854. – Arany halála után elsőként Pór Antal foglalkozott a Zách-féle merénylettel, és ő az akkor elérhető összes forrás birtokában úgy látta, hogy Klára halálát nem Kázmér bujasága és Erzsébet cinkossága okozta, hiszen erről először csak későbbi és pletykaszintű források számolnak be. Ld. Pór Antal, Schönherr Gyula, *Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439)* (A Magyar Nemzet Története, szerk. Szilágyi Sándor, III.), Bp., Athenaeum, 1895, 76–84.

Hogy istennél inkább légyen foganatja.
Klastrom emelkedik, fényes templom épül;
Ne kíméljék, ugymond; telik az övébűl,
Jut belőle minden papnak és barátnak;
Az Isten szolgálói szűk időt nem látnak.

31

De mikor bevonul éji rejtekébe,
Nem hagyja nyugodni véres multak képe:
Ősz férfi vonaglik ágykárpitja megett
S haldokolva hörgi: »gyermekért gyermeket!«
Zács Felicián az; követi családjá,
Őket hosszú sorral a királyné látja;
Szomorú az eset, miről egy időben
Így zendült az ének lantban, hegedőben:
[Zács Klára nótája]

32

Ily szomorú eset a Feliciáné; –
E miatt nem nyugszik Erzsébet királyné,
Hogy szörnyű halált halt kedves fia Endre:
Csak egyéb csapás is ne követné rendre!
De Lajos – ártatlan imez átkos tettben –
Vala bosszuálló kemény készülétkben;
A nemesség is már dandárjait hozta,
Ezrivel, vagy amint fel volt rájuk osztva.”¹³

Voinovich idézi ugyan Długoszt, a Szilágyi Istvántól Arany számára 1850 decemberében elküldött Fesslert is a visegrádi merényletről és következményeiről, valamint az apparátusban idéz a hol *Toldiána*, hol *Pro memoria* néven emlegetett Arany-féle jegyzetgyűjteményből, amely teljes egészében a mai napig nem jelent meg, és amelynek pontos és alapos kiadása a most folyó új kritikai kiadás egyik szép feladata lesz. Azzal azonban egyáltalán nem lehet egyetérteni, ahogyan a végén hatalmas epikai felfogásnak minősíti ugyan Arany döntését, aki a Długosz-féle isteni büntetés–istenítélet-koncepciót összeegyeztethetőnek tartotta mind az antik görög-római fátummal, mind a Biblia felfogásával, mégis úgy véli, hogy Arany később elhagyta az egészet, „csak a Zách-eset emlékében, meg Erzsébet özvegy királynő büntudatában maradt meg”.¹⁴ Szerintem ugyanis Arany azért helyezte a Miklós és Piroska közötti szerelem kibontakozásának idejére Erzsébet rémálmát, hogy ezzel jellemezze a királynőt, akitől Miklós anyja védelmet és kegyelmet remél ismét bujdosóvá züllött fiának. Később azonban, amikor a *Toldi szerelmébe* illesztette mint az álnevű és álruhás Szeredai, azaz egy Zách-leszármazott dalát, akkor ez éppen azt célozza, hogy világossá tegye: a *Toldi szerelmének* két főhőse van, Miklós mellett Lajos is!

Miért hagyta meg a *Daliás idők* első és második változatában is véglegesített Első éneket mintegy két és fél versszak megváltoztatásával, illetve betoldásával Arany a *Toldi szerelme* számára is?! Azért, mert itt nem a népmesei jelleg, és főleg nem az idill az izgalmas, amit szeretni szoktak benne az elemzők, hanem a végzetes, bűnt és halált termő kaland, amelyben Lajos játssza a jó királyt, találkozik egy vidéki, duzzogó ellenzékivel, aki persze elfogadja az új uralmat, ha az biztosítja neki a család további jövőjét egyetlen leánya fiúsítása

13 Arany, *i. m.*, 400–404.

14 Arany, *i. m.*, 435–436.

révén; Lajos pedig nem igazi népmesei király, hanem mintegy álcázott titkosrendőr, aki politikailag vizsgálhatja Rozgonyit, amikor arra biztatja, hogy csak szidja neki, az ellopott lovát kereső kismesnek, nyugodtan az uralkodót. Majd persze megtetszik neki a leány, mert ő is csak Anjou, ha nem is akkora természetű (vö. *Pázmán lovag*), mint kedves édesapja volt a maga négy, avagy öt feleségével, törvénytelen fiú- és leánygyermekével, valamint gáláns kalandjaival, amiket főleg Temesváron folytatott, mert az nem olyan feltűnő. De hát neki mégis valami királylányt kéne majd feleségül vennie, ezért Piroskával rögtön Toldi Miklóson akar segíteni, aki eddig még nem akadt horogra. (Később, a tábornoknál, szintén álruhában hallgatózik Lajos; egy király nem lehet szegénylős, ha a hatalmáról van szó. Hiszen végül is Arany hallgatott Petőfíre, aki lebeszélte a felsőbbség tiszteletéről, amikor pedig csak szegény megvakult Wesselényinek akarta ajánlani a *Murány ostromát*, nem pedig mondjuk V. Ferdinándnak, de Sándor azt írta, hogy inkább ajánlja a báró úr lovászá-
nak vagy inasának, de úrnak soha!) Tehát én így értem Arany feltűnő gesztusát, aki ezt az Első éneket, az állítólagos idillit, úgy hagyja, ahogyan szánta már a legelső kidolgozóskor, amikor a tervvázlatban az Első énekhez ezt írta: „Az ovum, miből a mű kikel. Marad.”¹⁵ Léda tojásáról van szó természetesen, amelyből egy ikerpár kelt ki, Castor és Pollux. Görögül így hívták Lajost és Miklóst...

Ha végignézzük ezt a tervvázlatot, akkor találunk természetesen ebben is és a *Toldiána* más darabjaiban is olyan mozzanatok, amelyeket egyáltalán nem folytat a *Toldi szerelmében*, illetve amelyek furcsa átalakuláson mennek át. Ezeknek részletes kifejtésére azonban a jelenleg megadott helyen nincs időm, de természetesen egy későbbi változatban megírom. Egy példára szeretnék csak utalni: a *Daliás idők* első változatának tervében ugyanis szerepel egy tengeri tündérről egy szigeten folytatott szerelme Toldinak. A dolog egyértelmű: Ariostóban Alcina és Ruggiero varázsszigetéről van szó, amelyből egyébként természetesen Tasso Armidájának szigete is keletkezett. A *Toldi szerelmében* ennek már nyoma sincs, Miklós csupán a Szalonta környéki, mindenre kapható korhelyekkel és rosszlányokkal csap valami nagyobb vigasságot, de a mama ezeket is kifüstöli. Az viszont igaz, hogy a Hatodik ének végén, amikor mint egyszerű sírbrabló felébreszti a tetszhalott Piroskát, akkor nem menekülni akar tőle, hanem miután a halál és a feltámadás együttesen nekiajándékozták szerelmét, a mennybe akarja vinni anygalként:

„Jer velem!... elviszlek, angyalod¹⁶, a mennybe,
Örök új életre, boldog szerelembe!
Marađj a világnak ezután is halva:
Nekem élj egyedül, üdvem birodalma...”

15 Arany, *i. m.*, 435.

16 Természetesen így jó, így áll a kritikai kiadásban is; ám azóta egyre többen értik félre, vélik sajtóhibának és javítják ki. Legutoljára már így szerepelt, tehát „angyalom” formában, az *Arany-szótárban* is az „elvisz” szócikknél. Természetesen szegény most felébredt tetszhalott lány nem lehet angyal, mert akkor magától is föl tudna menni a mennybe. Hozzá kell külső segítség, mintegy őrangyal; Toldi ezt a szerepet ruhazza magára, mert hiszen betörésével, sírfeltörésével voltaképpen megmentette Piroška életét, és amit ígér neki, az az örök szerelem világa, amelyet természetesen lehet, bizonyos túlzással, mennynek nevezni. Minta gyanánt mindenképpen ott van Vörösmartyból a délszaki tündér és Hajna; utóélet gyanánt pedig mondjuk a *Csárdáskirálynő*: „Jaj, cica, eszem azt a csöpp kis szád, / Nélküled még a mennyország is fád, / Ha ülök is a mennybe’, / Te, cica, csak üzenj be, / Érted kiugrom, cicám.” Gábor Andor is olvasta Aranyt, miközben fordította a német librettót...

Persze Arany Ariostón kívül Vörösmartyt is olvasta (aki egyébként szintén olvasta Ariostót), ezért itt, azt hiszem, bizvást feltételezhetünk egy alapos intertextust, ha összevetjük a Zalán futásával, ahol a Délszaki tündér az első énekben el akarja vinni Hajnát a déltengeri mennyországba, majd pedig a hatodikban felébreszti a halálból, és ismét szerelmet vall, de a lány most is végleg visszautasítja.

*„Vagy mit ohajtasz még? Jer, az ég hajlékiba viszlek,
Mely kék szobrokon áll a déli határnak utóján
S a tele fényre jutó holddal van földve tetőül.”*

Arany – talán – meg akarta mutatni Vörösmartynak, hogy ő nem csak a vaskor nyelvén tud írni...

Kriskó János

„Bugac mindig is fontos volt, mert reprezentálni lehetett vele”

A kulturális örökség – Székelyné Kőrösi Ilona¹

– *A bugaci puszta és a bugaci pásztorélet nemzeti érték lett. Mikorra nyúlnak vissza a bugaci pásztorkodás gyökerei?*

– A bugaci pásztorkodás és Kecskemét kapcsolata elválaszthatatlan. Kecskemét sok évszázadon keresztül a Duna–Tisza közének legnagyobb folyamatosan lakott települése volt. Szerepe a tatárjárást követően még inkább felerősödött. Nyilvánvaló, hogy egy állattartásra, mezőgazdálkodásra berendezkedett városnak szüksége volt olyan területekre, ahol mindezeket hatékonyan művelni lehetett. Bugac azért különösen nevezetes, mert a XX., sőt a XXI. századig megmaradt a pásztorhagyománya és a pásztorkodás terepülő szolgáló, érintetlen pusztája. Igaz, mára már megújított funkciókkal, inkább rezervátum formában, elsősorban mint idegenforgalmi nevezetesség.

Bugac hosszú évszázadok óta Kecskeméhez tartozó puszta volt. Sokáig bérleményként, később már a város tulajdonaként. Egy szociográfus fogalmazta meg, hogy Kecskemét a maga gazdagságát, polgárosodó mivoltát, XX. századi sikeres útkeresését – értve alatta elsősorban a két világháború közötti időszakot – tulajdonképpen az úgynevezett gyarmatainak köszönhette. Ezek pedig a bugaci puszta és a tanyák voltak. A városhoz tartozó összes puszta közül – Pusztaszert és Szikrát is beleértve – Bugac volt a legnagyobb. És Bugac volt az, amely már a XIX. században is kitüntetett figyelmet kapott. A bugaci pusztán folyt a legnagyobb mérvű állattartás, méghozzá jól szervezett formában, hiszen a város gazdaságai is ott voltak: a városi ménes, a városi gulya, és mindaz, ami a város gazdálkodásához tartozott, ami a város saját jövedelmeit gyarapította. Mindehhez ott volt még a régi hagyományokkal rendelkező bugaci pásztortársadalom, amelyet jól ismerünk a néprajzi szakirodalomból, és amely éppoly reprezentánsa a magyar pásztoréletnek, mint amilyen a Debrecenhez tartozó Hortobágy pásztorélete. A Trianon utáni Magyarország két legjelentősebb pusztája vitathatatlanul az egymással vetekedő és vetélkedő Bugac és Hortobágy, amelyeknek nagyon fontos történeti, gazdasági, néprajzi értékei vannak, és meghatározó a jelentőségük a hazai művelődéstörténetben és a népművészetben is.

Sorozatunk a Földművelésügyi Minisztérium „Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása” program keretében készül. (A Szerk.)

1 Székelyné Kőrösi Ilona kecskeméti főmuzeológus, etnográfus.

– *Mikor ismerte fel a város a bugaci puszta idegenforgalmi jelentőségét?*
– A XIX. század végén, a XX. század elején és a két világháború között erős motivációt jelentett, hogy Kecskemétnek is van annyi értékes, az idegenforgalom számára is érdekes látnivalója Bugacon, mint a Hortobággal büszkélkedő Debrecennek. A gazdálkodás szempontjából már a XIX. század közepétől nagyon fontos szerepe volt Bugacnak a város életében, de kevésbé volt ismert, mint a millennium után. Az ezredéves kiállítást követően Bugac nevét felkapta a világ. Szerke az országban készültek az 1896-os eseményre, kiállításokat szerveztek, hogy minél több metszetben bemutathassák az ezeréves Magyarországot. A történeti emlékeket, a néprajzi értékeket, az akkor divattá váló népviseleteket, a népművészetet, a népelet tárgyi emlékeit.

Ennek a nagy előkészítő munkának volt egyik fontos szereplője a néprajztudós Herman Ottó, akit polihisztoriként tiszteltek a kortársai. Korántsem túlzó a megnevezés, tényleg nagyon tehetséges ember volt, hatalmas ismeretanyaggal és széles rátekintéssel az őt körülvevő világra. Erre az időszakra, az 1890-es évek elejére-közepére már hatalmas összefoglaló munkákat jelentetett meg a magyar népi kultúrából. Csak egyetlen példát említek, *A magyar halászat történetét*. Ez a munka nemcsak mint egykori, nagyon fontos gazdasági ágazatot és jövedelemforrást mutatta be a halászatot, hanem feltárta az eszköztárat, a szókincset, a nyelvkinset is, ami azért volt óriási jelentőségű, mert a korabeli nyelvállapot megismételhetetlen. Ha nem gyűjtik fel időben, ha egyszer elfelejtődik, már nem lehet rekonstruálni.

– *Herman Ottónak milyen szerepe volt a bugaci pásztorélet megismertetésében?*
– Herman Ottó ötlete volt, hogy be kéne mutatni a bugaci pásztorokodást az ezredéves kiállításon. Kada Elek polgármester még országgyűlési képviselő korában ismerkedett meg Herman Ottóval, és a millennium közeledtével meghívta őt Kecskemétre. Mint ahogyan meghívta Madarassy Lászlót is, aki a korszak kecskeméti származású, kiemelkedő néprajztudósa volt, a Kecskemét környéki pásztorélet kutatója. Munkássága úttörőnek számított, hiszen gyűjtőútjai során fényképezett is, ami a korban még ritkaságszámba ment. Kada Elek előrelátóan felkérte őt, hogy fényképezze le a Kecskemét környéki pásztorémlékeket. Herman Ottó eközben rohamléptekben elkezdte a bugaci pásztorélet tárgyi emlékeinek a felgyűjtését. Nagyon gyors gyűjtés volt, de nagyon hatásos, aminek óriási híre kelt.

Kada Elek sokat járt ki Bugacra. Jó kapcsolatban volt a muzeológus Szabó Kálmánnal, aki maga is a pásztorélet elkötelezett kutatója volt. Kada jól ismerte Bugacot, hiszen a város polgármestereként pontosan tisztában volt a puszta gazdasági jelentőségével. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy voltak olyan mozzanatok a bugaci pásztorok szokásaiban, amelyet egyes kutatók régi keleti elemként írtak le, például hogy a cserénnyel nyolchetenként vonultak odébb a pusztán a pásztorok, éppúgy, mint a nomád időkben. Kada Elek pontosan tudta, hogy mindezt nem a tradíció, hanem a város rendelete szabályozza, és az a célja és értelme, hogy az állatok egyenletesen trágyázzák a legelőt. Csak aki nem beszélt a polgármesterrel, annak erről nem volt tudomása.

Herman Ottó gyűjtésének köszönhetjük tehát, hogy a bugaci pásztorélet megjelenhetett az ezredéves kiállításon. A kiállítás konkrét emlékei a mai napig megtalálhatók a Néprajzi Múzeumban és a Katona József Múzeum adattárában is, sőt bizonyos darabok is megmaradtak az egykori kiállítási anyagból.

– *Mit állítottak ki?*
– Többek között fotókat és használati tárgyakat. Nagyon gazdag és különleges volt a tárgykultúrája a bugaci kintlakos tanyai embereknek és a pásztoroknak. A mindennapi

használati eszközök rendkívül egyszerűek, dísztelenek, egyfajta bölcs primitívséggel megalkotott, célszerű tárgyak voltak. Fontos feltétel volt, hogy az eszköz könnyen mozgatható legyen, ugyanúgy, ahogy a pásztorenyhely, és minden egyéb pásztorkellék, hiszen időről időre tovább kellett vándorolni a pusztában. Mégsem nomád pásztorkodás volt ez, inkább szilaj pásztorkodás, de még a nagy tekintélyű Madarassy László is nomádként említi 1912-ben megjelent könyvében, a „*Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon*” című munkájában. Ennek a külterjes életmódnak a tárgyai tehát szükségképpen nagyon könnyen mozgathatóak voltak. De azért születtek szinte műalkotásszámba menő darabok is a pásztorok keze alatt. Ilyenek voltak például a korabeli fakanalak, a kásakavaró kanalak, amelyek szerelmi ajándékként, szerelmi zálogként is kézen forogtak. Gyönyörű faragásokkal, tulipános és egyéb motívumokkal, férfi és női jelképekkel gazdagon díszítve. Vagy a szintén igényesen kidolgozott borotvatokok, amelyeket csali zárakkal láttak el, hogy a gyermekek ne tudják kinyitni őket. Vagy a kutyagerincnek nevezett, fából készült bográcstartó, aminek a csodájára jártak szépsége és praktikussága miatt is. Egyfajta bölcsesség, eredendő szépérzék, ízlés nyilvánult meg a pásztortársadalom tárgyalakító művészetében, a pásztorbotok vagy egyéb használati eszközök esetében is. Ezek a tárgyak szerepeltek a millenniumi kiállításon, de szerepeltek maguk a pásztorok is, viseletbe öltözöttek.

– *Milyen volt a tradicionális bugaci pásztorviselet?*

– A bugaci pásztorok ruházata az általános magyar pásztorviseletnek megfelelő volt, de jelentősen különbözött például a hortobágyitól, különösen a XX. századtól. Hortobágyon a kékfestő volt a ruházat alapja, Bugacon a fehér vászon bőgatya korbca húzva, a fehér bőujjú ing és a fekete posztómellény volt az általános. Rangjelző szerepe volt annak, hogy hány gomb volt például a pitykés lajbin. A bugaci pásztorviseletben ismeretlen a szűr, itt a suba volt divatban, a gyönyörűen hímezett suba, meg a ködmön. Ismerünk olyan bugaci történeteket például Szappanos Jolán *A nagy pusztán* című művéből, ahol egy ködmön árértéért lopni, rabolni sem voltak restek a fiatal emberek, csak hogy választottjuk kedvébe járjanak. Nagy értékű dolgok voltak ezek, még akkor is, ha ott volt a juhászok gondjaira bízva a subának vagy ködmönnek való alapanyag. Ezek a darabok nem a hétköznapi öltözet részei voltak. Természetes, hogy kinn a pusztán a dísztelen subát használták, időjárástól függően kifordítva vagy befordítva.

– *Mennyire volt tagolt ez a pásztortársadalom?*

– A XIX. század második felétől már nem beszélhetünk spontán pásztortársadalomról, nagyon is gazdagon rétegezett volt. Kecskemét város tisztviselője, a gazdasági tanácsnok irányítása alá tartozott az egész pusztá. Kint a területen volt egy pusztabíró, aki hivatalból felügyelte a pusztá összes ügyes-bajos dolgát. Őt a város bízta meg a feladattal. A pusztabíró felügyelete alá tartoztak a számadók, akik anyagilag is feleltek a rájuk bízott állatokért. El kellett számolniuk például az elhullott állatok bőrével. Külön számadója volt a csikósoknak, a juhászoknak és a gulyásoknak, a város állatainak és a legeltetési szezonra a gazdák által kiadott, úgynevezett szájbéres állatállományoknak. A számadók alatt helyezkedett el a pásztornép többi része, igen gazdagon rétegezett formában, az öregbojtártól a másod-, harmad-, negyed-, ötödbojtáron át a kisbojtárig, pontosan megszabott feladatkörrel. A ranglétrán feljebb állóknak felügyeleti jogosultságuk volt a hozzájuk beosztottak felett. A rangsort felülbírálni vagy figyelmen kívül hagyni nem lehetett. Minden szereplő mindig pontosan tudta a maga feladatát az őrzésben, a főzésben, a takarításban, az áttelepülésben, és ha megfeledezett volna róla, figyelmeztették rá a felettesei.

– *Mi jellemezte a pásztorok életmódját?*

– A pásztornép rideg életet élt, hiszen a feleségek vagy a menyasszonyok csak ritkán, hétvégeken mehettek ki a pusztába a tiszta ruhával és a heti élelemmel. Sokféle ember előfordult a pásztorok között. Volt, akinek a városban vagy más településen élt a családja, de voltak úgynevezett rideg legények is. Rideg legénynek számított, aki kint lakott, kint is telet a pusztán, és egyedülálló volt.

– *Mit főztek, hogyan táplálkoztak?*

– Ha most képzeletben odalépnénk egy cserényhez, akkor a felakasztott suba és az egyéb személyes holmik mellett ott találnánk a főzőedényeket és -eszközöket is. A pásztornép a szabadban főzött, bográcsban. Alapvető élelmiszerük volt a kása, a tarhonya, és természetesen a húsfélék, amiket sokféle formában fogyasztottak és tároltak a bugaci pásztorok. A legjobb volt természetesen a friss hús. Gondolhatnánk, hogy ehhez nagyon is könnyen hozzáfértek, hiszen ezerszámra őrizték a juhokat és a szarvasmarhákat. Csakhogy ezek az állatok mind valakinek a tulajdonai voltak, amivel a számadónak pontosan el kellett számolnia a szezon végén, így erősen korlátozott volt, hogy mikor ölhettek le egy-egy jószágot a saját használatukra. A bojtárokat betanították arra, hogy valahonnan „szörözni köll” húsnak való állatot. Ez hozzátartozott a pásztortalálathoz, és bocsánatos bűn volt, inkább virtusnak tekintették, mint lopásnak. Könnyebb volt húshoz jutni, ha egy állat megbetegedett vagy megsérült, de a bőrével akkor is pontosan el kellett számolni.

Kiválóan értettek a bugaci pásztorok például a szárított hús készítéséhez. A suba bőrére terítették ki száradni a jól lepirított pörköltet, és a napra bízták a többi. A nap konzerválta a húst, amit aztán zacskókba rakva, szellősen felaggattak a cserény falára. Ott álltak a cserény mellett a kétkerekű eleséges taligák is, amelyekben az otthonról hozott élelmet tárolták. Időnként megkapták a járandóságukat, amiben szintén lehetett élelmiszer, meg az asszonyok is hozták az utánpótlást, jellemzően minden hét végén, amikor a tiszta ruhát vitték a férjükhöz a pusztára. Szerényen, de igen jóízűen főztek a pásztorok, nagy volt a keletje a főztjüknek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a 30-as években, a pásztorkultusz fellendültével, a Hírös Hét idején, a város főterén cserényt állítottak a bugaci pásztorok. Bográcsokban főzték a híres pörköltet, és hatalmas sorokban álltak a városiak egy-egy adagért. De így volt ez már a millenniumi kiállítás idején a fővárosban is. Nem bonyolították túl az ételeiket, a legegyszerűbb módon készítették, kevés összetevőből, egyszerű eljárással, mégis nagyon ízletesen.

Nemcsak az ételek, maguk a pásztorok is nagyon népszerűek voltak ezeken a kivételes alkalmakon, az ezredéves kiállításon éppúgy, mint a Hírös Hét alkalmain. A legrangosabb pesti dámák elismerését is kivívták. Igaz, jól megtermett, szálfatermetű, jó kiállítású legényeket válogattak a bugaciak a kiállításokra, és sokszor nem is volt konfliktusmentes, hogy ki képviselhette a bugaci pásztortársadalmat a fővárosban vagy a Hírös Héten. A feljegyzések szerint nem volt semmi mesterkélta a viselkedésükben, a maguk természetességével hatottak és hódítottak.

– *Éltek-e betyárok a bugaci pusztán?*

– Tovább árnyalta a bugaci pásztoralétet a betyárok működése és az úgynevezett bugaci adó. A betyárok közül a Bogár családot, mindenekelőtt Bogár Imrét szokták emlegetni, aki a bugaci határban nőtt fel, és a földjeit mindig megkímélte. A bugaci adóról többféle leírás is van, ezek többsége ezt a különös adófajtát is a betyárok működéséhez köti. Ugyanakkor van nyoma annak is, hogy létezett egy olyan társaság, amely éppen a betyárok kártevéseitől védte meg az érintett gazdákat és számadókat ennek az adónak a

fejében. Megjelentek egy éjjel a számadónál, vagy egy gazda tanyáján, dicsérték a szép kolbászt, a gusztusos sonkákat, a szalonnát, majd felemlegették, hogy mennyi rablás történik a környéken, hogy milyen sok a betyár errefelé. Elértette a célzást a számadó is, a gazda is, jól megrakták a finomságokkal a kiküldött szekeret, és ezzel egy időre megvásárolták a nyugalmukat.

– *Kikből verbuválódtak a pásztorok?*

– Szabó Kálmán kutatásaiból az valószínűsíthető, hogy a bugaci pásztorok 30 százaléka, származási helye szerint, beérkező migráns volt. Főként szláv nyelvterületekről jöttek, a Felvidékről és a Délvidékről, ahogyan Szabó Kálmán nevezte, Rácországból. Kimondható, hogy a tősgyökeresnek hitt bugaci pásztorok egy jelentős hányada nem itt született, de később asszimilálódott, gyökeret eresztett itt, fontos bugaci famíliák alakultak belőlük. Erre a vérfrissítésre nyilvánvalóan szükség is volt, hogy elkerüljék a belterjes, csökkent közösség kialakulását.

– *A II. világháború megtizedelte a bugaci pásztorokat is. A ménest besorozták, a szarvasmarha-és juhállomány a katonák ételmezésére szolgált. Ráadásul a tanácsrendszer bevezetésekor Bugac önálló tanácsú település lett, Kecskemét korábbi fennhatósága megszűnt. Az a pásztorokodás, amely a 60-as évek második felében újraindult, mennyire tekinthető a korábbiak szerves folytatásának?*

– A XIX. század végén és a XX. század első felében az élet valóban úgy folyt a pusztán, mint ahogyan azt a millenniumi kiállításon bemutatták. A terület nagyon fontos volt Kecskemét számára, a városnak nagyon sokféle haszonvétele volt Bugacon. 1945, illetve 1950, a tanácsrendszer bevezetése után minden megváltozott. A pásztorokodást ma már leginkább az idegenforgalom kedvéért folytatják, nem vitatva, hogy a pusztai gyeperedeti állapotának megőrzésében is nélkülözhetetlen szerepe van a folyamatos legeltetésnek. A Rákosi-rezsim a tanyai életmódot is üldözte, ellehetetlenítette. Viszont rendszerektől, tanácselnököktől és polgármesterektől függetlenül Bugac mindig is fontos volt, mert reprezentálni lehetett vele. Vitte a hírünket a világban. Ide éppúgy ki lehetett vinni egy királyi párt, mint ahogyan egy párttitkárt. A mindenkori diplomáciában mindig jó szolgálatot tett egy-egy bugaci látogatás.

– *Mitől lett Bugac világhírű, hiszen puszták más országokban is van?*

– Már a 60-as években létrehozták a Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményt, amely időben megelőzte még a Szentendrei Skanzent is. A kecskeméti múzeum munkatársai – Gémes Balázs és társai – aktív résztvevői voltak a gyűjtemény kialakításának. A Bugaci Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény a város 600 éves jubileumára készült el. És Bugac természeti csoda is volt a kezdetektől fogva. Szinte minden adott volt benne, és maga a táj is gyönyörű. Megihlette a költőket-írókat, Orczy Lőrincet, Jókait, Petőfit, Móriczot, de a festőket is, Benyovszky Istvánt vagy Irányi Istvánt például. Volt valami rendkívüli varázsa már akkor is, amikor idegenforgalmi szempontból még nem volt ennyire felkapott. Hol lehetett még olyan délibábot, olyan kék égboltot, vagy olyan gyönyörű, csillagos eget látni, mint Bugacon? Sehol. Sokat segítettek a hírnév kiépítésében a természet közeli életet élő emberek is. Bölcs természetismeretük, az állat- és növényvilág életének és hasznainak aprólékos ismerete még a szakembereket is lenyűgözte.

Bugac ma az utolsó hírmondója annak a nagy pusztaságnak, amely valaha Fülöpszállás, Kiskunmajsa és Szank határáig terjedt, és ahol időközben települések sora jött létre, átalakult az életmód, de a bugaci puszták – ellenére annak, hogy a történelem során többször érte kisebb-nagyobb kár – megmaradt ősi állapotában, a maga eredeti természeti szépségében.

A természeti örökség – Lucza Márk²

– *Bugac a Kiskunsági Nemzeti Park megalapítása, 1975 óta védelem alatt áll. Melyek a terület különleges értékei?*

– Mindenekelőtt maga a pusztta, amely ugyan összezsugorodott eredeti méretéhez képest, de változatlanul olyan őshonos növény- és állattani értékeket őriz, amelyek érdemesek a természetvédelmi oltalomra. Jelenlegi területe mintegy 2500 hektár, de a valamikori területe Kiskunfélegyháza és Kecskemét határáig terjedt. Több száz éven át Kecskemét bérleménye, majd tulajdona volt egészen 1950-ig.

– *Miért zsugorodott össze?*

– A mezőgazdasági művelésbe fogott részeken értelemszerűen be kellett fejezni a hagyományos gazdálkodási módot, az őshonos haszonállatok tenyésztését. Sokak számára vonzóbb volt a szántóföldi művelés, mint a korábbi legeltető állattartás. Az persze más kérdés, hogy a természeti viszonyok és a természetvédelmi szempontok ezt mennyire engedik meg. Tapasztaljuk, hogy a szántóföldi művelés mennyire nehézkes ezen a homokhátsági területen.

– *A csapadékhiány miatt van így, vagy a termőtalaj minősége a gyenge?*

– Főként a termőtalaj minősége, de az utóbbi évtizedekben egyre mélyebbre húzódó talajvízszint ugyancsak behatárolja a lehetőségeket.

– *A csapadékviz viszonyok megváltozása befolyásolta az őshonos növényvilágot is?*

– Tapasztalhatók változások. A pusztán korábban voltak mély fekvésű, lápos, zsombós területek, ahol más növényfajok is éltek, mint jelenleg. A maradványaik, egyes egyedeik még fel-felbukkannak napjainkban is, de például a klasszikus, kékperjés láprétek mára teljesen eltűntek Bugacról.

– *Valaha szikes tavak is voltak a területen.*

– Voltak szikes tavak, sőt, ma is van a pusztta északi részén egy Szekercés szék nevű terület, amely korábban mocsár, illetve szikes tó volt. Itt a tavaszi időszakban, a hóolvadás után hosszabb ideig nagyobb vizek is előfordulnak.

– *Az ősbörökás az egyik különlegessége a területnek. Milyen növénytársulást jelent az ősbörökás?*

– Ősbörökás alatt főként azokat a homokterületeket értjük, amelyek a Homokhátságon húzódó, főként buckásokban található növénytársulások, amelyeknek fő fafaja a közönséges boróka, illetve a szürke és a fehér, esetleg a fekete nyár. Ezek a 2012-es erdőtüz határára jórészt eltűntek, főként a boróka. Ennek a növénynek olyan életfolyamatai vannak, a növekedése olyan lassú, a megtelepedése is olyan speciális feltételekhez kötött, hogy a borókás megújulása nagyon hosszú időt vesz majd igénybe.

– *A védett területen nem lehet mesterségesen beavatkozni, és teroszerűen telepíteni a borókát?*

– A nemzeti parkokra és a védett területekre is érvényes az erdőtvény. Azon dolgozunk, hogy összehangoljuk a természetvédelmi törvényt, a természetvédelmi érdekeket úgy, hogy megfeleljünk az erdőgazdálkodás szempontjainak és az erdőtvénynek is. Vannak olyan részek a tűz pusztította területeken, ahol be kellett avatkoznunk. A legna-

² Lucza Márk, a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság munkatársa, a bugaci természetvédelmi örkerület vezetője.

gyobb probléma az invazív növényfajok terjedése. A lágyszárúak közül a selyemkóró terjedése a legintenzívebb, ezt a köznyelvben vaddohányként emlegetik. A fászsárúak közül gyakori a bálványfa és az akác.

– *A magyar akác hungarikum, természetvédelmi szempontból pedig özönfajnak számít. Hogyan lehet ezt a két szempontot összeegyeztetni?*

– Az akác, mint fafaj, kiváló minőségű, számos felhasználási területe ismert, egészen addig, hogy magas értékű tűzifa, de mi, természetvédelmi szakemberek úgy gondoljuk, hogy a védett területeken nincs helye. Nem vitatjuk, hogy szükség van rá, de csak azokon a területeken, ahol nem veszélyeztet védett természeti értékeket.

– *Milyen különleges növényfajok élnek még Bugacon?*

– Fokozottan védett fajunk például a bugaci nőszőfű, amit itt írtak le először. Ez egy olyan faj, amiről még viszonylag keveset tudunk. Jelenleg is folynak különféle felmérések. Azt vizsgáljuk, hogy ez a faj milyen erdőállományok alatt fordul elő. A nőszőfű bennszülött fajnak tekinthető, főként itt fordul elő a Kiskunságban. Fokozottan védett további érdekességünk még a homoki kikerics és a fekete kökörcsin.

– *Az ősbörökás leégése ezeket a fajokat mennyire érintette érzékenyen?*

– Még most is vizsgáljuk a tűz hatását, az ennek nyomán kialakuló folyamatokat. Azt tapasztaljuk, hogy a lágyszárú növényekre csak kisebb hatással volt a tűz, ezek a fajok szinte változatlan gazdagságban tenyésznek tovább a területen.

– *Újra megkérdezem: Az elképzelhetetlen, hogy a borókát mesterséges módon telepítsék vissza?*

– Ami a borókás mesterséges visszatelepítését illeti, nem jók az esélyeink. Az a tapasztalat, hogy csak igen kis százalékban marad meg a mesterségesen nevelt és telepített boróka. Alapfeltétel például, hogy a borókamag áthaladjon egy madár emésztőrendszerén. A borókát a fenyőrigók tudják eredményesen telepíteni, főként a téli időszakban. Kötődik továbbá a növény különféle, talajban lakó gombákhoz is. Ezek együttes jelenléte szükséges ahhoz, hogy gyökeret verjen, illetve növekedni kezdjen egy-egy fiatal borókaegyed.

– *A teljes ökoszisztémában milyen változásokat okozott az erdőtüz?*

– A borókás foltok nagyrészt eltűntek, csak a leégett csonkok maradtak. A szürke- és feketenyarak esetében viszont beindult egy természetes sarjadási folyamat. Sűrű, olykor embermagasságúvá felsarjadt növényzetet képzeljen el. Sajnos a korábbi száraz, pusztai gyepekre is beérnek ezek a sarjasok, ami egyáltalán nem kedvez a korábban már említett, védett növényritkaságoknak.

– *A homoki gyepek ezt leszámítva az ősi állapotban vannak, vagy ott is történtek jelentős változások?*

– Itt is vannak változások, amelyeket nagyban befolyásol a legelőnyomás, a legeltetés mértéke, a pusztán fellelhető állatlétszám. Ezt én jelenleg közel ideálisnak tartom. Megváltoztak viszont a környezeti hatások, a csapadékviszonyok. Nőtt az általános felmelegedés, és a szélsőséges időjárási körülmények is gyakoribbá váltak. Vagy nagyon hidegek vannak, vagy igen erős a szárazság, extrém magas hőmérsékletekkel. Ehhez a növény- és állatfajoknak is nehéz alkalmazkodni.

– *Ideálisnak mondta a pusztá állatlétszámát. Azon túl, amit a turisták látnak, vannak egyéb gulyák, nyájak és kondák is Bugacon?*

– A szürke marha, a racka, a mangalica mind megtalálható a szűken vett pusztán túli területeken is. Bugacon üzemelteti például a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság az

egyik őshonos állattartó telepét, ahol főként szürke marhákat tenyésztenek. Bizonyos területeket pedig haszonbérlok kezelnek a nemzeti park védett részén. Az ott gazdálkodók tulajdonában gyakran előfordul a racka, a szamár és a kisbéri félvér ló is.

– *A Kiskunsági Nemzeti Parknak is van lovászata Bugacon?*

– Bugacon nincs, de az izsáki állattartó telepünkön vannak lovak is, nem kisbériek, zömmel furiosók.

– *Mennyire konfliktusos a természetvédelem és a haszonbérlok viszonya?*

– Sokszor úgy tűnhet, hogy ellentmondások, eltérő érdekek vannak közöttünk, de a régóta velünk kapcsolatban álló haszonbérlok már látják, hogy a környezethez alkalmazkodó gazdálkodás mindig eredményesebb, mintha kilépnének a szerződéses keretből. Nekünk, természetvédelmi öröknek napi feladatunk a haszonbérbe adott területek ellenőrzése. Főleg legelőkről, gyepekről van szó, amit legeltetéssel, kaszálással tartanak karban. A természetvédelmi őrszolgálat minden év elején készíti számukra egy legeltetési és kaszálási tervet, ennek a betartását kísérjük figyelemmel. Jók a tapasztalataink.

– *Vannak-e az őshonos haszonállatfajokon túl különleges állatfajok a védett területen?*

– Jellegzetes állatfajunk a rákosi vipera, amely változatlanul előfordul a területen. A tavalyi év során is több példányával találkoztunk, le is tudtuk fotózni őket. A faj jelenléte tehát bizonyos, az állomány nagyságát viszont nagyon nehéz megbecsülni. Egy másik faj, amellyel a turisták gyakran találkozhatnak, az ürge. Ezek a rágcsálók a látogatóközpontok és a tanösvények környezetében élnek. Az ürge is olyan természeti érték, amely híressé tette Bugacot. És vannak ritkaságszámba menő rovarfajtáink is. Ilyen például a hangyaleső vagy a fűrészlábú szöcske. Ez a leghosszabb hazai rovarfaj, 15 centiméteresre is megnő. Csak ritkán lehet látni, kevés az adatunk is róla, de azért minden évben előkerül belőle néhány példány. Sajnos arra nincs lehetőségünk, hogy módszeresen kutassunk utána. Ugyanakkor számos botanikai és rovarfajta felmérés készül a park területén, főként külső szakemberek végzik ezeket. De az Igazgatóság Természetmegőrzési Osztálya és a természetvédelmi őrszolgálat is folyamatosan végez biotikai adatfelmérést.

– *A turistákat érdeklik a természeti értékek is, vagy meglegészenek a hagyományos pusztaprogrammal? Vannak-e látogatói a csak kísérvél felkereshető, védett területeknek?*

– Bugac 1975-től kezdve védett státuszban van. Ezt megszokták az ott élők és a látogatók is. Jó a terület kitáblázottsága, egyértelműek az információk, útbaigazító tábláink. Ha valaki úgy látogat a területre, hogy ezeket figyelemmel kíséri és tiszteletben tartja, akkor nem követ el szabályszegést. A szigorúan védett területekre is bejuthatnak a szervezett csoportok, szakmai kísérvél. A tapasztalataink azt igazolják, hogy van igény a turistákban a természeti értékek megismerésére is.

– *Mennyire érzik a természeti kincseket sajátjuknak a bugaciak?*

– Kötődnek a pusztához, a hétvégeken sok családnak ez a szabadidős programja. A sajátjuknak érzik a pusztát. Nagyon jó a kapcsolat a Kiskunsági Nemzeti Park és a település vezetése között, kölcsönösen számítunk egymásra a programokon. Akik ott is élünk, beilleszkedtünk a falu közösségébe, adunk is, kapunk is segítséget.

– *Ismerve a természetben bekövetkező változásokat, milyen hosszú jövőt jósol a bugaci pusztának?*

– Természeti környezetként, védelemre érdemes értéként nagyon hosszú távú jövőt gondolok a területnek. A Kiskunsági Nemzeti Parknál valamennyien azon dolgozunk,

hogy természeti értékeink az eredeti állapotban megmaradjanak. Ehhez a törvényi háttér adott, és az, hogy a területet és a bugaci pásztoréletet nemzeti értéké nyilvánították, további megerősítést ad a munkánkhoz.

Bugac idegenforgalmi szerepe – Kovács Zoltán³

– *Bugac idegenforgalmi szerepe 1933–34 körül értékelődött fel. Mi maradt meg ebből a kitüntetett érdeklődésből napjainkra?*

– Bugac igazi vonzereje maga a puszta, amelynek egy kisebb része megmaradt eredeti formájában, nem építették be, nem parcellázták fel, és ez önmagában óriási érték! Tény, hogy számos helyen megerősödött az erdő, és erős törekvés van arra, hogy visszaszorítsák a nem őshonos növényzetet, hogy a puszta eredeti állapota és a páratlan látvány megmaradhasson. Kimagasló értékeink a különleges növénytársulás, az állatvilág és a ritkaságszámba menő rovarfajták.

Az a messze földön híres turizmus, ami a 30-as évek első felében elindult és kiteljesedett, a háborút követően egy időre eltűnt. A bugacpusztai programok feltámasztása Megyeri Ferenc nevéhez fűződik, az 1960-as évek elejétől kezdődően. Az első időszakban saját lovaiból hozta létre a ménest, majd megszervezte a lovasbemutatót. Idecsábította a legjobb pusztaötös-hajtót, Toldi Miklóst. Kimondhatjuk, hogy Megyeri Ferencnek kulcsszerepe volt a bugaci turizmus újraindításában. Ez a program nőtte ki magát a ma is ismert, hagyományörző lovasbemutatók rendszerévé. Szintén sokat köszönhetünk az Ausztriában élő Festetics grófnak, aki elkezdte kutatni a bugacpusztai hagyományokat. Többszöri látogatásának köszönhető, hogy visszatért a korábbi bugaci pásztorviselet, a fehér csikósruha, a fekete posztóból készült pitykés mellény és a bugaci pásztorkalap, a tradicionális viselet. A gróf élete végéig szíven viselte a bemutatók hagyományos elemeinek megtartását, és szóvá tette, ha valami nem a tradíció szellemében történt.

Magam is az ő hatására láttam be, hogy a lovasprogram nem pusztán attrakció, látványosság, hanem tudatos hagyományörzés. Ezt a szemléletet a mai napig igyekszem következetesen érvényesíteni. A játékok, amiket a program során bemutatunk, nem cirkuszi mutatóványok, hanem kivétel nélkül a hagyományos lovaskultúrában gyökereznek. Ilyen a lovak idomítása, elfektetése, belovaglása – ezek mind egykoron is gyakorolt, valódi elemei a csikósok mindennapjainak.

A bemutatókhoz szükséges volt még, hogy legyen ménes, szürke gulya, rackanyáj. Ki merem jelenteni, hogy sikerült valamit megőrizni, átmenteni a régi bugaci pásztorvilágból. Azt pedig, hogy mindez a turizmus igényeinek megfelelő köntösben jelenik meg, senki nem vetheti a szemünkre. A világ bármely táján ez történik a hagyományos életmód elemeinek turisztikai célú bemutatóin.

– *A tenyésztésbe fogott lovak a hagyományos bugaci fajtához tartoznak?*

– A tenyésztésbe állított fajta a kisbéri félvér. Homogén, sárga állomány, nincs benne szürke vagy fekete egyed. A kisbéri félvérek nem versenyre termettek, inkább munkalovakként tartották őket. Ennek ellenére erről a pusztáról, ezekkel a lovakkal nőttek ki a híres fogathajtók, mint Abonyi Imre és Juhász László.

³ Kovács Zoltán, a Kecskeméti Idegenforgalmi Hivatal egykori vezetője, a Bugac Puszta Kft., a Karikás Csárda, a Bogács Rendezvényház, valamint a bugaci ménes, a szürke gulya és a rackanyáj tulajdonosa.

– *A bravúros puszta ötös hagyománya mikorra tehető?*
– Az általam ismert, könyvekben is leírt történet szerint egy Koch nevű osztrák festő volt az, aki megfestett egy lovak hátán száguldó postást. Hogy valóban ez volt-e az ősförás, vagy eredendő csikósvirtusról van szó, nem tudom. De tény, hogy a puszta ötös iránítása nagyon komoly felkészültséget és bátorságot igénylő attrakció.

– *A pangás éveiben sikerült megtartani genetikailag tiszta állapotban a szürkemarha-állományt, a rackákat és a mangalicákat?*

– Úgy vélem, szintiszta genetikai állomány már nincs a pusztán, annak ellenére, hogy a szürke marha bika például a Kiskunsági Nemzeti Park génállományából származik. A rackák java része is a hortobágyi génállományból való. Nem csak a kos, hanem egy teljes falkát vásároltunk, hogy a ránk maradt, nagyon rossz állapotú rackaállományt feljavítsuk. Nagyon kellett a frissítés. A mangalicáknál is ugyanez a helyzet. Összességében az állomány jó, törzskönyvezett, nyilvántartott, de azt nem tudom, hogy mennyire maradt meg a sok évtizedes vérvonal. Az állataink tiszta vérvonalat képviselnek, de nem kapcsolódnak már az egykori bugaci elődökhöz.

– *A nyolcvanas évek elején a Kecskeméti Idegenforgalmi Hivatal vezetőjeként dolgozott. Mennyire számítottak Bugacra mint idegenforgalmi látványosságra?*

– Az idegenforgalmi hivatal valamikor a 60-as évek elején jött létre. Akkori vezetője, Reile Gézáné kifejezetten a bugaci programra építette a hivatal stratégiáját. Én 1982-ben kerültem a hivatal élére, és folytattam a megörökölt szisztémát: Az autóbusszal Kecskemétre érkező turistákat a Városházán fogadtuk, majd kivittük őket a pusztaprogramra. Mondhatom, óriási sikere volt Bugacnak. Voltak olyan időszakok, amikor nagyon sokan jöttek – az árvalányhajas kalapú, délceg csikóslegények nagy vonzerőt jelentettek. Abban az időben, amikor ez a program felfutott, a településen még minden háznál tartottak lovat. Volt a gazdáknak saját hintójuk is. Húsvét környékén gyakori volt, hogy 33 kettes fogatot kellett kiállítanom. A segítségükkel szállítottuk ki a vendégeket a csárdától a pusztára, a bemutató helyszínére. Volt, hogy háromszor is kellett fordulniuk. Akkoriban a jelenleginél jóval több csoportos turista kereste fel Bugacot. Szépen fejlődött a forgalom, a csárda is felnőtt a feladathoz. A vendégeket elsősorban budapesti utazási irodák, az IBUSZ, a COOPTOURIST és az EXPRESS szervezték. A vendégek 80 százaléka külföldi volt, kezdetben zömmel svájciak, később osztrákok és németek. Aztán elkezdtek érdeklődni az olaszok, a franciák is. Mára a szervezett, csoportos turistákat felváltották az egyénileg érkezők, az interneten érdeklődők, gyakorlatilag a világ bármely szegletéből, akár Ausztráliából is.

– *A mai közönséget ugyanúgy érdekli a pusztaromantika, mint korábban, vagy megváltoztak a vendégek igényei?*

– Átalakultak az igények, de még ma is sokan szívesen felkeresik a pusztát. Májustól szeptemberig folyamatosan zajlanak a lovasbemutatók. Ma már az ország minden részéből jönnek, megnőtt a magyar turisták száma, de változatlan az érdeklődés külföldről is. Most is előfordul, mint korábban, hogy koronás fők is felkeresik a pusztát. Tavaly itt járt például a japán trónörökös, aki biológus. Nagyon érdeklődő volt. Bugac még mindig jó névnek számít az idegenforgalmi attrakciók között.

– *Van-e érdeklődés például a pásztormúzeum iránt, vagy a turista megelégszik azzal, hogy kikocsikáztatják a pusztába, megnézi a gulyát, a ménest, a rackanyáját és a lovasbemutatót, esetleg sétál egyet. Átalakultak a korábbiakhoz képest a vendéglátások?*

– Bizonyos mértékig átalakultak, de a pásztormúzeum továbbra is fontos eleme a programnak. A vendégek itt tudják megnézni a hagyományos pásztorepítményeket és

a pásztorélet kellékeit, használati tárgyait, viseletét. Szép a kiállítás, de a hely kicsi. Van egy helyi közművelődési szakember, aki végigvezeti a vendégeket a tárlaton, és mindig ad egy népi hangszerrel kísért műsort is. Kialakítottunk új gyalogösvényeket is, amelyeken végigsétálva megközelíthetik a pusztán legelő állatokat, meg lehet nézni a csikókat, a szamarakat, a mangalicákat is. Egy kicsit skanzenesítenünk kellett a látnivalókat, mert arra mutatkozott igény, hogy egy helyen, viszonylag rövid idő alatt sokféle látnivalóval találkozzanak. Végigsétálnak a területen, majd megnézik a lovasbemutatót, ami mindig nagyon jó hangulatú. És nem csak a külföldieket érdekli, a magyar vendégeket ugyanúgy lenyűgözi a látvány. További lehetőség, hogy felkereshetik a nemzeti park által kialakított tanösvényeket. Újabbán nagyon sok a gyermeklátogatónk. Rendszeresen és szervezeten jönnek az iskolák, és elkezdtek érdeklődni a terület iránt a hazai nyugdíjas csoportok is.

– *Kellett-e a gasztronómiai kínálaton változtatni, vagy ugyanúgy a gulyás, a bugaci pörkölt és a nyárson sült töltött csirke a legkeresettebb?*

– Bugacra még mindig elsősorban jókat enni jár a vendég. Természetesen haladni kellett a korrallal, figyelni a különféle diétázók és ételallergiások egyre bővülő táborára, de a tradicionális alapételeink, a pörkölt, a gulyás és a nyárson sült csirke változatlanul keresettek. Ezeken nincs is szándékunkban változtatni, szeretnénk megmaradni a hagyományos csárdakínálat mellett. Előfordul, hogy el kell rugaszkodnunk a hagyományoktól, de ezt én nem igazán szeretem.

– *Bugac státusa a háborút követően, majd 1950-től, a tanácsrendszer bevezetésével megváltozott. Megmaradt-e a korábbi tulajdonos, Kecskemét befolyása a turizmusra, vagy már a bugaci önkormányzat szervezi a programokat?*

– Én mindig is szerettem volna, hogy a bugaci pusztá újra Kecskemét pusztája legyen. Mert azt a marketinget, amit egy önkormányzat képes biztosítani, nem tudjuk nélkülözni. Számítunk is a segítségükre. Kétségtől, évtizedekkel ezelőtt jobban számítottak a települési és a megyei vezetők a bugaci lehetőségekre. Ha érkezett egy vendégük, szinte kötelezően kihozták a pusztára. Nagyon sok koronás főt, híres embert, politikust és művészt kiszolgáltunk, és az ezekről szóló sajtómegjelenéseknek komoly marketingértékük volt. Ez az utóbbi években megváltozott, alábbhagyott. Egyetlen példát említek csak: a japán trónörökös látogatását, amelynek kapcsán a japánok filmet forgattak itt, és már lekötöttek időpontokat az idei szezonra is. Óriási jelentősége volna, ha a mai vezetők is számolnának velünk vendégeik fogadásakor. Bugac vezetése sokat tesz a hagyományok életben tartásáért, de Kecskemét szerepvállalása a bugaci idegenforgalom propagálásában nagyon hiányzik.

– *Egy idő óta Bugacon rendezik meg a Kurultáj és az Ősök Napja rendezvényeit. Megférnek ezek a hagyományos elemekkel?*

– A ló az összekötő kapocs. A Kurultáj a magyarok törzsi gyűlése. A bugaci lovas hagyományoknak nagy szerepe volt abban, hogy a szervezők minket választottak helyszínnek. Számunkra az a rendezvény legnagyobb hozadéka, hogy minden alkalommal több tízezer látogatnak el rá, és közülük sokaknak felébred az érdeklődése a mi lehetőségeink és látnivalóink iránt is.

– *A különleges régészeti leletek miatt komoly fejlesztés előtt áll Bugac. Látogatóközpont épül, szállodafejlesztési tervekről is hallani.*

– Egyszerre örülök neki, és félek is tőle, mert az a Bugac már nem lesz ugyanaz. De nem állhatunk ellen az igényeknek és az elvárásoknak. A szállásfejlesztésre nagy szükség

van, mert akkor több napra is itt lehetne tartani a vendéget. Felmerült, hogy termálvizes kutat is fúrunk, fürdőt alakítunk ki. Ebben az esetben a vendég a turisztikai főszezonon kívül is idecsábítható volna, és a szokásos wellness-szolgáltatások mellé mi felkínálhatnánk számos különleges lehetőségünket. További fejlődési lehetőséget kínál a ménésnél lévő egykori kovácsműhely élővé tétele, ide telepítenénk szíjgyártót, kötélgyártót, fazekest. Ötlet volna bőven. Ezekkel a fejlesztésekkel megszűnne a szezonális, hisz egész évben tudnánk a vendégeket fogadni.

– *Meddig lát még turisztikai lehetőséget a pusztában?*

– A fiatalabb felnőtt korosztály már ma sem nagyon érti, hogy mi is ez. Ők nem is igen keresnek fel minket. Segítségünkre lehetne a Kurultáj, ahol viszont sok a fiatal. Vissza kéne hozni a valamikori bugaci érzést, a pusztai, lovas világ életérzését. Elmúlt 25 éve, hogy hivatásszerűen a bugaci idegenforgalom szervezésével foglalkozom, de az ezt megelőző munkahelyemen is vagy tíz éven át hozzám tartozott a bugaci program és vendéglátás. Sohasem gondoltam rá komolyan, hogy vége lehet. Biztosan lesznek változások, de a puszta feltehetően változatlanul fennmarad, és vele a mi kínálatunk is. Felépül majd Pétermonostora mellett a látogatóközpont, és hosszú távon is jövője lehet a Kurultájnak. Ezek mind segíthetik egymást. Biztos vagyok abban, hogy Bugac, mint idegenforgalmi célpont, még hosszú ideig életképes tud maradni.

Az interjúkat Kriskó János készítette

A. Gergely András

Hogyan természet a társadalom, s miként társadalom a természet?

A lét természetességét és a természetesség létét keresve, ezek konfliktusait és harmóniáit megjelölve fogant egy komoly szakmai opus, melyről nehezen állom meg, hogy ne kínáljak olvasatot, kivonatot, élménytárat... Egy „köztes”, mondhatni életvilágközeli természettudományi szférából vett kérdéskört taglal e kötet, melyben a lét és természet köztesége inkább kölcsönhatások, átlátások, interferenciák szféráit jelzi. Nem okvetlenül a közreható „objektív” okok rendszerét (mint a természettudományok), hanem talán inkább a szubjektív felfogásmódok lehetséges interaktivitását illusztrálva (mint a társadalom- és embertudományok többsége).

Ködösen hangzik ez így, de jelentősége egyhamar belátható az alábbiakból: amikor egy kortárs társadalomkutató, közelebbről szociológus, politológus, mentalitástörténész filosz az emberiség történiáját veszi elő folyamatok, sodrások, természeti kölcsönhatások és társadalmi válaszkényszerek alapkérdéseit taglalva, akkor a címben kontrasztosra fogalmazott kérdésre kettős választ, dupla megoldást kínál. Egyfelől a társadalom leglényegéről azt bizonyítja, hogy semmiképp sem mentes, nem távoli, nem idegen a természettől, másfelől pedig azt is, hogy a természet mennyire nincs jelen alanyi jogon, sőt elemi sodrással a társadalomban, a társas viszonyok természetrajzában, a kölcsönhatások eredőinek és következményeinek felfogásmódjában. Ám valamiféle metaelméleti megközelítés ismeretése helyett itt egy könyv lapjai közé invitálok az Olvasót, lássuk együtt, miképp tekinti ezt a természet-vagy-társadalom, társadalom-mint-természet felállást, érdektagoltságot, felfogásproblémát az a kutató, aki hatalmi éltek, társadalmi tagoltság, történeti kihívások és válaszlehetőségek köreivel foglalkozott eddig. Pászka Imre újabb kötetéről¹ van itt szó, kinek társas világainkról szóló bevezetőjéből már kiderül: mostani műve csupán egy nagyobb kutatás első része, s a majdani folytatásban levéltári és könyvészeti kutatások java többsége jelen lesz a „kis jégkorszakról” (az 1300 és 1870 közötti történeti időről), úgyhogy mostani munkájában az első százhetven oldal mindössze „felvezetés”, vagy ha úgy tetszik, afféle „ráfutás” mindarra, amit az emberiség történiájából a természeti összhatások „tényezői” révén, lehülés és felmelegedés életvilágainkat segítő hatásaiból válogatva kapunk meg...

Az összhatás mégis több, mint impozáns. Tudjuk ugyanis, hogy nem valami klímakutatóról van szó, aki a 21. század első évtizedeiben az „oknyomozó” meteorológia, az éghajlattan, a „leíró klimatológia” vagy a természettel rokonságban álló más földrajzi diszcipl-

¹ *A társas világ környezetei. Történet- és tudásszociológiai tanulmányok.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2016, 262 oldal.

línákkal fölszerelve az „égnek hajlásáról” értekeznek (a görög „klíma” szó ugyanis épp a „hajlani” ige származéka még a nyelvújítás korából)², hanem olyan társadalomtudósról beszélhetünk, akit az antropogén természeti tényezők társadalmi kihatása, mechanizmusa érdekel – vagyis teremtett környezetünk, s ebben mindaz, ami a „légtüneménytan” felől a társadalmi gazdaság és más felépítményi komponensek felé vezet bennünket, netán a történeti és területi társas világok struktúráival függ össze, a fizikai földrajzi és éghajlati folyamatok állandóit, „a tetszőleges önkényességéből a törvényest” mutatja föl az összehatásokból. Kicsit kevésbé nyelvújításkoriban szólva: szerzőnk kultúra-, tudás- és megélhetéstörténeti dimenziót emel ki a „szemtől szemben párbeszédhelyzetek természetű, a zárt gondolkodás- és tudáskészletek” rendszeréből, a „már megélt és lehetséges klímaváltozásokhoz való alkalmazkodásban megnyilvánuló emberi találékonyság” társadalmi intézményei, normái, szervezetei és összefüggései felől nézve. Ilyen találékonyan megnyilvánuló, a felvilágosult korszakokra jellemző önreflexió társul itt – kortárs társadalomtudományi gondolkodásunkban is hangsúlyos szerepet elnyert – értelemvezérelt gondolatmenettel, mely érdekelt és szenvedő alanyaként a mindenkor változni képes Ember valamely antropológiai aspektusát érinti.

Mіндеzt társadalom- vagy természettörténeti értelemben átfogalmazva: az evolucionista (és mellé a strukturalista) antropológiai hagyományt preferálja a Szerző, amikor az éghajlati világok egyik „objektívált” oldalát emeli ki dilemmái közül. Kétségtelen, a másik oldalon ott van látóterében az Ember, a maga szenvedő és túlélni képes stratégiáival, sodródásával, kiszolgáltatottságával, dámáival, „természet fölött aratott győzelmével”, de párhuzamos kitettségével egyaránt. Megkapjuk tehát e kötetből a klimatikus viszonyok és a „klímastratégiák” körképét, ám közben a kultúrákutató terén is negyedszázadosan új erőre ébredt reflektív szempontrendszer is, vagyis a kérdező módját: hogyan konstruáljuk létünkhöz a világegyetemeseket egy felmelegedő vagy egy lehűlő korszakban, s miként simul ez társadalomszervezeti, kapcsolathálók és gazdasági érdektörekvések mindennapjaiba illeszkedő személyes, átélt és elbeszélte szociofugális gondolkodásmódokba. A klimatikus körülmények követésében antropogén jegyeket (tehát összegződő környezeti hatásegységeket) fölfedező kutatói stratégia itt abban leli örömét, hogy a társas világok elméleti leírásában valamely maga teremtette antropológiai szférát mutat be, melyben a cselekvés- és viselkedérepertoárok formálta világ(ok) csupán a narratívák terében jelennek meg „empíriaként”, valójában egyfajta metaelmélet tárgyaivá élemednek, ezzel puszta hipotetikus mintakészletet sejtetnek. „Iskolaképes” nyelvire fordítva: elbeszéljük mindezt úgy, mintha valóságokat élnénk át, s ez eszmetörténeti, tudásszociológiai szakmiseretté válik mindazzal összekapcsolva, ami az áttekinthető lehetőségeket megengedi számunkra, amikor épp folyamatszerűséget érünk tetten meglátható struktúrákban.³

Pászka az új kötet első fejezetében nyomon követi az evolúciós teóriák és az ember adaptálódási képességei szerinti verziókat. „*A differenciálódás és komplexitás, amit korábban az evolúció/haladás minőségi képleteként írtak le, végül is a kontingencia, az esetlegességek birodalmában kötött ki, mintegy tovább relativizálva – és egyben diszkreditálva – a társas világban az evolúció, s ezzel a haladás fogalmát és a hozzá kapcsolódó elméleteket. Innen már csak egy lépés volt,*

2 Lásd ehhez Mészáros Ernő 2016: *Meteorológia a XIX. század közepén. A nagy előd: Berde Áron*. Magyar Tudomány, 2013/6. 702–712. Borhidi Attila 2009 A növényvilág evolúciója és a darwini fejlődéselmélet. Magyar Tudomány, december. On-line: <http://www.matud.iif.hu/2009/09dec/02.htm>; Lányi András – Jávor Benedek szerk. 2005: *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest.

3 Lásd korábbi kötetét: *A fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék*. Szerk. Pászka Imre. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006, 360 oldal.

napjaink ökológiai érzékenységének naiv (mozgalmi, csoportképző) és tudományos ösztönzései hatására, hogy a társadalomtudományokban is teret nyerjen a természet és társadalom dualizmusának felszámolása. /.../ Tehát a természeti tényezőben egyaránt jelen vannak a hosszú folyamatok és az azt megtörő epizodikus és ciklikus jelenségek. Az ember világa sem mentes ettől. Napjaink sebességpercepciójának bővületében elsikkad az a tény, hogy a gazdaság olyan szegmense, mint például a kapitalizmus vagy a modern társadalom szervezeti-intézményi kereteinek kialakulása, stabilizálódása, a 13. századi kezdeteket követően, különböző lokális áttételeken keresztül, mai alakzatát a 19. század második felében érte el. S ez a folyamat ma sem lezárt, nem beszélve arról, hogy dinamikáját törések, megszakítások kísérték, illetve kísérik” (13–15. old.) – írja felvezető soraiban, körvonalazó bevezetőjében a Szerző.

Az eddig szociológus, s itt már társadalom-morfológus Pászka Imre több korábbi munkájában a romániai elitek szerveződési hálózatainak, az elitek önképével és társadalmi beágyazottságával összefüggő berendezkedés részkérdéseinek kutatójaként szerzett tekintélyes elismerést⁴, majd az eszmetörténet és a tudásszociológia térfelén keresett válaszokat a struktúrák történetiségére, a létrejövő kapcsolat- és tudásszerkezetek összefüggéseinek folyamatszerűségére, a narratív történetformák, a megélt életek történetének „kisbetűs” elbeszélésére fókuszálta érdeklődését. A tudástörténettel összefüggő markáns művében (akadémiai doktori értekezésében) is impozáns gondolati ívvel fogja körül a szociálpszichológiai és történetpszichológiai folyamatok elemi természetrajzát – hovatovább mindazt, ami az élettörténeti elbeszélésekből tárulkozhat fel.⁵ Munkájának összegzése kínálja az olvasatot, hogy az életről szóló folyamatos párbeszéd, amely kollektív történetbe és az emberiség történetébe ágyazott egyén társas világának szövetéből formálódó képződmény lesz, Pászka strukturális szempontrendszerében mint tudástörténet magába foglalja a hermeneutikai, s másik oldalán a holisztikus kiterjesztéseket, a tudásszociológiai eljárásmodot, a társadalomszervező megoldások között meglévő intézményes hátteret, a komplex alkalmazkodás rendszerének vagy a kollektív tanulásnak összefüggéseit is. *A társas világ környezetében* (a legelterjedtebb interpretációk földidézésével) maga is interpretálja a társadalmi képződményeket, beleértve a gazdaságot, történelmet, kreatív képzeletet, imaginatív életvilágot, konstruktív megoldási és adaptációs rutinokat, megismeréstudományi képleteket, elbeszélésmódokat – mint ezt a nyolcvanas években bekövetkezett antropológiai értelmezésfolyamat értelmezői is teszik. Az ember és társas környezetének, életvilágainak és kölcsönös függésrendjeinek megismerése azonban a cselekvésmoделlek és tanult mintázatok sok huzallal behálózott rendszerében képes „társadalmi környezetet” teremteni, ezért ezek belátását és megértését is az emberszabású létfeltételek („ember okozta”) természeti események fogalmi elméleteinek kijelölésével kell illetnie a kutató pillantásának. Nemcsak fogalmi-elméleti sémákkal, hanem a valóságkonstrukciók dimenziójában elsőként, ahol a kockázattársadalmak már nemcsak az ipari forradalmak hozta természeti környezetpusztulást élik át, hanem az ökológiai közbeszéd témává avatódását is. *„A reflexív szociológia belátásában az a természet, amire a különböző »kulturális mintákból« kiindulva hivatkoznak, »már nem létezik«. S »ami van (...), az különböző társadalmiasult formája a természetnek«, amelyet tudományos világszemlélet alakított ki, és amelyben a »klímakutatók absztrakt modelljei határozzák meg a mindennapi cselekvéseket«. Az összehasonlító antropológia (Science studies) radikálisabban fogalmaz: »azok a szociológiák, amelyek csak a társadalmi köré épülnek, amelyek talán csak azáltal*

4 A román hivatásili: identitás és legitimitásválság, 1999; *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*, 2010.

5 Pászka Imre: *Narratív történetformák. A megértő szociológia nézőpontjából*. Belvedere Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2009, 554 oldal. Ugyanez nagydoktori disszertációként, 2011, Szegedi Tudományegyetem. <http://real-d.mtak.hu/376/>

maradnak fenn, hogy a ‚hatalom‘ és a ‚legitimitás‘ szavakat ismételvek, /zavaróak/, mert a szociológusok sem a tárgyak tartalmával, sem a nyelvek világával nem tudnak megbirkózni, pedig mégiscsak ezek hozzák létre a társadalmat«. *A tárgyak tartalma és a nyelvek világa ebben a megközelítésben a duális világlátás meghaladását sürgeti, vagyis azt, hogy a természet és társadalom nem két ellentétes transzcendencia, hanem egy és ugyanaz, a kettő között a közvetítések gyakorlata által a »társadalom minden egyes állapotának megfelel a természet egy-egy állapota«...* (9–10. old.) Mivel a „társas világ környezetéről” írja könyvét, jogosan kérdezi, kik és mi szerint „társas” ez, milyen tudástörténeti és hermeneutikai befogadás-szertartás előzi meg vagy veszi körül a közlő, értelmező és jelentéstulajdonító aktust magában a társadalomtudományi kutatásban, s kivel beszél/beszélheti meg mindezt a metodikai dilemmát az a kutató, akinek a klíma, a társadalmi tevékenységek és kapcsolatok folyamatszerű, ciklikus vagy korszakos változásai egyaránt hosszú történelmi folyamatokba illeszkedő elemeknek tetszenek. Ezekben az intézményesülés, az emberi cselekvés, a viselkedésminták természet és társadalom meghatározta dimenziói, a közösségi-gazdálkodási együttthatások kiváltotta válsághelyzetek, ezekre történetileg adott köznapi reakciókkal kínálnak dialógusokat az egyén társas környezetéről. Ilyenek között első helyen a kötet anyagának nagyobbik felébe illeszti az antropogén (azaz ember alkotta környezeti, társadalom befolyásolta természeti) tünemények fejlődés- és változásrajzát, majd ezek tudományos interpretációinak, forráselemző kutatási eredményeinek jól megalapozott építményét, végül rákeres a történő történelem és a megelőző korok társadalmi vergődés- és alkalmazkodástendenciáinak lényegére, az adaptálódni képes ember természetrajzára, és a természet szabta emberi alaprajzolatra is.

Az alak- és jelentéstudományi leágazások a második nagyobb blokkban az emberi létállapotok, életminták, életutak és életvilágok közösségi-kommunikatív leírására készítetik, s mindezt elbeszélésmódok lehetséges tudományfilozófiájára összpontosítva: *„Nem állítjuk azt, hogy az említett sémák használhatatlanok, csupán arra utalunk, amikor az együttthatás fogalmába néhány térben és időben változó tényezőt bevonunk, akkor a tényezők társadalmi-kulturális kötöttségei döntik el, mi az, ami konvencionális sémákat követ, általánosításokra nyit rést, és mi az, ami lokális, partikuláris, egyedi. Az életvilág, a természet és társadalom világának egysége, amint arra a fentebbiek során is utaltunk, egyetemes, mert minden létező emberi szerveződés létfeltételének az alapja/kerete. Az emberi lét cselekvésorientációja alapvetően alkalmazkodás, a szerveződési formái és annak tartalmi tágabb és szűkebb értelemben is az adaptáció módosatait jelentik meg. Nem véletlen, hogy a múltban a környezet kihívásaira adott válaszok különbözőek voltak...”* (16–17. old.) S ez a történeti válaszkényszer, az elbeszélésmódok narratív etnográfiaja az, ami a viselkedés- vagy szokásnéprajz aspektusán túl a változás igényére, a mai értelmezések lehetőségeire és felelősségére vezet: *„Az antropológiai belátások ellenére látnunk kell, hogy a társadalmak és gazdaságaik hibrid konfigurációk, amelyek formálásában számos tényező (vallás, hagyomány, eszmék, politika, ökológiai környezet stb.) játszik közre. Tény, hogy az ember alkotja társadalmak csak az utópiákban eszményiek, a valóságban történelmi-kulturális kötöttségeik vannak”* (173. old.) – írja a tőkegazdaság és társadalmi viselkedéstudományok fejezetei közötti átvezetésben. A kötet második nagy egysége magukról a reprezentálható felépítményekről, sőt társadalmi gondolkodásban meggyökeresedett konstrukciókról kialakított visszképet, a kutató egyén ráébredését, sőt rádöbbenését tükrözi arra, mi minden tűnik alapvetően másnak, ha a megfigyelt szociális világ megfigyelői attitűdtől is függő konstruktumait elemezzük.

Az antropogén-természeti tényezők együttthatása fejezetben és a valóság rekonstrukcióját mint saját módszertani aspektusát ismertető részben hasonló az alapállása. Mondhatni: fölfedez, tételez, kérdez, kutat, konstatál, eleméz, értelmez, összefüggésrendbe állít, verifikál, újrakérdez, újraválaszol... S ennek révén kapunk tőle olyan összképet, melyet

csak a legkiválóbb s legnagyobb korszakalkotó elmék vázoltak eddig. Ezt a kompendiumot, historikus és természeti körképet pedig Pászka épp arra használja, hogy magára a kutató tekintetére, a pillantásával átfogható horizontra, de azon belül a történeti törtelem csoportjaira, egyéneire és környezetükkel szimbiózisban/konfliktusosan élők reflektáló köreire kérdezzen rá, hisz ők mindig is csak átélhették, elszenvedhették, maximum elpanaszolhatták a velük megesett életvilágot és mikrohistóriát. Saját szavával: „A kutató az, aki egy másik modell szerint tárgyasíthatja megfigyeléseit, tehát nem úgy, vagy abban a formában, s azzal a relevanciasúlyozással, ahogy az alany elbeszélte. A fenomenológiai perspektívában tehát az alany és kutató »kortársak«, csakhogy az imént jelzett értelemben kettőjük viszonya aszimmetrikus. A kérdésnek ez az aspektusa több, mint bonyolult, megértése viszont szükségessé teszi a kutató-alany dialógushelyzetben elfoglalt szerepek tisztázását, amelyet az »én-te« reláció mentén vázolunk fel. Megjegyzendő: az én-te reláció nem statikus, folyamatszerű...” (207. old.) A könyv meghatározó fejlődéstörténeti fejezeteiben Pászka a társadalomtörténész szemüvegén tekinti át az evolúciós perspektívák és narratívák érzelketes verzióit, és a társadalomkutató kutatásmetodikájával, a gondolkodás- és fejlesztéstörténettel foglalkozó fejezetekben (176–218. old.) már szinte önellentmondásig hangolja a narratív interpretációk kikötéseit, a jelentések kommunikatív világát, a társas beszédcselekvés meghallgatáson túli jelentéshordozó megnyilvánulásait, a hermeneutikai folyamat egyszerűsödését is: „A jelent kutató-elemző társadalomtudománynak azonban nem csak írásos szövegekkel, dokumentumokkal, produktumokkal van dolga, mint a történésznek. A kettő annyiban hasonlít, hogy mindkettőnek eseményekkel van dolga: a történettudomány a múlt eseményeit dokumentumokból rekonstruálja, a szociológia számára a jelen az élő eleven emberek jelentésadásai, amelyek az eseményeket dialógusokban, egyéb társalgási és vitahelyzetekben, szóban adják elő. Pontosabban: az adatbázis előállításában egyaránt részt vesz a kutató és az adatközlő. A probléma nem az tehát, hogy az élőbeszéd leírható, illetve le is jegyzik, hiszen az antropológiában ennek a technikának nagy múltja van, hanem az, hogy »mit rögzítünk«; más szóval a szöveg, a »diskurzusrögzítés« mire irányul. A rendkívül változatos és különböző szintű beszédmódokból mi az, ami rögzítésre érdemes...” (176. old.)

Összegezve röviden: Pászka a társadalomleírás, a természet és társadalmi rendszeralkotás, továbbá az erre épülő nyelvi konstrukciók kérdéskörében vezet bennünket (az általa „antropogén együttthatások” néven nevezett) narratív térbe, a nyelv szimbólumhordozó mivoltát kimutatva: „A tapasztalatok konstrukciós jellege a nyelvből mint szimbólumalkotó és -hordozó antropológiai állandóból származik. Vagyis a nyelv emberi lényünk, létünk lényege, amely kommunikatív cselekvésben alakult ki, az tartja fenn, alapjában az emberré válás, az antropozociogenezis alapja. A nyelv szimbólumfunkciója teremt rendet a körülöttünk lévő összevisszaságban, a szimbólum a rendet jelentéssel ruházza fel. Más szóval: a szimbólumok a jelentéskeresés eszközei vagy termékei, amelyek értékekkel és érzelmekkel terheltek. Röviden: maga a rend, amely szimbólumokban jut kifejezésre, kulturálisan szabályozott emberi konstrukció. Azonban a szimbólumok nem dolgokat, hanem a fogalmakat jelentik...” (10–12. old.), a jelentések pedig a kultúraelméleti és környezeti kölcsönhatásokból egyaránt épített világegészt a „valóság” és „közösség” szirtfokai között eligazodni képes emberi közösségek eligazodási rutinjához, mintegy makroszemléleti, komplex képzetéhez kapcsolhatók. „A nehézség ott kezdődik, hogy ha ragaszkodunk a valóság egy olyan megközelítéséhez, ahol a valóság önmagában a cselekvés értelmében vett valóság, társadalmilag felépített, és a természet csak az adottság értelmében vett valóság, akkor eltávolodunk annak beismerésétől, hogy a természet, akárcsak az ember, az ökoszisztéma cselekvő része. A kérdés tehát az, hogy ha felszámoljuk a természet és társadalom dualizmusát, s elismerjük a kettő kölcsönhatását, akkor továbbra is a társas cselekvés, a társas interakció, a célracionális cselekvés stb. fogalmi alkalmasak-e az emberi és nem emberi viszonyok megértő értelmezésében.” (10–12. old.)

Pászka egész könyve sikeres, sőt látványos kutakodás része, melyben a fogalmak és értelmezések folytonos áradása nemcsak adaptációs elbeszélői, kommunikatív stratégiát kíván meg a mindenkori társadalmi aktoroktól, hanem magától az értelmező pillantásától, az elbeszélő narrációjától is, ideértve a keletkező olvasói narratívákat is. A címben összegzett alapkérdés, hogy ugyanis mennyiben természeti (is) a társadalom, s miképpen lesz antropogén környezet, ember teremtette világok, fizikai valóságok és narratív struktúrák terméke maga a kölcsönviszony is, nem túl rövidre zártan fogalmazódik meg a Szerző kötetében. Az azonban kétségtelen bizonyossággal kiderül: ha megtehetjük is, hogy a társadalomról mint természetfüggetlen jelenségről beszélünk, afféle filosz, történész, episztemológus vagy esztéta szaknyelvén, bizony épp a természet evidens válasza lesz az, hogy a társadalom, az emberi faj közössége is a természet része, s ezt elvitatni nem ideológiák, imázsok, víziók kérdése csupán, hanem érvénytelen és rossz válasz a Természet és Ember narratív viszonyának klasszikus kérdéseire is.

Bakonyi István

És újra vers

Petőcz András: ...és arcára álarcot teszen

Termékeny és sokszínű ez a pálya. Mintha a műfaji határokat is próbálná ledönteni Petőcz András. Fontos megjegyeznünk, hogy esztétikai értelemben, értékben nincs különbség lírai és epikai művei között. Újabb bizonyíték erre, az ...és arcára álarcot teszen is. S miként a cím is jelzi, a mottók is a Bibliából valók. Rögtön az első: „*A paráznának szeme pedig az alkonyatot lesi, mondván: Ne nézzen szem rám. És arcára álarcot teszen. Jób könyve, 24:15.*” És: „*Mért rejtjed el arcodat, és tartasz engemet ellenségedül? Jób könyve, 13:24.*”

Ezek a jelek is mutatják, hogy az ezt megelőző verseskötet, *A megvénhedt Isten* szerves folytatása ez a könyv. Szellemiségében és művészi értelemben egyaránt. A szakralitás jelei az érlelődő lírai pályán. A hangütés az „álarccal” kezdődik. Vajon a költő is ilyen álarcot hord különböző szerepvállalásai közben? Részben igen, de ez nem gátolja a múlt finom feldolgozását. Így hát egyfajta részösszegzést, visszapillantást is jelentenek ezek a versek, melyek élén az *Újra a múltban* című szonett áll. Egy-egy villanás, egy-egy emlékkép, kissé elégikus hangon. A múlt közben átlényegül, de a sors fontos részévé válik. „...*Most minden változatlan. / A nyár kemence, vagy inkább katlan, / ahogy megyek végig az utcán // homoktól fehér a talpam. / Negyven éve halott szomszéd néz rám / furcsa mosollyal, de némán.*” Ezzel a művel, a ciklusok előtt nyílik meg a versvilág, és egy másik szonett, *A múlt visszahív* adja a zárómozzanatot. Mindkét, a keretet biztosító mű az időt állítja a középpontba. A „kisgyerek ödög” ebben a világban, ez utóbbi esetben egy hörgő és vicsorgó kutya emléke dereng föl. Itt keményebb a világ, mint az első, kötetnyitó szövegben. És érzékelhet az ív, az ív feszültsége is. Érzékelhető bizonyos szorongás, s majd a kötetegész fölmutatja mindennek okait is.

A harmadik nap című ciklus élén olvasható, ugyancsak ószövetségi mottó: „*A harmadik napon pedig jöjj alá gyorsan, és eredj arra a helyre, ahol elrejtőztél amaz esemény napján, és maradj ott az útmutató kő mellett.*” Sámuel I. könyve, 20:19.” (Közben óhatatlanul is eszünkbe jut Juhász Ferenc egyik legfontosabb verse, a *Babonák napja, csütörtök; amikor a legnehezebb, annak is egyik részlete: „A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon.”* Ott ez a nap lehet Jézus feltámadásának napja is, bár tudjuk, az nem csütörtökhöz hanem vasárnaphoz kötődik. De lehet a nagycsütörtök is, hiszen a Megváltónak akkor drámai döntést kell hoznia, az utolsó vacsora után. És mindehhez a babonák napja társul, rendkívüli összetettséget adva mindezeknek a dolgoknak. És szólhatunk a hármasszám szimbolikájáról is, és ezáltal még összetettebbé válik minden.) Itt, Petőcz Andrásnál mind az ószövetségi mottó, mind *A harmadik nap* című vers az irányadó. Ily módon azt is jelezhetjük, hogy a Teremtés Könyvében a harmadik napon Isten elválasztotta a szárazföldet a tengertől, és megteremtette a szárazföldi növényeket, az ember számára oly fontos teremtményeket is. A Petőcz-versben ez a nap a reménység, ami arra ad biztatást, hogy az emberi kapcsolat

megmaradhat a kemény világban, pontosabban: „...a remény, hogy a harmadik napon még élek, itt van, velünk.” Nagyon hangsúlyos itt a „még élek” is, túl annyi mindenben, a lét veszélyeztetettségén például. A mottó bibliai szövege ugyanakkor a rejtőzködésre is utal, ami pedig a költői létforma sajátossága is lehet.

Beigazolódni látszik az, amit G. Komoróczy Emőke monográfiájának végén olvashatunk: „Petőcz András útban van a »felébredés« felé. Talán e belső érési folyamat tudatosulása segíti őt abban, hogy eljusson a tiszta „éberségig”, és ezen az új talajon állva megújítsa (ismét) lírai életművét.” (G. Komoróczy Emőke: „Ezer arccal, ezer alakban” Formák és távolatok Petőcz András költészetében. Magyar Műhely Kiadó, 2015. 194.) Mindezek a gondolatok a 2010-es *Behatárolt térben* című, „zárójelverses” kötethez kapcsolódnak. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy ez a folyamat, ez a „felébredés” azóta is tart, az utána következő két kötet erre fényes bizonyíték. Túl oly sok minden, túl a szemiotikai tendenciák kiteljesedésén vagy a médium art változatain.

A ciklus egyébként tömött sorú, pontosan egy oldalt betöltő, 28 soros versekből áll, és további formai sajátosság, hogy a folyamatot a 15. sor némiképp megtöri egyfajta válaszvonalanként, egy közbeékelődő rövidebb jelzéssel. Többször, a Petőcznél gyakori „mondom”-féle közléssel. A fegyelmezett szerkesztés mély gondolatisággal párosul ezekben a szövegekben. Meditációk, létértelmezések, a kitérülködés stációi.

És ez a rendkívüli komplexitás a legszebb versek kötete után mindinkább jellemző lett. Ha csak a fikcionális-cselekményes jegyekre gondolunk, akkor a földi viszonyok között járkáló, ténfergő Isten jelenlétében, vagy éppen a társ konyhai tevékenységének megidézésében láthatjuk ezt a fejlődésvonalat. Közben úgy teszi ezt, hogy gyakran megszólítja önmagát, de nem feltétlenül az „önmegszólító” versek hagyományos módján, és az is lehet, hogy a másik ember a megszólított számos esetben. Ez a másik ember lehet akár az olvasó, a befogadó is. Így avat be bennünket saját, intim világába. Ám legalább ilyen szembeötlő az is, ahogy küzd az idővel, és itt-ott az elmúlással. Nem fél a közhelyektől sem, bár azok sehol sem válnak uralkodóvá. Póztalan, természetes versbeszédet alkot, miközben beemeli szövegeibe a társalgási stílus elemeit is.

Teret nyer a kötet verseiben az ember elmagányosodásának gondja is, a szeretett lények elvesztése miatt átélt fájdalom. Mögötte a rideg világ, ami pl. regénytrilógiájának (*Idegenek, Másnap, Aysa*) a legélesebben fölmutatott lényege. Itt persze nem a terror és a borzasztó háború a környezet, hanem a költő magánszférája, az oda menekülő ember látleteleinek sora. A líra, mint megmentendő érték, ami egyben a szellemi kiútkeresés szempontjából is nagyon fontos. Ezért is keresi a múlt értékeit, azokat a hajdani mozzanatokot, amelyek mindmáig éltetik és erőt adnak neki. A *Megidézés* erről is szól, miközben a gyerekkori élmény és a Proust-regény, *Az eltűnt idő nyomában* híres kezdése is belekerül a műbe: „...miként a madeleine, / válaszolom, mint a madeleine sütemény, teával, olyan / ez az egész...” Mindebben szerepet játszhat a költőnek a francia világ, a francia irodalom és kultúra iránt tanúsított vonzódása. S mint tudjuk, ebben nincs egyedül Ady, József Attila vagy Illyés utóda... Ebben a szép megidézésben, nem utoljára, feltűnik az elsiratott apa alakja, és a hajdani gyerekkori ápolás áttűnik a nagybeteg ember gondozásának pillanataiba.

Ebben a kötetben is messze már a performance-ok, a kaligrammok világa, és jóval inkább a hagyományos jelrendszer érvényesül. Ám olyképpen, hogy a hajdani avantgárd törekvések beépülnek a vers nyelvezetébe és szerkezetébe. Fontos mozzanat a „nem tudtok legyőzni, soha nem tudtok legyőzni engem” kifejeződése (*Szaladni, szemben a széllel*), és itt is áttűnik a múlt idő a jelenbe. Ám: „...ma már csak ritkán jön el / ilyesmi pillanat...” és mindez a szorongást is táplálja, a „múlik az idő” kissé sablonos leírásával együtt. Az is fontos, hogy ebből a múlt időből, adott esetben a régmúltból átment olyan értékeket, a szellem világával kapcsolatos minőségeket, amelyek az európai zsidó-keresztény tradíciókhoz, a

kontinens történelmét olyannyira meghatározó erőkhöz köthetők. Jó példa erre a *Hanukija* című vers, ilyen részletekkel: „...meggyújtom a fényt, / a fényeket, ezt már nem láthatja az apám, de én látom, / és sajnos már nem az övé a fény, de éppen a miénk, / körbeüljük az asztalt, az ünnepi terítéket megcsodáljuk, / és nem akarunk mást, csak --- nem is tudom, mit.” Íme, így egyesül a puritán líra a korábban emlegetett cselekményességgel, persze, ami a legfontosabb, a fény megjelenésével.

Rendkívüli összetettség jellemzi Petőcz András újabb költészetét. Gondolatban, tematikában, stílusban egyaránt. A *Behatárolt térben* és *A megvénhedt Isten* szerves folytatásaként. Az „istenes” versekben éppúgy, mint a költőtársak hatásaiban, vagy éppen a vendégszövegek beépülésében. Mindezek remekül összegződnek azokban a művekben, amelyekben az apa halála többször is megjelenik. Az apáé, akinek „...szemét nem / zárták le a kórházban a hullamerevedés előtt, most / csak bámul bele a sötétségbe...”. Kétségtelen, hogy az apaélmény, az apa elvesztése fölötti fájdalom (és helyenként a lelkiismeret-furdalás, legalábbis nála) ritkán jelenik meg ilyen intenzíven a mai magyar lírában. (Hasonló erőt a jeles felvidéki poeta, Fellingner Károly műveiben találhat az olvasó.) A gyász mellett ott bujkál az elszalasztott lehetőségek miatt érzett szomorúság is. S ha az ember már átélte ezt az életében, akkor még könnyebben azonosul a költő énjével.

S van, ahol a fényesség és az apa alakja jelenik meg egyszerre. A fényé, ami itt lehet akár az „örök fényesség” is. „...körülöttünk tompa derengés, fény, ott, azon a teraszon, / ahol ő, az apám, annyira szeretett elüldögni.” (*Fényesség, körülöttünk*) De nem mindig ezek a minőségek a fontosak. Másutt a „csörömpölő edények” környezetében találjuk meg az emberi kapcsolat mélységeit, az önmagával és a másik emberrel együtt élő viszályokat, a lélek drámai rezdüléseit. A kiüresedés veszélye is kísért, és a költő mintegy szellemileg meztelenül áll előttünk egy olyan helyzetben, melyben „...jeges szél mozdul, / és megsárgul még a fűszál is, amerre jársz.” A „jársz” persze a másik emberre vonatkozik ebben a modern kori „elbocsátó szép üzenetben”. S ahogy olvassuk sorra ezeket a feszes formájú, fegyelmezett verseket, egyre inkább arra gondolunk, hogy előttünk egy *verses regény* részletei bontakoznak ki. Ahogy már szó esett róla, fontos epikai elemekben gazdagon. A próza „szubjektívizálódása” és a líra „objektívizálódása” jegyében. És mindenképpen érzékeny, finoman kidolgozott művek sorában. A szerző szembenéz a Semmivel, az idő múlásával, a lélek zuhanásával. Közben visszatérő mozzanatok a rend, a fej kiszellőztetése a teraszon, a tüdő teleszívása friss levegővel, a „téged se győzhet le senki” gondolataival. A hétköznapi élet elemei vannak túlsúlyban, és így áll össze egy csöppet sem hétköznapi összkép.

A Mészöly Miklós emlékének ajánlott *Miként idegen lovak* kiemelkedik ebből a sorból, légius elemeivel, szóhasználatával. Itt újra a lírai elemek, képek teszik gazdaggá a szöveget. Szép befejezése: „...közben a film fényképpé / szilárdul, a füstfelhő valóban ott lebeg a gőzmozdony / felett, és a magas férfi mosolya is szintén örökkévaló.”

És a szárnyalásnak még nincs vége! Ugyanis *Az elvesztett tekintet* valószínűleg egyrészt Petőcz András egyik legmaradandóbb műve, másrészt rajta túlmutatóan a korszaké is. A mély fájdalom különös drámaiságot hoz elő, a totális veszteség, az apa felejthetetlen lényé megrázó olvasmányélményt teremt. A rá másutt jellemző távolságtartás itt nem érvényesül, és mindez a mű értékeit erősíti. Mindamelletts belül marad az általa fölállított határokon, és még itt is jellemzi bizonyos visszafogottság. Álljon itt a mű második fele! „...a vég kezdete ez, fekszik kiterítve, már nem néz / rám, nincsen tekintete, magam maradtam, a következő / már én leszek, gondolom, és látszólag nincs változás, / valami utcán megyek végig, valami járókelők között, / valami autó dudál éppen, valami lámpa pirosra vált, / valami kutya megugat, valami esőcsepp esik rám, / valami víz folyik végig a nyakamon, az arcomon, / valami sós ízt érzek a számban, még nem éppen / deszka-földes-álsruhásan!, mondom, dühösen, szinte, / még nem tehetetlenül!, van még mit és miért, / van még valami más is, mint

a betonkemény föld, / amit feltörni lehetetlen, mint az elveszített tekintet, / ami eltűnt, és immáron nem jöhet vissza soha többé.” E kivételes szöveg sok szempontból katartikus erejű. A kurzív és a nem kurzív szavak ritmikája, a „valami” mint kulcsszó a bizonytalanság és a veszteség kifejezése, a városi lét elemeinek másodlagossága, a „deszka-földes-áruhásan” halált idéző jelzése, a test és a lélek kiszolgáltatottsága, a lét bezártsága – ezek mind-mind hozzájárulnak a mű értékeihez.

A József Attila életművéhez kötődésnek is van számos jele nála. Vendégszöveggént idéz a nagy elődtől pl. a *Hazaút* és a *Százezer éve* című versekben, a hangütésben. De más szövegek is beépülnek a „messzeringó gyerekkorom világát” is földidéző sorokban. Teret nyer itt az időtlenség is, és ez már szinte az örökkévalósággal párosul. Az értékek vállalása, a költészet szép folytonosságának ereje érvényesül ezeken a helyeken. Nem túlzás azt is hozzátennünk, hogy a hazaszereteté is. Petőcz ugyanis olyan költő, aki egyszerre hisz az európai és a nemzeti értékrendben. Mint ahogy a nagy példák közül Márai Sándor is, aki ezt többek között 1939-es *Búcsú* című írásában kifejezte. Fontos ezt hangsúlyoznunk éppen abban a korban, amelyben sokak vagy az egyik, vagy a másik oldalt látják egyedül üdvöztetőnek. Hiszen nem veszik figyelembe, hogy Európa és a nemzetállamok léte nem feltétlenül összeegyeztethetetlen. Költőnk pedig nagyon is magyar, és nagyon is európai!

Ugyanez igaz *A behatárolt idő* című ciklus egészére is. Ennek mottója: „*És megesküvök arra, aki örökkön örökké él, aki teremtette az eget és a benne valókat, és a földet és a benne valókat, és a tengert és a benne valókat, hogy idő többé nem lesz.*” (Jelenések könyve, 10:6.) Ezek a szavak is összhangban vannak azzal, amit az imént írtam az időtlenségről és az örökkévalóságról. Ugyanakkor valószínűleg nem tévedés az állítani, hogy ez a ciklus bizonyos értelemben a *Behatárolt térben* című verseskötet szellemi folytatása. Az sem mellékes, hogy a XXI. század elején különös jelentősége lehet a Jelenések könyvének. Abban az időben, amelyben oly sokan foglalkoznak az utolsó idők jeleivel. Vajon a költő is ebbe az irányba tart?... Az biztos, hogy Petőcz ízig-vérig mai módon néz szembe az idővel. Igazolja, hogy ugyan alig lehet már új téma a művészetben, és azon belül az irodalomban, ám a hogyan? kérdésre számos új választ adhatunk. És „terjed a szó”, és még „nem deszka-földesáruhásan...” A még fontos kulcsszó itt. Hiszen még él az ember, él a költő. És a futást még nem végezte el. Persze a futás, a hit megtartása és a harc is folyamatos – sugallja. A behatárolt idő vonatkozik a nagy egészen kívül a mindennapokra is: „...éppen 10 óra 22 perc...” – írja.

Ebben a ciklusban már nem oly tömöttek a verssorok, levegősebb a szöveg. Mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy könnyedebbek is. Itt kezdődnek az utalások Adyra, Utassyra, Szabó Lőrincre, Kosztolányira, s majd Juhász Gyulára, Dsidára, Somlyóra, Petrire vagy Babitsra. Egyrészt tiszteletkörök ezek, de az is fontos, hogy újrafogalmazódnak a hajdani értékek, vágyak és érzelmek. Vannak itt is vendégszövegek, mintegy a klasszikus művek újraírásának eszközei, kötöttebb versformában, pl. rímes négysorosokban. És itt lesz Ady Endre „eltévedt lovasából” *A visszatért lovas*. Az emlékek, bizonyos bűntudatok, elmélkedések ciklusa ez, gyakran a nagy elődök segítségével. Közben azt is tudatja az olvasóval, hogy ítélni nem az ember dolga. „... *Gyalázat, magyarázat és bocsánat, / nyomukban kullog az alázat, / amely sokunkban nincsen. // Fölébem áll, és megítél az Isten.*” (Tizenkét éve)

Ha szellemi rokonokat keresünk, akkor Kassák Lajos mellett feltétlenül meg kell említenünk a már megnevezett József Attila mellett a Nyugat szerzőit is. Azt a költői irányt, amelyben a fűszáltól a kozmoszig oly sok fontos elem található. A lélek belső tájainak útján. És hasonlóképpen a végső kérdések fölvetésével, a „túlpartra” vezető út állomásainak jelölésével. *A másvilág vándora* befejezésében például: „... *Halottak között sűrű minden napok. / Még mozdul az izom. / A túlsó partnál valaki int felém / ülve egy ladikon, / és visszaintek. / Ó én vagyok már, / élő helyett csak ikon.*” Vagy a *Hajnali látomás* című etűd végén: „... *Hajnali*

temető: kísértet megborzong, / fény elől menekül, kriptában megbúvik, / csontok közt susognak szószátyár nem-lények, / hullákon rémülten lapulnak patkányok: // egy nappal közelebb lép hozzád a halál." Drámai részeketek ezek, nyilvánvalóan ott lehet mögöttük a betegség okozta félelem és töprengés is.

Ezt az emberi-költői magatartást jellemzi a tolerancia, a humanizmus, a másik ember megértése akkor is, ha annak más az útja. Jól látszik ez az *Utassy József halálára* írt versben is: „... *Pirosló virágba borul / körülötte minden. / Most látom: bárány. Pedig / vadkannak hittem.*” Így hajol meg a tőle különböző költőtárs emléke előtt. Itt is, másutt is láthatjuk a formai változásokat, a kötött alakzatok szerepét, a négy soros strófák rímes megnyilvánulásait. Hasonlóképpen finom líraisággal búcsúzik Jancsó Miklóstól vagy Bohár Andrástól. Látjuk hát, milyen sokhúrú ez a líra, s milyen összetett a gondolatvilága.

A *Ha most itt*-ciklusban aztán a korábban is föllelhető, klasszikusokhoz fűződő viszony kibontása történik meg. Részben belebújik egy-egy költő bőrébe, részben pedig újraértelmezi azok egy-egy művét. Szellemes és nívós játék ez, az élen megint egy őszötvetségi mottóval, egyszersmint a világ egyik legszebb szerelmi költeményének néhány sorával: „*Erősítetek engem szőlővel, üdítsetek fel engem almákkal; mert betegek vagyok a szerelemnek.*” (Énekek éneke, 2:5.)

Van itt vázlat József Attila *Ódájához*, több Juhász Gyula-átirat, hasonlóképpen Ady, Kosztolányi és mások szövegeinek fölhasználása, újraértelmezése a költő saját felfogása szerint. A kötet záróciklusa pedig közvetlen folytatása *A megvénhedt Isten* című kötet meghatározó vonalának. Itt a következő mottót találjuk: „*Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek; ha valaki meghallja az én szómat és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok, és ő én velem.*” (*Jelenések könyve*, 3:20) Ez a jézusi szöveg nagyon találó annak a ciklusnak az élen, amelyben tulajdonképpen a Földre szállt Isten a főszereplő. Egy olyan emberközpontú kép ez, amelyben az evilági létezés közvetlen részese az Úr. Közel az emberhez, ott ül a szobájában, van úgy, hogy elfogadja az embert olyanak, amilyen, sőt be is fogadja. De az is megesik, hogy az ember hiányolja Isten jelenlétét, másutt meg a költő alkotó folyamat is előtérbe kerül ily módon: „... *Amiért vagyunk, azt tesszük éppen, / addig, míg az Isten bennünk lakik, / verset írunk, eképpen mulatunk / egészen hajnalig.*” (*Míg az Isten bennünk lakik*) És van úgy, hogy akár Ady *Az Úr érkezése* című gyönyörű vallomásának a rokonára bukkanunk, pl. a *Megölelt az Isten* soraiban. És ez a Mindenható tudja, érzi mai létezésünk válságait, az elesettek tragédiáit.

Így lesz ez a kötet legújabb líránk kiemelkedő teljesítménye.

(Orpheusz Kiadó, 2017)

Murzsa Tímea

A konyha szűk, a bor kevés

Kemény István: Lúdbőr

Kemény István legújabb kötete esszéket tartalmaz a kétezres évek elejétől kezdve egészen a mai napig. A horizont, melyet a szövegek megnyitnak, tágas: költők, versek, irodalom, művészet; történelem, politika, jövőkép, kivándorlás; szabadság, egyenlőség, fantasy, sci-fi; Magyarország, Európa; Zrínyi Miklós, Rejtő Jenő és egyéb összetartozó dolgok. Összetartozó, hiszen egymáshoz kapcsolja őket az esszéíró tekintete, mely az illúzió és realitás ütközését figyeli tárgyaiban. Kétkedik, de azért reménykedik is – ő maga a konzervatív anarchista, akiben Elias Canettire ismer rá, de ő a vátesz lelkületű költő is. Vibráló kettősség, állandó küzdelem lengi be a *Lúdbőrt*. Ennél többet pedig nehezen várhatunk el egy esszékötettől. Kemény István ugyanis véleményét nem deklarálja, hanem mint jó szókratészi tanítvány, maga igyekszik felfedni gondolatmenetének gyengeségeit.

S habár ezek a gondolatmenetek nagyon is szubjektívek, mégis egy generáció hangján tudnak szólni. A kötet első szekciójának címadó esszéjében (*Mikor volt 1912?*) a következő mondat hangzik el Ernst Lajosról és nemzedékéről, egy nagy korosztályról: „Ernst Lajos különleges korosztályba tartozott: azok közé, akik a tizenkilencedik század utolsó harmadában, de nem a legutolsó évtizedében születtek, tehát nagyjából a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években. [...] Az az ember, aki ebben a három évtizedben születik, két évszázadot kap az élettől. A szülei-nagyszülei végigélik az egyik századot, és őt abban nevelik fel, abban tanul meg élni, azt a századot tanulja meg használni, de mégis ereje teljében fog átlépni a másikba. [...] Az már az ő dolga, hogy mit kezd ezzel a két évszázadnyi birtokkal.” (42.) Mintha hasonló történe Kemény István évjáratával is. Beleszülettek a szocializmusba – jó, hát akkor itt fogunk élni –, majd a rendszerváltozás révén – látszólag – a változásba is belekóstoltak. Azonban itt – szemben Ernstékkal – az eredendő, 1989 előtti örökség nem pozitív, nem a felhőtlen tizenkilencedik századi gyerekkor és idealista ifjúság: ők a szülők terheit, a szocializmus hagyatékát öröklik meg, még ha legszívesebben meg is tagadnák azt. Bár az is kiderül a *Lúdbőrből*, hogy nem mindenki tagadná meg. A szocialista rendszer olyan természetességgel ivódik be még a fiatalok bőre alá is, hogy az elfogadás gondolata néha a hősiünet is megkörnyékezi, bár bekebelezni nem tudja: „Mindannyian arra lettünk kiképezve kiskorunktól, hogy le tudjuk élni az életünket egy diktatúrában.” (Egy szép délután, 8.), vagy máshol: „Lehet, hogy Isten tényleg nincs, és ez ilyen egyszerű? Lehet, hogy az elmúlt pár évtized nem is volt hanyatlástörténet?” (Emlékek a Bizottság zenekarról, 19.)

Ha nem is hanyatlástörténet, de mindenesetre a nyolcvanas évek „a semmibe nézek, semmit se kérnek”, ahogy Bereményi Géza írja *Jóslat* című dalszövegében, melyet Cseh Tamás énekelt meg. Vagy más szavakkal: a nyolcvanas évek unalmas és szürke – ezt pont annak a Menyhárt Jenőnek a szájából hallottam nemrég egy beszélgetésen, aki ebben a kötetben is feltűnik (*Reciprok Elvis*) mint a szerző és a vele egygenerációs értelmiségeinek non

plus ultrája. Azonban jön 1989, valami történik, a Kádár-korszak langyos-meleg lábvízét felkavarják. A kötet első írása, az *Egy szép délután* ezt a pillanatot meséli el, amit egyébként a borítókép – Bartis Attila fotója 1989 októberéből – is megörökít: az új élet küszöbén, a Parlament lépcsőjén négy fiatal ül: Kun Árpád, Szirmay Ágnes, Kemény István és Poós Zoltán. A névsor ismerős lehet mindenkinek, aki valamennyit is konyít az irodalomhoz. A jövőbe tekintenek: koncentráltak, várnak, mellettük épp elsűvít a nagybetűs történelem, talán azt nézik. Később, a szöveg tanúsága szerint, pedig Ági szűk konyhájában táncolnak. Gyávaság-e a Parlament lépcsőjén ülni egy ilyen kaliberű eseménynél, be kellett volna törni, és lerombolni az egész épületet a fenébe? – vetődik fel a kérdés. Nem tudni, még ennyi év távlatából sem.

A jövő mindenestre reményteljesnek tűnik: „Úgy éreztem [...], hogy pont jókor, pont jó helyen születünk én és a korosztályom. A szerencsés történelmi véletlenek folytán egy kétes minőségű táptalajból (Kádár-korszak) kinőve jó és rossz hatások optimális kombinációja alatt hajtottunk ki, és nevelődtünk fel, és most fogunk virágba borulni.” (Hángérien! Hálfprájz!, 25.) Kiválasztott generáció ez, amelynek tagjai a szocialista megalkuvás hagyatéka mellett immár egy másik magyar hagyatékot is a vállukra vehetnek: „»Mi, magyarok« a lengyelekkel együtt elsők voltunk a diktatúra lebontásában, »mi, magyarok« vágtuk át a vasfüggönyt, sőt még a romániai forradalmat is a temesvári magyar református közösség ellenállása robbantotta ki '89 decemberében. [...] nagyobb feladatot vállaltunk magunkra, mint amekkora elvárható lett volna tőlünk.” (Magyarország és a jövő, 78.) Azonban az évek elteltével a lelkesedés csalódásba fordul. A realitás legyőzi az illúziót, ami marad, az a remény egykori szikrája, amely néha-néha a kötet szövegeiben is felbukkan, s a közélettről elsősorban az irodalomra tevődik át („a magyar kultúra aranykorában élünk” – *Egy közönséges csütörtök egy működő kultúrában*, 50.). Persze, írom ezt azzal a kitételrel, hogy pontosan tudjuk, hogy Kemény István esetében a közélet és költészet kettőse nehezen leválasztható egymásról.

Nem véletlen egyébként, hogy a már említett *Egy szép délután* az első szövege a *Lúdbőrnek*. Itt sejtetődik először az említett illúzió és realitás kettőssége, mely az egész művet átszövi, s mely a későbbiekben teljesebb kibontást nyer számos téma tekintetében. Milyennek képzeljük a diktatúrát, s milyen ehhez képest a mi, saját bejárta diktatúránk? Milyennek képzeljük a demokráciát, milyennek a szabadságot, milyennek az egyenlőséget? S mi az, amit ebből megtapasztalunk? De nem csak a politikával kapcsolatban tehetők fel a kérdések: milyennek képzeljük a modernséget? Válaszul Elias Canettit idézi a szerző: „Ami a legnagyobb csalódást kelti a Holdban, az, hogy minden stimmel. Minden, amit kiszámoltunk, távolság, nagyság, súly, minden stimmel, minden úgy van, ahogy van.” „Ennyit tudott adni a modernség a léleknek a Hold helyett” – teszi hozzá a szerző (*Csalódni a Holdban*, 109.).

Nagyívű kérdések és nagy szavak, de Kemény István szereti ezeket, saját bevallása szerint a „Lényeget” keresi. Ez irodalomkritikáiban is kiütöközik, igyekszik megfogni a különböző alkotóknak és műveiknek az esszenciáját. Az utolsó három szekcióban (*Csalódni a Holdban*, *A költészet megkopasztása*, *Ötven+1 irodalmi alappillére*) jobbára könyvkritikákat, irodalmi tárgyú értekezéseket olvashatunk. Az írások különböző felkérésekre készültek, van köztük kiállítás megnyitó-szöveg, konferencia-előadás, sőt, az *Élet és Irodalom*-beli *Követési távolság* című rovatban megjelent kritikák is. A választott kötetek és írók között esetleges a kapcsolódás, ami közös bennük, hogy Kemény István gondolkodásának, s persze művészetének alappillérei. Sok recenzáló¹ jelezte a személyességet és az önéletrajziaságot a művel kapcsolatban. S valóban, Kemény István a költészetet lúdbőrben

1 Sántha József *Száz év türelem* című kritikájában „szubjektív önéletrajznak” nevezi. In: Revizor Online, 2017. 06. 08., <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/6693/kemeny-istvan-ludbor-esszek/>,

méri, a „saját lúdbőrében”. De talán nem csak a költészetet, s itt elérkeztünk egy nagyon is fontos ponthoz. Ahogy korábban jeleztem, a *Lúdbőr* című kötetben számos politikai és történelmi fókuszú szöveg is van. Sőt, egy ízben egy olyan állítás is elhangzik, hogy a magas irodalom nem foglalkozik a lúdbőrrel. Kemény továbbá nem riad vissza attól, hogy olyan szerzőket emeljen be pantheonjába, mint Rejtő Jenő, vagy olyan műfajok hatását vizsgálja (elsősorban saját művészetére), mint a sci-fi. Mintha a szemében tehát a költészet, tágítsuk egygel: irodalom, és ezzel szorosan összekapcsolódva a katarzis fogalma kibővülne.

Valami olyasmiről van itt szó, amiről a szerző a kötet címadó esszéjében ír: „Az igazi költő az, aki mindig olyan helyre áll, ahonnan a szirének énekét teljes egészében hallani, benne a kereskedelmi rádiót, az alternatív dalszöveget, a mainstreamet. [...] És ahonnan látni-hallani a filmeket, a sorozatokat, az egész szórakoztatóipart, a fogyasztókat és a szolgáltatókat, a tudományt.” (A költészet megkopasztása, 161.) Azonban hozzát teszi: „miközben közvetíti a szirének énekét, ellen is kell állnia neki”. (161.)

A személyesség, bevonódás és az objektív távolságtartás tehát egyszerre van jelen a kötetben. A vátesz hangja ez, aki egyszerre vágyja a nagy fogalmakat, de idegenkedik is tőlük. Hogy hogyan fér meg mindez egy alkotóban? Azt gondolom, a Kemény István által felrajzolt értelmiségi típusok keveredése adja ki a szerző figuráját. Mára csak fogcsikorgató és cinikus értelmiségiek maradtak. A szerző nagyon sokat küzd, hogy ne legyen illúzióvesztett, mogorva vénember. Igyekszik visszatérni azokhoz az értelmiségiekhez, művészekhez, akik még tevékenyek voltak, akik előre akarták mozdítani a világot, s főként hazájukat. Ilyen Zrínyi, akiről egy hosszú szöveget olvashatunk (*Zrínyi Miklós és az üvegplafon*), s akinek egyik jelmondatát idézi a szerző: „Hazánk javára cselekedni a vitézséget – ez az, aminél többet ember nem tehet.” (89.) De ilyen Esterházy Péter is, s a róla szóló minniesszé kiemelt helyet kap a korpuszban: az utolsót. *Haza a magasban*.

Ehhez az értelmiségi pozícióhoz azonban kell a remény, kell az illúzió, és kell a derű. Kemény István vágyja azt a jövőbe révedő, bizakodó tekintetet, amellyel egykor, 1989-ben a Parlament lépcsőjén a jövőbe tekintett. Persze azóta a történelem sokat változott. Utólag úgy tűnik, akkor, a Kossuth tér szélén nem Valóság nagybátyánk fordult be a sarkon, hanem az Illúzió. Ezt felismerni talán felér a katarzissal, a megtisztulás értelmében.

Nagygyéci Kovács József pedig *Ki olvassa* című írásában „személyességről” beszél több ízben is. In: KULTer.hu, 2017. 12. 02., <http://kulter.hu/2017/12/ki-olvassa/>

Kozma Huba

Múltkereső kiskaté

Kurucai Pál–Wéber György:
Regionális Családkönyv

2016-ban jelent meg Kurucai Pál és Wéber György Kiskunmajsja kezdeti időszakának, első lélegzetvételeinek – a XVIII. század első harmadának – korát felidéző településkönyve, a Regionális Családkönyv. Mivel a társadalom legalapvetőbb és legszilárdabb alapköve a család, szinte a legrégebbi időktől fogva a (le)származástan (genealógia) a történelemtudomány egyik legfontosabb segédtudománya. Minden olyan emberi társulások létrehozását előtérbe helyező korban, melyben az építkezés, és nem a rombolás válik közösségi céllá a helyi társadalmakban. A török kiűzése utáni korszak ilyen volt Magyarország történetében. *Ez a könyv – írja Bárdossy Péter történész-levéltáros a kiadvány előszavában – a hódoltság utáni első szívdobbanásokról tudósít.*

Az idegen hódítók kiűzése utáni időszakban a lakatlan területek benépesítése három módon ment végbe: betelepítéssel, bevándorlással és belső népvándorlással. Ekkor, Mária Terézia korában e térségben a törökök elleni harc irányítását felvállaló, és ennek okán a magukat feltétel nélküli döntési joggal felruházottnak tekintő Habsburgok akarata érvényesült szinte minden kérdésben. Nyilvánvalóan a visszafoglalt földek benépesítése is az ő akarata és érdekük szerint ment végbe. Németajkú, és javarészt katolikus vallásúakat telepítettek jelentős anyagi támogatással elsősorban a Duna mentére, a térség többnemzetiségűvé tétele érdekében pedig lehetővé tették, sőt ösztönözték a később nemzetiségeknek nevezett románok, szerbek, szlovákok bevándorlását a felszabadított területre. Ezek után nem tilthatták meg a végvári vonal mögötti túlnépesedett területek magyarjai számára sem a belső népvándorlást. Jászsági, Heves megyei, tápiómenti, felvidéki magyarok élnek elsősorban a megnyílt lehetőséggel, illetőleg számolnak a földek újravásárlásának ígéretével. A visszaszorított törökökkel kötött pozsareváci béke megkötésének évében, 1718-ban elsőként Dorozsmára érkeznek új honfoglalók a végvári vonalon túli területről, őket az üllési telepések követik a XVII. század húszas éveiben ugyancsak a terület akkori birtokosa, a Német Lovagrend bátorítására. A dorozsmaiak és az üllésiek is sokat szenvednek az itteni földek tulajdonjogát magukénak tudó szegediek nemegyszer fegyveres támadásig fajuló zaklatásaitól, érthető hát, ha az üllésiek Nesselrode császári tábornok hathatós közbenjárását igénybe véve élnek a kínálkozó lehetőséggel, és kiterve a nagy határú, s így -hatalmú város haragja elől, Majsja pusztára – az egykori, törökök által felégetett Mayossaszállás kun település szálláshelye mellé – költöznek 1743-ban. Ugyanebben az esztendőben érkezik meg Félegyházára, szintén a korábbi végvári vonal északi feléről az újabb, zömében ugyancsak jász eredetű bevándorlók következő hulláma. A Regionális Családkönyv szerzői e települések – Dorozsma, Üllés, Félegyháza, Majsja – lakosait, családjait lajstromozzák az 1720-tól 1751-ig terjedő időszakban. Értelemszerűen Dorozsma a kiindulási pont, tekintettel azonban a szerzők Kiskunmajsához köthető családi kapcsolataira, 1743 után a kutatók figyelme a majsjai egyházi anyakönyvekre összpontosít.

Látszólag száraz tényekkel, végeláthatatlan adathalmazmal, születési, házassági és halálozási évszámokkal idézik meg, rajzolják elének a szerzők a harmadfél évszázadosnál is több évvel korábbi *migrációs pillanatképet*. S teszik nyilvánvalóvá a mai olvasó számára, hogy nincsen új a nap alatt. Emberek születnek erre a földre, akik aztán házasodnak, akiknek gyermekeik születnek, és akik majd rövidebb-hosszabb hasznos vagy haszontalan élet múltán meghalnak. Eltemetik őket, s mára már fejfájuk sincs a dorozsmai, üllési, félegyházi, majsai temetőekben. Mi mégis a rendkívülien érdekesítő ebben a múltidéző tudós kutakodásban? Talán az, ha a tengernyi adat között fel-felbukkan egy-egy máséval össze nem téveszthető emberi arc. A ki tudja, hol és mikor született Szőke Jánosé például, aki 1739 januárjában köt házasságot Üllésen Tóth Katalinnal. Első gyermekük, Katalin egy esztendő múltán még ott születik, de a következő három – János, Erzsébet és Ilona – már Majsán. Még Üllésen választják meg kántornak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az üllési kolónia rábízta gyermekeik tanítását is. Majsán aztán főjegyző lesz (1745-től 49-ig), majd egy évre főbíró (1749), és múlhatatlan érdemei lesznek abban, hogy ennek a nagyreményű majsai közösségnek a szívdobbanásai megbízhatóan tartósak legyenek. Főjegyzőként hiteleket szerez a közösségét jobbágyi terhektől megváltó redemptióhoz, az itt rendelkezésre álló földek újravásárlásához, és közben ügyel arra is, hogy a megszerzett pénzt okos beosztással csakugyan a kitűzött cél megvalósítására használják. Aztán főbírói megbízatása leteltével, dolga végeztével családotul eltűnik. Ki tudja, mikor, ki tudja, hová. Vagy Rékasi Pálé, kinek a kutatott anyakönyvekből megtudhatjuk legfontosabb életadatait is. Ő 1695-ben született, még a török hódoltság idején, valószínűleg Zagyvarékason. A vele még Üllésen házasságot kötő Kertész Katalintól nyolc gyermeke született, az első kivételével mind Majsán. Rékasi Pált – érdemeit elismerve, képességeit felhasználva – ötször választják meg főbíróvá az 1745–79-ig terjedő időben, s rendhagyó módon kétszer nem csak egy évre bízzák meg ennek a tisztségnek az ellátásával. A kezdeti hőskor legtekintélyesebb és legnépszerűbb közszereplője lehetett ő, ezt az is bizonyítja, hogy 1743 és 1781 között 144-szer volt násznagya az oltárhoz járuló pároknak a majsai anyakönyvek tanúsága szerint. Második gyermekének Szőke János a keresztapja – az ő fiának pedig Rékasi Pál – felesége révén pedig rokoni szálak kötik az Üllésről Majsára települő közösség első főbírájához, Kertész Györgyhöz is. A kivételesen tartalmas életet élő, ötszörösen bíróviselt Rékasi Pál 86 esztendősen, minden bizonnyal a jól végzett munka tudatában, nyugodt lélekkel hagyhatta sorsára az immáron kiegyensúlyozott szívverésű falut, Majsát.

A kivételes munkabírású és alkotóerejű szerzőpár maradandót alkotott e könyv anyagának összegyűjtésével, közzétételével, a sokszor lebecsült, ám jelentős alkotásoknál nélkülözhetetlen aprómunka elvégzésével. A Regionális Családkönyv nélkülözhetetlen kalauza lesz az elkövetkező időkben az idézett térség családkutatással foglalkozóinak, mert könnyíti az eligazodást az anyakönyvek betűrengetegében. Aki családjá történetét kutatja, önismeretét gyarapítja ezzel. Széchenyi István szerint még ennél is többre vállalkozik: *Hasznos szolgálatot tesz a hazának ki családja múltját kutatja, hiszen egy-egy család múltja a haza történetének egy-egy lapja.*

A családfakutatás oktatókönyve ez a kiadvány, melynek kibővített, időben is tovább (1895-ig, a polgári anyakönyvezés bevezetéséig) jutó – talán hamarosan megjelenő – változata teszi teljessé majd a mostani feldolgozást.

Kovács Krisztina

„Mélységes mítoszok”

Mohai V. Lajos: A drága váza

Mohai V. Lajos összegyűjtött tanulmányokat tartalmazó kötete egy termékeny év egyik darabja. A *vidék mélységes mítosza* című opus a szerző Kosztolányi-kutatásának fontos tanulmányait gondolta újra és adta közre, *A drága váza* pedig válogatott esszék és értelmezések kollekciója. A klasszikus modernség és a *Nyugat* avatott kutatója az utóbbi években szépíróként is egyre szívesebben mutatja meg magát. Az elmúlt években megjelent prózáinak felemlegetése ehelyütt azért is helyénvaló, mert úgy tűnik, az utóbbi évtizedben mind a lírában, mind az esszében, mind a szépprózában az átdolgozó törekvés uralja a kutató-szépíró alkotói karakterét. A 2010-ben megjelent önéletrajzi regény, *Az emlékezés melankóliája* hangsúlyosan kiindulópontjává is tette ezt a munkamódszert. Az első regény, bár nem volt hibátlan, egyértelművé tette nemcsak azt, hogy szerzőjével mint szépíróval is komolyan kell számolnunk ezután, hanem azt is, hogy az alkotó köteteit mindig is jellemző szintetizáló igény hangja még erősebben fog hallatszódni ezentúl. Mohai kutatásai és egész világképe fő irányvonalának az emlékezés formái tekinthetők. Közük újabban mindenképpen a minden általa művelt műfajban felerősödő önéletrajziság, különösen annak kulturális identitást meghatározó szerepe, az emlékezőtechnikák szépirodalmi figurái. A másik meghatározó iránya az irodalomtörténész-író tudományos és szépírói karakterének a helyek minél szélesebb spektrumában és elbeszélői formában történő „kipróbálása”, működésük szemrevételezése. Ahogy *A vidék mélységes mítosza* a Kosztolányi-próza lokális mintázatait fejtette fel és vezette el az olvasót mintaszerű és élvezetes elemzésekben a Kosztolányi-féle vidékmítosz változásaihoz, úgy *A drága váza* is tele van a terek iránti szerelem megnyilvánulási formáival.

A lokális szcénák iránti fokozott figyelem, nevezhetjük bátran olthatatlan szenvedélynek is, annál is inkább releváns alapozás, mert az a szépirodalmi miliő, amelyben Mohai gondolkodik, amelyből legkedvesebb szövegeit választja, a közép-európaiság kulturális kódjait mindig és roppant érzékenyen követő elképzelés felől olvasható a legeredményesebben. Az Osztrák–Magyar Monarchia tágabb kontextusában vizsgálja a magyar irodalmat úgy tűnik, manapság a legtermékenyebb olvasatokat hozó elképzelés. Ahogy a társadalom- és művelődéstörténeti, mikrotörténeti, közlekedéstörténeti, tudománytörténeti stb. olvasatok is újabb és újabb adalékokkal gazdagítják a modernség kutatását, újraolvasását.

Mohai Szini Gyuláról szóló írása (*A század első novellistája: Szini Gyula mellőzöttsége*) egy többé-kevésbé elfeledett alkotó portréjának felvázolásával a modernségről szóló izgalmas diskurzusok sorát képes újranitni. A felütés annál is inkább jó választás, mert a tanulmánykötet karakterét is kellő mértékben hangsúlyozza ez az izgalmas enumeráció, amely ugyan könnyű kézzel felskiccelt esszé, ám tanulmányként is képes működni. A kötet

nyitószövege, amely látszólag Szini anekdotához fűződő viszonyának kérdéseit tárgyalja, mellékesen a kánonból való kihullást érintve a századfordulós tömegkultúra kulisszáit, a modernitás urbanisztikai keretei között születő irodalom legfontosabb problémáit is felvázolja. Ennyiben Mohai munkamódszere a számára is kedves Krúdy ma is frissen ható portrévázlataihoz (L. Krúdy *A szobrok megmozdulnak* címmel kötetbe is válogatott íróportréit) hasonlít. A rövid, esszéisztikus, laza, szellemes stílusú „vázlatokban” lényeglátó, tanulmányba kívánczó megfigyelések megállapításai rejtőznek vagy tolazkodnak látványosan elő. A kisesszé és a tanulmány határán billegő írásokat szerzőjük műveltsége és az érvelés gördülékenysége működteti igazán, ez a komplexitás iránti fogékonyság ad mindig izgalmas dinamikát Mohai irodalomtörténeti témájú megnyilatkozásainak. Szini életművéről szólva olyan lényeges pontjai láttatódnak csak úgy zárójelben a Budapest-irodalomnak, amelyek kézikönyvek alapozó fejezeteiben is elférnének: „Ebben döntő szerepe lehetett a főnti részletben idézett, a Városliget környékére lokalizálható kisvilágnak, mely érzékenységet formálta...” – írja Szini életereiről a szóban forgó írás. (15.)

Ez a tendencia folytatódik és válik még összetettebbé a Krúdyról szóló textusban, amely az irodalomtudósnál mindig erősen aláhúzott lokális kontextus újabb szép példája: „Krúdy Gyula emblematicusan is a Ferenc József-i kor írója, ezért helyét az Osztrák–Magyar Monarchia művészetében kell kijelölni...” (*Krúdy és Harras Rudolf közkatona*, 23.) Ha vannak, lehetnek pillérei, logikai íve egy sokfajta és különböző időben keletkezett írásokat tartalmazó gyűjteménynek, ez a köztes-európai közérzetet megragadó törekvés mindenképpen annak tekinthető. Bár az irodalomtörténész több kismonográfiát is szentelt Kosztolányi iránti érdeklődésének, *A vidék mélyeséges mítoszát a Sárszegi regények és környezetiük* című terjedelmes tanulmány előzte meg (önálló kötetben 2010-ben), a Kosztolányi-féle helyek szociokulturális attitűdjeinek ábrázolása, körbetapogatása természetesen e válogatásban is helyet kap. Kosztolányi „önszemléletét az Osztrák–Magyar Monarchia polgári kisvilága alakítja...” – olvashatjuk a *Kosztolányi vidékszemléletéről* (30.) szóló szövegben, melyben a Szegedy-Maszák Mihály, Pomogáts Béla, Lengyel András, Hózsza Éva, Bengi László, Szilágyi Zsófia és mások értelmezési hálójában is hasonlóan elgondolt módon olvashatók újra a Kosztolányi-locusok.

A válogatás vegyes tematikájú, a modernség magyar és világirodalmából egyaránt válogató olvasónapló, amelynek néhány írásához mégis érdemes közelebb hajolni. Ilyen például a *Polcz Alaine magánfreskója*, az *Asszony a frontonról* szóló elemzés. Mohai modelljében a mikrotörténeti szempontból is végtelenül tanulságos, megjelenése idején épp ezért nagy hatású, esztétikai gyengeségei ellenére is megérdemelt figyelmet keltő önéletírás elsődleges tétje a súlyos mondanivaló: a szovjet hadsereg kegyetlenkedései, a nemi erőszakok végtelen sora mellett elsősorban a házasságban és az életformában való idegenség megjelenítési formája, elbeszélhetőségének módjai. Ezek, a sorseseeményeket elbeszélőként a legjobban érdeklik, láthatóan ezek azok a szempontok, amelyek saját önéletrajzi szövegeinek megalkotásakor is mindig szem előtt vannak. A kutató önértelmezésének lényege érzésem szerint az érzékelés fiziológiai változásaival számot vető emlékező alakjának állandó meghatározása, a narrátoré, aki az azonos részleteket mániákus konoksággal újra és újra megvizsgálja. Ez a típusú bibelődés a szöveggel olyan világlátást eredményez, amely a töredéket tekinti legfontosabb retorikai lehetőségnek.

Mohai hosszabb lélegzetű prózai munkáinak, *Az emlékezés melankóliája* (2010) és *A bátyám hazavitte a halált* (2014) életaktákat összeállító önéletrajzi elbeszélői láthatóan nem azért rajongtak annyira a fragmentumokért, mert progresszív, vagy már kevésbé divatos irodalomtörténeti irányzatok direktívái ezt várták tőlük, hanem mert alkotójuk nem is akarja, nem is hajlandó máshogy szemlélni a világot. A részletek kitarató vizsgálata,

a mikroszkopikus és hiperérzékeny közelhajolás, ahogy Michelangelo Antonioni kultikus filmjében (*Nagyítás – Blow-Up*, 1966), úgy itt, e textusokban is végül az egyes elemek kontúrjainak elhomályosodásához vezet. Máshogy azonban, sugallja Mohai, ne is kezdjünk hozzá az önértelmezéshez vagy a szépirodalom olvasásához. Persze ebben olyan komoly ihletői vannak, voltak, mint a „pontosságot” esztétikája alappillérvé tevő, de annak lehetlenségével ugyancsak számot vető Mészöly Miklós, vagy a tárgyakat, a szépirodalom és a hétköznapiság „figuráit” egyaránt kitartó imádattal körülrajongó Tolnai Ottó. A kettejük prózáiról szóló írások *A drága vázában* is fontos helyet kapnak.

Nem meglepő, de kétségtelenül megkapó a ragaszkodás ehhez a tradícióhoz: a töredékekből egészlet formálni akaró szerzők és művek szenvedélyes olvasása talán az egész Mohai-oeuvre legfontosabb invenciója. *A drága váza* szövegei közt kutatva olyan irodalomtörténész „cédulázásait”, olvasónaplójának szeleteit kapja meg az olvasó, aki az egész megértésének vágyával szalad neki a töredékes formáknak, ám e megértésről mindig is tudja, nem elérhető. Az alkotó a foszlányok, emléktöredékek, hangulatok prizmáján átszűrődve tekint az irodalomra, számára nem kérdés, ez valóban az egész világ. Hogy élet és irodalom egybecsúszthatató, hogy a kozmosz legyen benne a könyvben, az ideális persze az lenne, ha egyetlen könyvben, mindez a kritikus-irodalomtörténész-szépíró finom, és sokszor valóban lírai hangon megszólaló tanulmányainak, elemzéseinek egyik legfontosabb tapasztalata. Éppen ezért nem lepődhetünk meg, hogy a cédulázó írók portréjának felvázolása általában a legrokonszenvesebb számára.

A Tolnai Ottóról szóló elemzésben (*Ott, helyben: Cédulák Tolnai Ottó világáról*) a cédulák (íróé és irodalomtörténészé) valóban a fragmentáltság, a nagy egészlet valamilyen kis szeletekből létrehozni vágyás attribútumai. Ebben a hagyományban a folyamatosság, a kontextualizálás vágya a legerősebb, Kosztolányi *Gőzfürdő* című novelláját pedig Tolnai magyarkanizsai fürdőjének reprezentációjával összehasonlítva újfent a közép-európai vidékiség problémáin morfondírozik el az értelmező. Beszédese és szempontból a tanulmánygyűjtemény címe, melyet Mirko Kovačtól, egyik kedvenc írójától kölcsönöz az elemző. A „drága váza” eredeti megjelenési helyén és a Kovačról szóló könyvbéli nekrológban is a szöveg metaforája.

Az Ota Pavel vagy Hrabal írásait elemző esszéekben a közérzet és a tér elemzése a mélystruktúrákig kanyarog, ahogy *A kocsmá emlékezik: Tandori Dezső rajzai egy belbudai kocsmában* című alkalmi írás is „a közép-európaiság leginkább átélhető élményeként” fogalmazza meg a kocsmái „kiállítóterben” életre kelő Tandori-rajzokat. „Mohai otthonossá teszi az ész dolgait” – olvasható éppen Tandoritól az idézet *A drága váza* borítóján. Nem történik ez máshogy a Mándy-prózáról írt esszében (*Mándy Iván Budapest-mítoszához*) sem, mely a Budapest-irodalom felől, a monarchikus nosztalgia irányából közelíti meg ezt az újabban szerencsére újra fókuszba kerülő életművet. A Mészöly Miklós prózájáról írt kis karcolat (*Mi változott volna? A világ?*) a Mészöly-oeuvre leglényegesebb pontjaira világít rá, amikor választott tárgyát így jellemzi: „talán az utolsók egyike”, aki a „posztmonarchiás magyar vidék koloritját őrzi”. (141.)

A kötet számos rövidke írása talán emlékezetesebb pillanatokkal ajándékozza meg az olvasót, mint a hosszabb elemzések, éppen mert szerzőjük könnyed eleganciával felvázolt irodalmi portrévázlatok. *A Bordélyirodalom* című valóban csak skiccnek szánt lakonikus esszé a sűrítés egyik legtanulságosabb momentuma: egy nyúlfarknyi cikkben a modernség magyar irodalmának egyik legfontosabb „mágikus” helyét rajzolja körül, mellékesen olyan sokáig feledésre ítélt textusokat vonva be az elemzés argumentációjába, mint Kiss József nem igazán jó, ám annál tanulságosabb tárcaregénye, a *Budapesti rejtelmek*. Az *Írók a jövő ételeiről*, az *Álmoskönyv helye* vagy az *Íróbérek, 2000*, bár félig-meddig ugyancsak alkalmi írások, relevanciájuk 2016-ban is erősnek bizonyul. Ezek a darabok a professzionális,

ám nem feltétlen akadémikus igényrel megszólalni vágyó irodalomtörténészt mutatják be nekünk, aki legkedvesebb „nyugatos” szerzőihez hasonlóan jól érzi magát ebben a rövid formában.

A jól strukturált kötetben, ahogy Mohai V. Lajos szerint az önéletrajzi szövegekben is a körköröség dominál, bármelyik egységben veszünk is el, az olvasónaplóként is remekül funkcionáló válogatásban, Chandler, Hrabal, Kovač, Tolnai, Grendel világában bolyongva a közép-európai műveltség és közérzet megragadásának vágya, a szövegben elmerülés óhaja vezethet minket. Mindez pedig visszaadhatja a reményt a műfaj, ti. az irodalmi esszé halódását aggódva figyelőknek, hogy a modernitás magyar irodalmának valamikori egyik legfontosabb regiszterében vannak ma is figyelemre érdemes pillanatok. Mohai V. Lajos könyve a szakembereken kívül jó szívvel ajánlható a szépirodalom iránt érdeklődő nagyközönségnek, írásainak letisztult, sallangmentes nyelve olvasmányélménynek is üdítő.

Savaria University Press, Szombathely, Prae.hu 2016

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

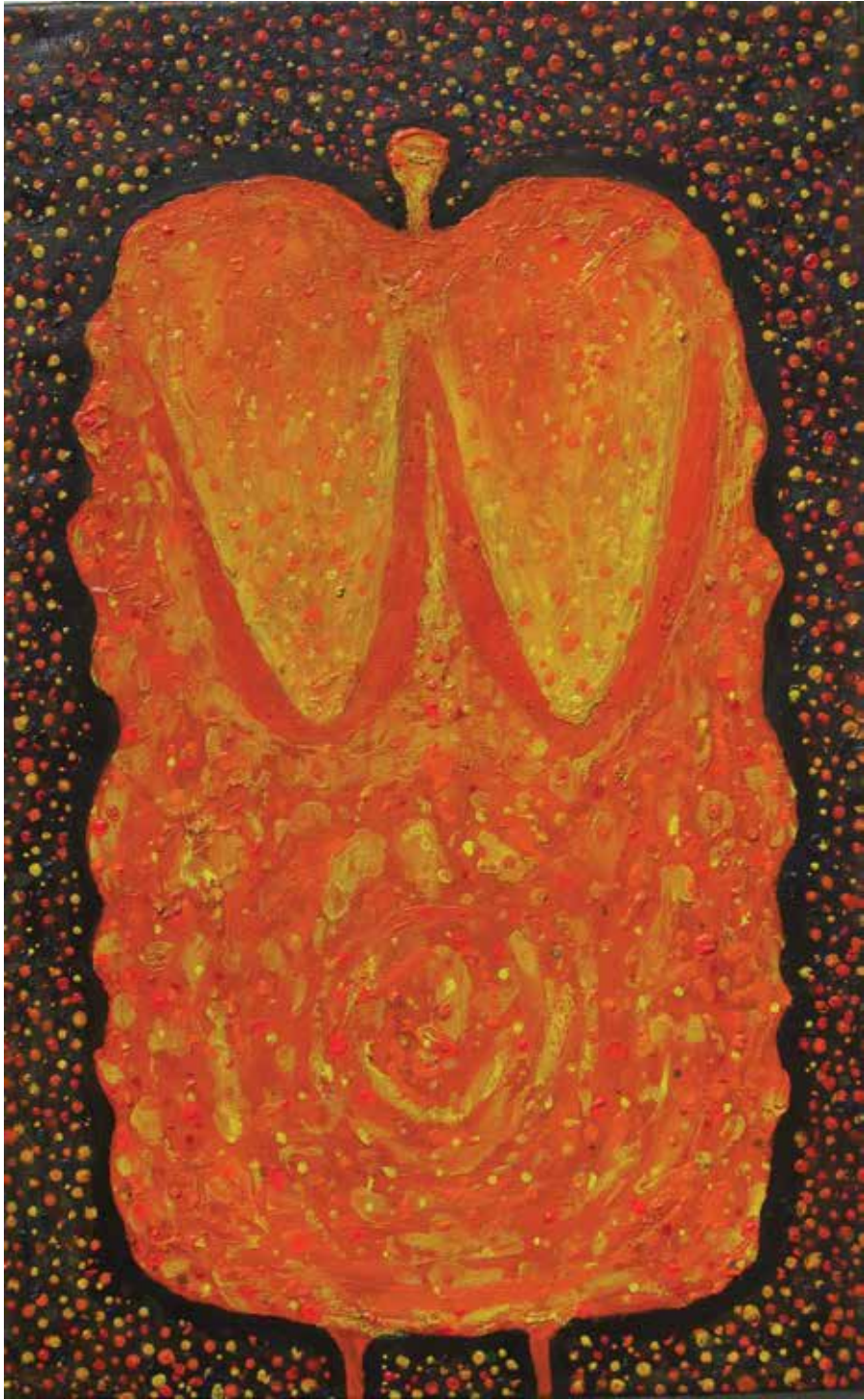
Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

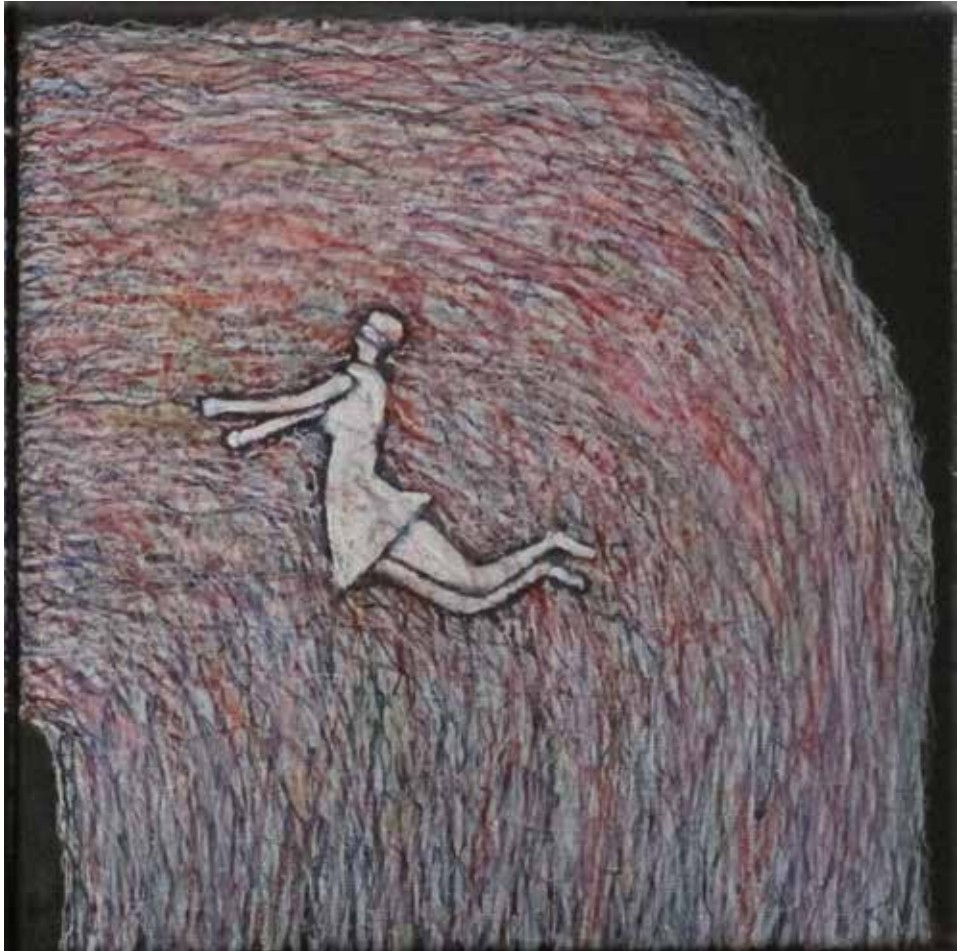
EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

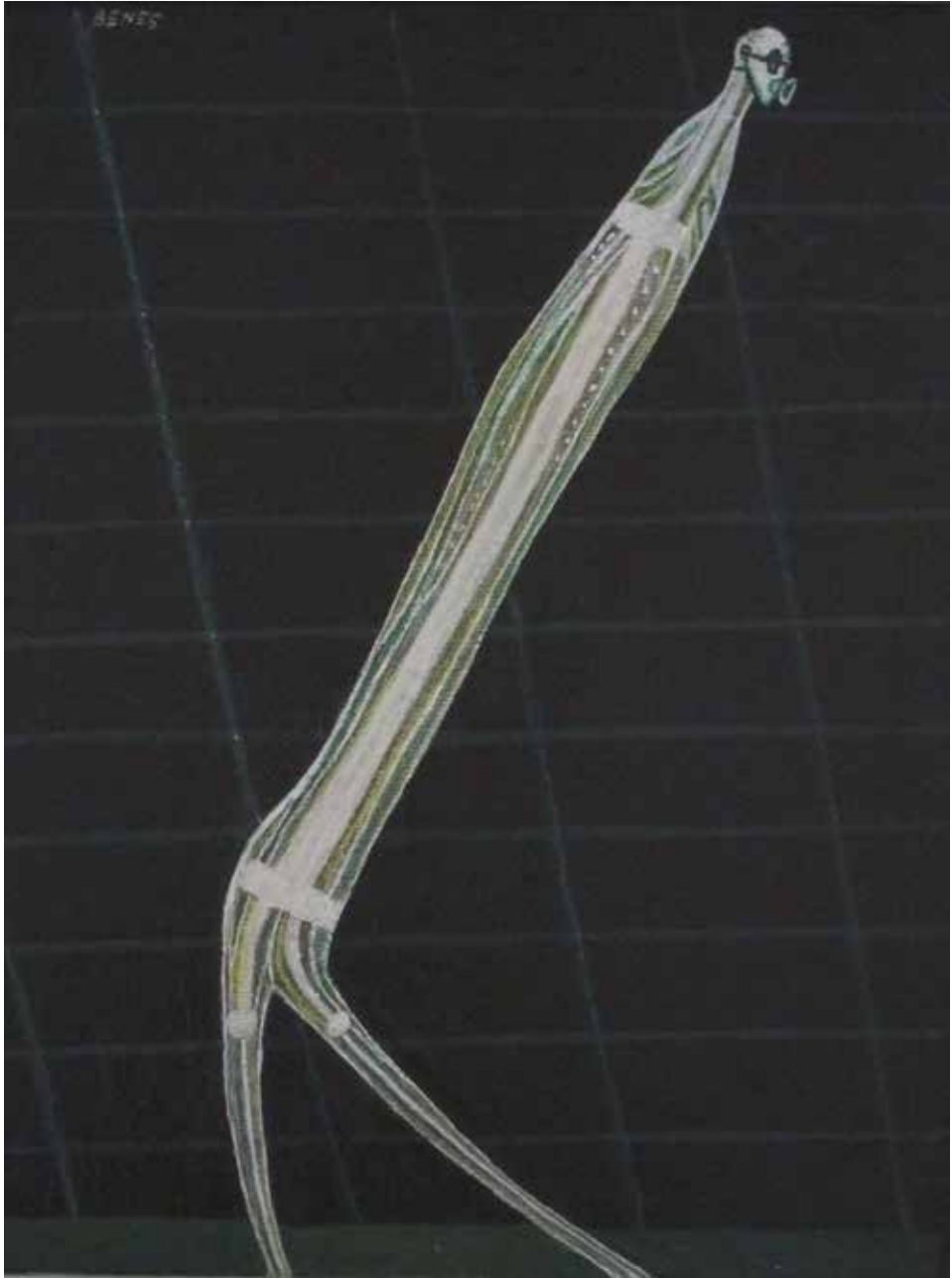

Nemzeti Kulturális Alap

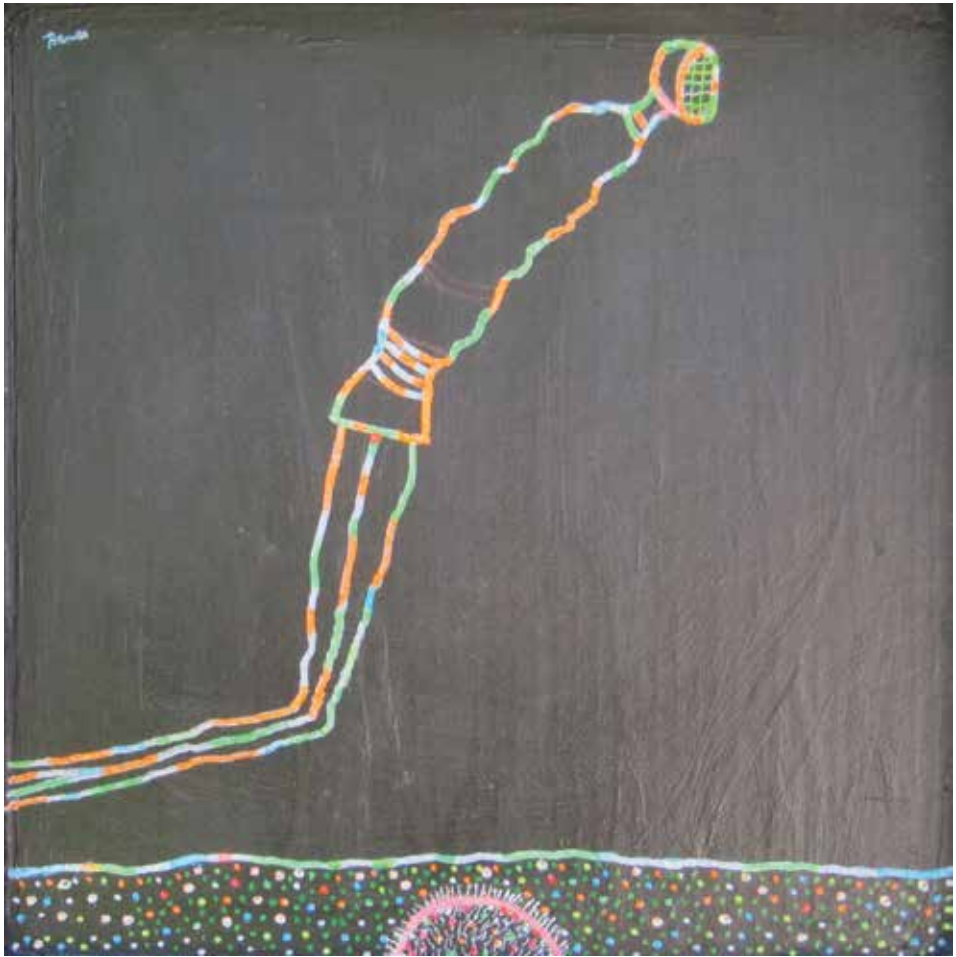

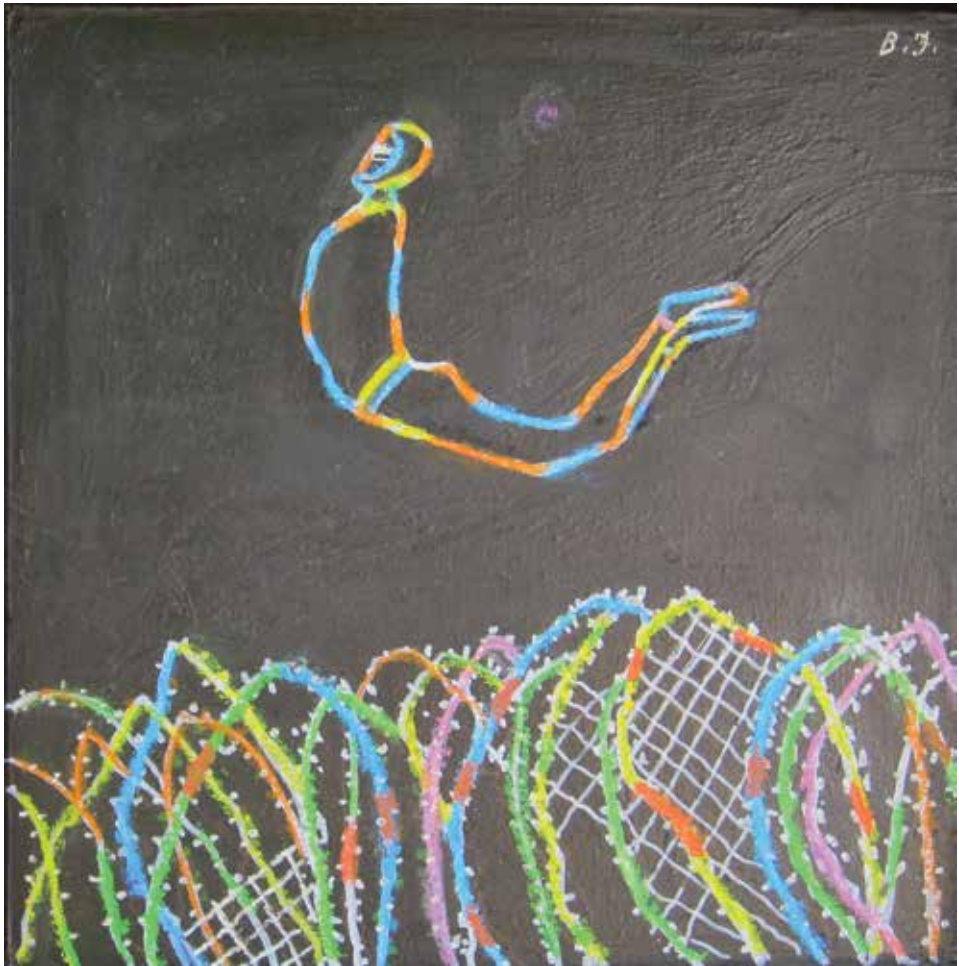

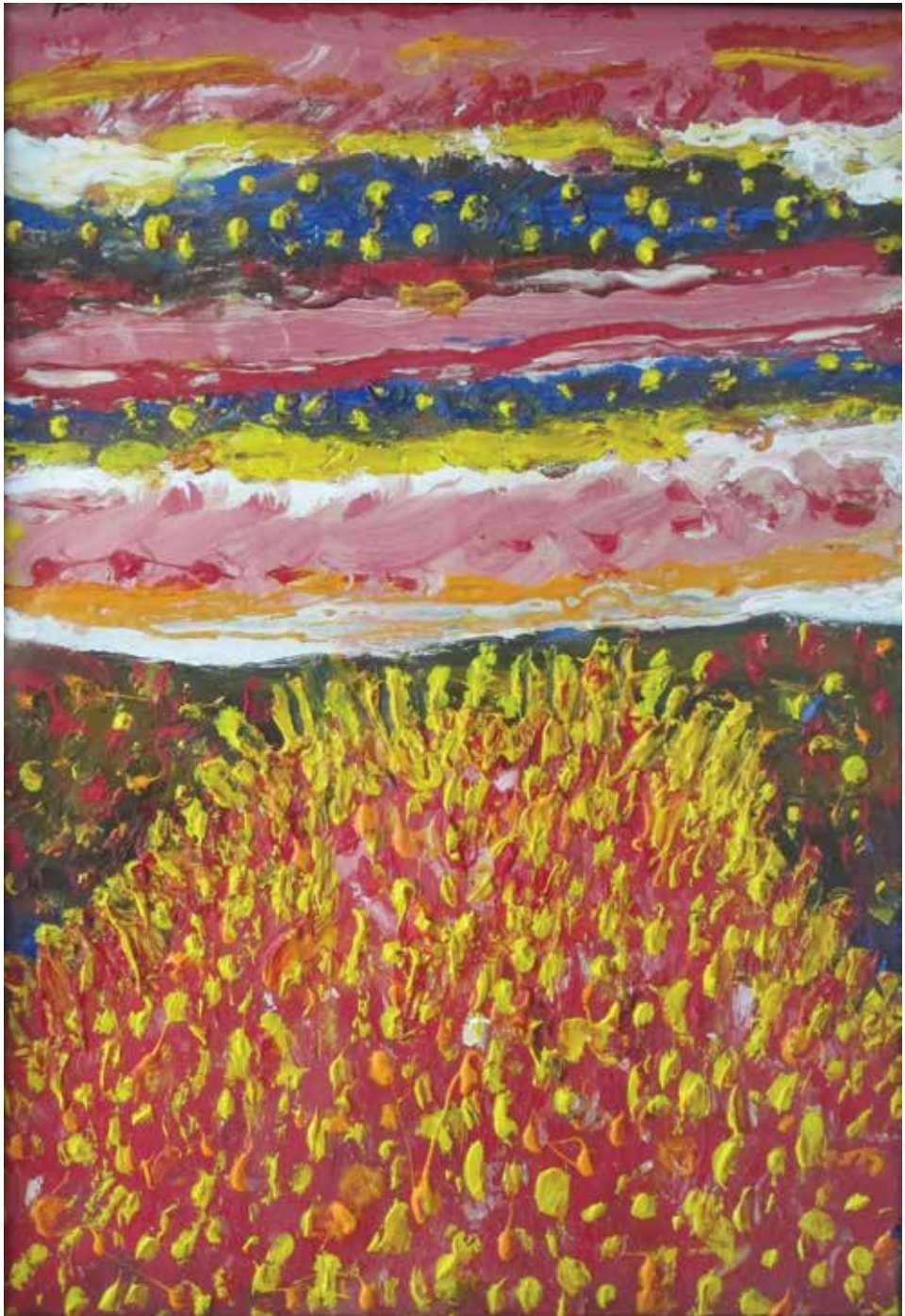

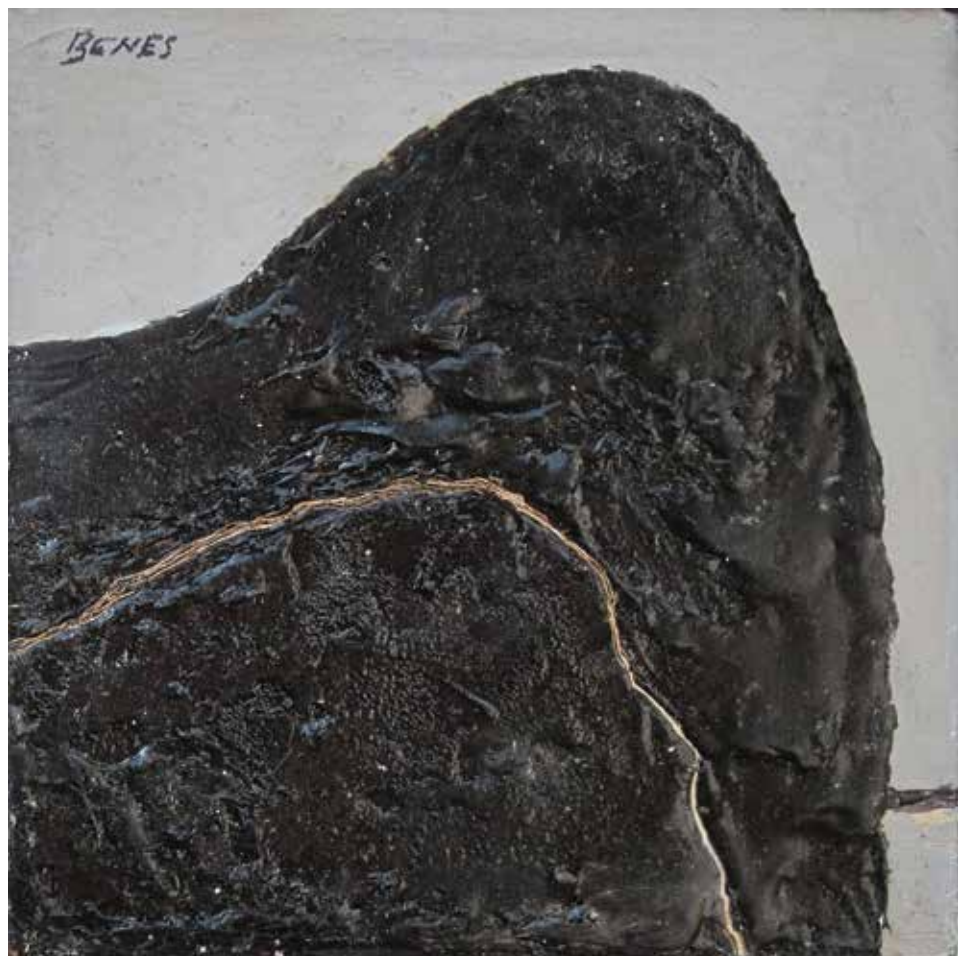

forrás

2018 MÁJUS

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

18005